

Preot Pavel Vesa

Din istoria comunei

DIECI

Preot PAVEL VESA

Din istoria comunei Dieci (jud. Arad).
Contribuții monografice

Tehnoredactare computerizată: Călin Chendea

Tipografia: Publi Știrea Expres
Str. Bela Bartok, nr. 19, Arad
telefon 057 255980

Preot PAVEL VESA

Din istoria comunei Dieci (jud. Arad). Contribuții monografice

“Numai pe bază de astfel de studii se va putea face cândva, marea operă care va vădi tuturora câtă originalitate cuprinde viața satului nostru” (Nicolae Iorga în Prefața la cartea lui Petru Țiucra-Pribeagul, **Pietre rămase. Contribuție la monografia Județului Arad**, București, 1936, p. 5.)

Editura Știrea
Arad, 1999

*Închin această carte părinților mei PAVEL și IOSANA,
care m-au învățat să-mi iubesc Biserica și Neamul, mai
presus de toate.*

Preot PAVEL VESA

PREFAȚĂ

Pe măsura trecerii anilor, un glas tainic ne face tot mai legați de satul natal. Trecând peste toată puterea convențională a cuvintelor, în perimetrul aducerilor aminte, ne apare tot mai mult silueta casei în care am văzut pentru prima dată lumina, unde am murmurat primele cuvinte și am făcut primii pași în viață.

În satul natal ne întoarcem ca la izvoarele vieții, căci din el am primit viața, în el ne-am trezit la cunoaștere și-n el am deprins rostirea în dulcea limbă românească. În satul natal, în liniștea serilor, sub cerul înstelat, am ascultat glasul tainic al pământului strămoșilor și am trăit pentru sentimentul eternității.

Sub povara amintirilor ne apare tot mai mult chipul luminat al părinților, figuri unice și nepieritoare, ce de-a pururi rămân în inimile și amintirile noastre. Vedem turnul bisericii a căror clopote chemau la **“convorbire cu Dumnezeu”**, iar lângă biserică, alături, peste drum, școala, izvor de lumină, de învățătură, de înțelepciune, în care dascăli devotați ne-au ajutat să deslușim farmecul slovelor și puterea miraculoasă a cifrelor.

Satul natal trebuie păstrat ca pe cea mai de preț avere moștenită de la părinții noștri, să-l înnobiliăm prin strădania noastră ca să-l lăsăm urmașilor cu întreaga sa frumusețe. În limita putințelor, suntem obligați să contribuim la eternizarea lui peste veacuri.

Este o mare bucurie pentru mine ca fiu al satului Dieci, să pot da la lumină această lucrare pentru care nu am precupețit nici o clipă de răgaz și nici banul economisit. Dornic de a cunoaște cât mai multe lucruri despre satul natal, m-am aplecat cu dragoste și pasiune încă din perioada studiilor teologice, mai târziu ivindu-se și dorința ca întreaga muncă să fie concretizată prin tipărirea întregului material documentar adunat. Realizarea acestei cărți nu a fost, se-nțelege deloc ușoară. Dificultatea a constat mai ales prin faptul că nu există o culegere de documente referitoare la istoria așezărilor rurale arădene. De asemenea, o parte din fondurile arhivistice, fie ne-a fost imposibil de a le cerceta, fie nu se mai păstrează. Scrierile apărute de-a lungul timpului, unde se fac unele referiri la aceste localități, sunt destul de sumare și prezintă numai anumite componente ale istoriei lor.

Printr-o strădanie de peste două decenii, după cercetări în bibliotecile și arhivele arădene (Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad, Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Dieci), prin cercetarea unor opere de referință generală, a unei părți a presei locale sau din studii ce tratează anumite aspecte locale, am adunat un bogat material documentar, excelentă bază pentru întocmirea unui asemenea demers istoriografic. Din păcate, arhiva parohiei de dinaintea anului 1920 nu mai există, după moartea preotului George Lupșa, care a locuit la casa sa, urmașii nu au prețuit arhiva. De mare ajutor mi-au fost cele două lucrări manuscrise datorate preoților George Lupșa (*Cronica bisericii parohiale Dieci*, 1907) și Ioan Bogdan (*Cronica parohiei Dieci*, 1928), primele încercări de a pune în lumină câteva frânturi din trecutul satului Dieci. Deși modeste, ele reflectă faptul că și în mediul rural au existat oameni cu preocupări de istoria locală. Nu vom putea scrie niciodată pe deplin o istorie a satului românesc dacă vom neglija cronicile preoților sau ale învățătorilor, însemnările manuscrise de pe filele îngălbenite ale cărților de cult ce au fost folosite în stranele bisericilor.

Cartea *Din istoria comunei Dieci. Contribuții monografice* este structurată pe șapte capitole. În Introducere ne ocupăm de *Cadrul natural și așezarea geografică a comunei*, scena de desfășurare a vieții istorice a românilor din aceste părți. Capitolul I (*Numele satului*), cuprinde

informații despre numele satelor așa cum sunt menționate în documente începând cu prima atestare documentară din perioada medievală și până la sfârșitul epocii moderne. **Capitolul al II-lea (*Istoria localității. Câteva repere*)** nu tratează exhaustiv trecutul localității, cuprinde doar câteva repere pentru a putea fixa unele cadre ale istoriei așezărilor dispărute sau existente din aceste părți, începând cu descoperirile arheologice, ce plasează așezarea în a doua jumătate a secolului al II-lea î.d.Hr., și până la începutul epocii comunismului totalitarist și ateu ce se impune în toate sferele sociale, economice și culturale ale românilor pentru mai bine de cinci decenii. Cuprinde date istorice înlănțuite cronologic ce oglindesc doar o în mică măsură faptele și evenimentele la care au participat de-a lungul veacurilor. **Capitolul al III-lea (*Așezările și populația*)**, așa după cum sugerează și titlul, se ocupă cu așezările (existente și dispărute) din hotarul Diecilor încă de la primele atestări documentare, și numărul și mișcarea populației începând cu secolul al XVIII-lea. **Capitolul al IV-lea (*Situația social-economică în secolele XVIII-XX*)** se ocupă de starea materială a locuitorilor în baza unor conscripții urbariale din secolul al XVIII-lea și informații documentare din secolele următoare. **Capitolul al V-lea (*Viața bisericească din Dieci și împrejurimi*)**, este cel mai consistent al cărții și cuprinde informații despre bisericile dispărute și slujitorii lor, biserica parohială actuală din Dieci, șirul preoților, obiecte de cult (antimise, icoane-prăznicar), cărți de cult și însemnările manuscrise, cântăreți, epitropi, corul bisericesc și despre propaganda uniată în Dieci și împrejurimi. **Capitolul al VI-lea (*Istoria școlii*)** cuprinde date despre înființarea și evoluția învățământului din Dieci și satele din jur până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Din motive independente de voința noastră, când am cerut aprobarea de a putea vedea arhiva școlii din Dieci pentru perioada cuprinsă între 1948-1990, am fost refuzați, motiv pentru care nu am mai insistat. **Capitolul al VII-lea (*Oameni care au fost*)**, prezintă câte un medalion celor trei personalități de seamă, preotul George Lupșa, pictorul Alexandru Papp și preotul dr. Gheorghe Lupșa.

Abordarea tematicii și realizarea acestei cărți o consider importantă atât pentru mine personal, cât și pentru alte persoane care sunt interesate de localitățile din spațiul geografic al văii Crișului Alb.

de 2 km. Locuitorii din Revetiș, Roșia și Cocioba, pot folosi trenul din halta C.F.R. Joia Mare, iar cei din Crocna, beneficiind de un autobuz, stația C.F.R. Gurahonț. Legătura între comună și satele aparținătoare se face printr-un drum comunal pietruit.

Ca forme de relief predomină dealurile, câmpia doar în lunca Crișului Alb. În partea de nord se află *Munții Codru-Moma*, cu înălțimi ce nu ating 800 m și care formează limita dintre județele Arad și Bihor. Dealul cu cea mai mare altitudine este *Măgura Diecilor* (741 m), urmat de *Măgureauă* (416 m), *Osoi*, *Șorgău*, *Dănuțăști*, *La hodăi*, locuri mai puțin înalte. Eruptivul din această zonă deranjează zona dealurilor piemontane prin prezența unor înălțimi vulcanice (350-400 m), în care predomină conglomerate andezidice.

Între zona deluroasă și sat, întâlnim locuri mai joase, unde datorită precipitațiilor abundente și a torențelor s-au produs unele eroziuni ale solului, așa cum este cazul *Dubășeștilor*. Din părțile de hotar cu pământ arabil menționăm *Nedeia*, *Țăleap*, *Măgurănești*, *Dănuțăști*, *Măgureaua*, *Zamărd*, *Craicova* și *Căruțăști*, iar din pășuni *Țigăneasca*, *Dubășăști*, *Vițlărie* și *Merceasca*.

Terenurile din lunca Crișului, cu un pământ arabil de calitate, este supus des inundațiilor, începând de la *Dâmbul Dulii* și până la Cocioba. Inundațiile se produc în special primăvara în urma ploilor sau topirii zăpezilor. Dintre inundațiile cele mai mari amintim cele din 1887, 1925, 1932, 1968, 1975 și 1977, ce au avut loc din cauza revărsării Crișului Alb, provocând mari pagube culturilor agricole.

Principală arteră hidrografică este Crișul Alb cu o serie de afluenți, *Valea Morminților*, *Valea Țiganilor*, *Valea Craicovii*, *Valea Polosoneasca*, *Valea Topasca*, *Valea Merceasca*, majoritatea în timpul verii au un debit de apă scăzut sau chiar deloc.

Clima este blândă, cu ierni nu prea friguroase și cu veri relativ călduroase, cu influență sudică și sud-vestică. Temperatura medie anuală este de aproximativ +19°. De multe ori se întâmplă ca primul îngheț să apară la sfârșitul lunii noiembrie, iar ultimul, foarte rar, la sfârșitul lunii martie. Vânturile cele mai frecvente sunt cele dinspre vest. Bruma apare cam între 10-20 octombrie, iar ultima pe la sfârșitul lunii martie.

Solul este podzolic, cu excepția celui din lunca Crișului Alb, unde întâlnim un sol nisipos de proveniență aluvionară.

Vegetația este răspândită în raport de sol și formele de relief. Astfel, regiunea de deal este dominată de pădurile de fag (*Fagus silvatica*), cer (*Quercus cerris*), gorun (*Quercus petraea*), stejar (*Quercus*), com (*Cornus mas*), carpen (*Carpinus betulus*). Pe terenurile din apropierea dealurilor destinate agriculturii pot fi întâlniți stejari izolați ce dovedesc existența din vechime a pădurilor și pe aceste locuri, mai târziu defrișate. Lunca Crișului Alb este caracteristică prin prezența pajiștilor alcătuite din păiușuri (*Fescuta salcata*, *Fescuta vallesiaca*, *Agrostis tenuis*). Datorită umidității mai ridicate a solului și a lentilei de apă superficială întâlnită frecvent în depozitele din luncă, o pondere ridicată o dețin esențele albe ca, salcii (*Salix alba*, *Salix fragilis*) și plopi (*Populus alba*). Din cadrul florei întâlnim unele plante de ornament și flori perene, dintre care amintim: fonfii, ghiorghine, canapăr, busuioc.

Fauna pădurilor de foioase este populată cu mistreț (*Sus scrofa latila*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), lupul (*Canis lupus*), vilpea (*Vulpes vulpes*), veverița (*Sciurus vulgaris*), iepurele (*Lepus europaeus*) iar ca păsări, fazanul, privighetoarea, pițigoiul, potârnichea. Apele dețin și ele o bogată faună piscicolă alcătuită din mreană, somn, știucă, babușcă.

Capitolul I

NUMELE SATULUI

Numele satului, începând cu prima atestare documentară și până în zilele noastre, este **Dieci**. În documentele vremii, îl întâlnim sub diferite forme: **Deakfalva** (1553-1561),¹ **Deakfalva alia Diecs** (1613, 1619),² **Diecs** (1746),³ **Diets**, **Diieaci** (1786),⁴ **Dets** (1828),⁵ **Decs** (1851),⁶ **Diecs** (1915).⁷

¹ Marki Sandor, *Arad varmegye es Arad szabad kiralyi varos tortenete*, vol. I. Arad, 1892, p. 227

² Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, p. 203.

³ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940, Anexe, p. 227

⁴ Eduard I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, pp. 16, 107.

⁵ Nagy Ludovicus, *Notiție-politico-geografico-statisticae inclyti regni Hungariae partiumque edidem adnexorum*, Tomus primus, Duda, 1828, p. 29.

⁶ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I. București, 1967, p. 199.

⁷ Silvestru Moldovan, Nicolae Tagu, *Dicționarul numirilor de localități cu populație română din Ungaria*, București, 1915, p. 82.

Faptul că ortografia numelui diferă, aproape de la document la document, nu trebuie să ne mire, pentru că aceasta atârna nu numai de cunoștințele și capriciile sau naționalitatea copiștilor de cancelarii, cât mai ales de tendința de maghiarizare a numelor românești. Redactorii documentelor, prin adăugarea sufixului “-falva” sau “-haza”, atribuiau în mod arbitrar comunelor un caracter maghiar. Adesea stâlceau forma numelui românesc ori slav pentru ca să încerce a-i da o înfățișare ungurească.⁸

Întrebarea firească care se pune, este: de unde se trage numele satului? O veche tradiție locală consemnată de preotul George Lupșa în *Cronica* sa, ne transmite că numele satului se trage de la doi cântăreți bisericești, numiți “dieci” și a căror faimă trecuse de mult hotarele satului. Se spune că atunci când trebuia dat numele satului, o comisie “cercetând a afla că nici după a unei (n.n. familii) nu se cade ci numai după numele acelor doi [...] pentru care poporul îl numea Dieci.”⁹ Despre renumele acestor cântăreți menționează și Ioan Bogdan, care consemnează că atunci “când se întâmpla de veniau la ei oameni din Dumbrăvița, Craicova...ziceau: *mergem la diecii aceștia*”.¹⁰

“Dieci”, provine de la vechiul cuvânt “diac”, sinonim cu “grămătic”. În vorbirea populară, “diac” - după Tiktin - înseamnă *știutor de carte, cărturar*, iar pentru “grămătic”, dă mai multe sensuri: *dascăl, cântăreț de strană, scriitor, țiitor de registre, contabil, secretar*.¹¹

Enciclopedia Minerva, pentru “diac” dă înțelesurile de *scriitor de cancelarie, școlar, student și cântăreț de biserică*.¹² În DEX, “diac” și “dieci”, sunt sinonime cu *scriitor de cancelarie, grămătic, copist, om învățat, cărturar, cântăreț de biserică* și menționează că provine de la

⁸ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 234.

⁹ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad (în continuare: A.E.O.R.Arad), George Lupșa, *Cronica bisericii parohiale Dieci*, 1907, f. 43, doc. 7441/1907.

¹⁰ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Dieci (în continuare: A.P.O.R.Dieci), Ioan Bogdan, *Cronica Parohiei Dieci*, Dieci, 1928, f. 11 (caiet manuscris).

¹¹ Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în R.P.R.*, București, 1952, p. 173; Idem, *Toponimia românească*, București, 1964, p. 209.

¹² Minerva. Enciclopedia Română. Cluj, 1929, p. 383.

cuvântul vechi slavon “*dijaku*”.¹³ Pentru istoricul Ștefan Lupșa, “*dieci*” este sinonim cu *învățători și cîntăreți de biserică*.¹⁴

Bazați pe cele arătate mai sus, putem afirma că numele satului provine de la cîntăreții de biserică a căror faimă trecuse cu mult hotarele parohiei. Suntem siguri că acești *dieci* au fost mai mult decât niște simpli cîntăreți de strănă, activitatea lor nu se limita numai la necesitatea cultului public ca ajutoari ai preoților, într-o oarecare măsură și-au adus și ei contribuția la dezvoltarea culturii în mediul rural.¹⁵ În părțile Aradului și ale Bihorului întâlnim în secolele XVIII-XIX o mulțime de dieci care se îndeletniceau cu producerea de manuscrise și colportarea cărților de cult prin parohii.¹⁶ La ei veneau mulți tineri din satele învecinate pentru a se deprinde cu scrisul, cititul, tipicul și cîntarea bisericească. Nu se poate să fi fost altfel, căci nu persistau atât în tradiția locală dar poate și numele satului era altul.

Starea socială a acestor *dieci* nu se deosebea de cea a iobagilor, aveau însă parte de cinstea slujirii la biserică și de unele prinoase aduse acolo. În strănă, ori lângă cădelnița din altar, își făceau ei “școală”, și nu odată vor fi tins și, poate vor fi și ajuns la darul preoției.

¹³ Dicționarul explicativ al limbii române, București, 1975, p. 262.

¹⁴ Ștefan Lupșa, Istoria bisericească a românilor bihoreni, vol. I, Oradea, 1935, p. 22.

¹⁵ Istoricul Florian Dudaș nu se îndoiește că toponimul sugerează activitatea Diecilor de odinioară, cf. Manuscrisele românești din bisericile Bihorului, vol. I, Oradea, 1985, nota 243, p. 141.

¹⁶ În secolul al XVIII-lea, în Dieci a activat și cunoscutul copist de manuscrise Ioan Popovici Muncăcianu de care ne vom ocupa într-un alt capitol al cărții.

Capitolul II

DIN ISTORIA LOCALITĂȚII. CÂTEVA REPERE

I. Mărturii arheologice și documentare până în secolul al XIV-lea

Comuna Dieci se află așezată într-o zonă intens locuită încă din cele mai vechi timpuri. Întreg bazinul văii Crișului Alb, deși sărac în săpături arheologice sistematice, spre deosebire de valea Mureșului, totuși posedă un bogat inventar arheologic ce începe din paleolitic până în perioada medievală.

În deceniul al treilea al secolului nostru, arheologul Martin Roșca, cercetând împrejurimile Gurahonțului, nu de parte de Dieci, la Iosășel, descoperă unelte datând din perioada *paleoliticului*, toporașul de mână cioplit pe ambele fețe și unelte rezultate din așchiile de piatră cioplită.¹⁷

¹⁷ Lucian Roșu, *Cercetări asupra paleoliticului de la Iosășel*, în "Revista muzeelor", București, VI, 1963, 3, pp. 257-260.

Descoperirilor de la Iosășel li se mai adaugă și cele de la Rostoci, Valea Mare și Zimbru.¹⁸

Neoliticul este prezent prin descoperirile de la Mădrigești, Buceava-Șoimoș, Dezna, Susani și Moneasa,¹⁹ iar epoca **bronzului** prin cele de la Chisindia.²⁰ Mult mai numeroase sunt dovezile arheologice ce privesc perioada **dacică** din perioada clasică a Daciei libere de la Burebista la Decebal. În așezările de la Dezna, Gura Văii și Moroda, au fost descoperite obiecte din argint - fibule, lanțuri, coliere, brățări - descoperirile din ultimele două așezări fiind asociate cu monede grecești și republicane romane.²¹ Nu putem să nu amintim descoperirile de tezaur monetare de la Șilindia, Feniș, Almaș și Bârsa.²² La Șilindia ne găsim în fașa celui mai bogat tezaur de monede dacice (729 bucăți), din perioada secolelor III-II î.d.Hr. prelucrate din argint de o mare puritate.

Din perioada contemporană stăpânirii **romane** a provinciei Dacia, datează urmele unei așezări dacice situată pe dealul Șindrioara din apropierea satului Berindia, de pe malul nordic al Crișului Alb, nu departe de Dieci. În locuințele descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice, au fost scoase la suprafață ceramică lucrată cu mâna și la roată, unelte de fier, piese din bronz, toate provenind de la începutul secolului al II-lea î.d.Hr. Din această așezare se remarcă un vas mare de provizii, de tradiție și factură romană, lucrată dintr-o pastă de culoare roșie, ornamentat prin linii simple și valuri.²³

¹⁸ Fl.Dudaș, Repertoriul arheologic al Țării Zarandului în lumina ultimelor descoperiri, în "Revista muzeelor", VII, 4, 1970, p. 356.

¹⁹ Vezi: Mircea Barbu, Eduard Ivanof, Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea, în vol. "Studii privind istoria Aradului", București, 1980, p. 17.

²⁰ Fl.Dudaș, op. cit., p. 357.

²¹ Vasile Pârvan, Getica, București, 1926, pp.536, 559, 611, 613; D.Popescu, Objets de parure geto-daces en argent, în "Dacia", VII-VIII, București, 1937-1940, pp. 199-200.

²² Eugen Chirilă, Nicolae Chidioșan, I.Ordentlich, Nicolae Kiss, Tezaurul de monede dace de la Șilindia, Oradea, 1972; E.Chirilă, M.Barbu, Pascu G.Hurezan, Tezaurul dacic de la Feniș, în "Ziridava", Arad, XV-XVI, 1987, pp.55-58; E.Chirilă, N.Chidioșan, Tezaurul de monede dace de la Almaș, în "Acta Musei Napocensis", Cluj, II, 1956, pp. 111-118; J.Winkler, Contribuții numismatice la istoria Daciei, în "Studii și cercetări științifice", Cluj, VI, nr. 1-2, 1955, p. 128.

²³ Sever Dumitrescu, I.Ordentlich, Săpăturile arheologice de la Berindia, în "Crisia", III, Oradea, 1973, pp. 47-95; Fl. Dudaș, Zarandul, chipuri și fapte din trecut, București, 1981, p. 21.

Pe teritoriul localității Dieci, întâmplător și la date diferite au fost descoperite trei tezaure compuse din monede de argint emise de cetățile grecești Dyrrachium și Apollonia în a doua jumătate a secolului al II-lea î.d.Hr. și primele decenii ale celui următor. Ele au ajuns în Dacia pe calea schimbului comercial și au rămas în circulație în tot cursul acestor secole și datorită materialului de calitate din care au fost confecționate.

Primul tezaur, compus din 171 de drahme, a fost descoperit în anul 1902, fără a se cunoaște locul topografic. O parte din tezaur se păstrează la Muzeul Național din Budapesta.²⁴ Dintr-un al doilea tezaur, în ianuarie 1958, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea a achiziționat un număr de 349 drahme,²⁵ descoperite de cetățeanul Ioan Crișan din Dieci, la locul numit de către localnici *Căsoaie*. În anul 1969, cu prilejul unor lucrări agricole efectuate la locul numit *Măgurănești*, a fost descoperit al treilea tezaur. Din el au mai fost recuperate doar cinci monede aflate în diferite colecții particulare.²⁶

Descoperirea acestor tezaure în perimetrul localității Dieci, dovedește existența unor așezări ale dacilor liberi care după cucerirea romană (105-106 d.Hr.), vor cunoaște un treptat proces de romanizare ca urmare a deselor contacte cu lumea romană provincială, proces ce se va definitiva după retragerea aureliană (271 d.Hr.). Acum se va desăvârși întrepătrunderea dintre populația romanizată rămasă la vechile vetre în fosta provincie imperială și dacii liberi de la nordul Mureșului. În perioada

²⁴ Ion Horațiu Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 180

²⁵ Titus L. Roșu, *Monede greco-romane pe teritoriul regiunii noiastre. Tezaurul de la Dieci*, în ziarul "Crișana" (Oradea), din 25 ianuarie 1958; Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în R.S.R.*, în "Studii și cercetări de istorie veche", tom, XIX, București, 1968, nr. 1, p. 171.

²⁶ 1. monedă dyrrhachiană Nikyllon-Kerdon; M, 325, G= 3; D= 23, colecția Ion Diaconescu - Ineu; 2. monedă din Apollonia, Soteles-Zenophanton; ; 325, G= 2,8; D= 21, colecția Gheorghe Cavalu - Dieci; 3. monedă dyrrhachiană Nikyllon-Kerdon; M, 335; G= 3; D= 23, colecția ing. V.Paliciță; 4-5. monede dyrrhachiene Asklapon-Philotas; M, 147; G= 3,5; D= 23 și G= 4; D= 21, colecția Gheorghe Cavalu - Dieci și Dr.Pavel Iva - Almaș, cf.Fl.Dudaș, *Descoperiri monetare antice în Țara Zarandului*, în "Acta Musei Napocensis", XII, 1975, p. 136. I.Pârva în *Drumuri în Țara Zarandului*, București, 1983, p. 152, susține că tezaurul descoperit în 1969 consta din 20 de piese, din care 3 în colecția lui Filip Leonaș din Almaș și 6 în colecția dr.Pavel Iva din Almaș.

următoare, romanitatea nord-dunăreană se va desăvârși în ansamblul ei, asigurând premisele afirmării poporului român care a asimilat elemente ale popoarelor migratoare cu care a conviețuit un timp mai îndelungat.

Despre perioada *medievală* timpurie izvoarele istorice sunt destul de sărace. Dovezi ale continuității de viață ale populației autohtone din această perioadă le aflăm din relatările cunoscutei *Gesta Hungarorum*, scrisă de Anonymus, învățat latinist, scriitor al cronicii în jurul anului 1200, în care evocă dezvoltarea statală românească în etapa invaziei ungurilor și a formării regatului arpadian (sec. IX-XI).²⁷

Informațiile lui Anonymus lasă să se întrevadă că în prima jumătate a secolului al X-lea, teritoriile de pe cele trei Crișuri făceau parte din voievodatul lui Menumorut, care, confruntat cu pericolul invaziei ungurilor s-a opus nu numai cu forța armelor ci și cu argumente de drept. El se baza pe autoritatea suverană a împăratului bizantin de la Constantinopol, pe atunci Leon VI Filozoful (886-912), singurul în drept să acorde sau să ia îndărăt teritorii. După lupte grele, Menumorut este nevoit să se închine ungurilor cerând pace. Extinderea luptelor și în sudul ducatului este atestată de incendierea fortificației *Bălhradului*, localizat lângă Sebiș.²⁸

Prin poziția sa, *Bălhradul* a constituit o fortificație similară cu cea de la Arad-Vladimirescu, apărând întinderea deluros-muntoasă estică a Zarandului și a văii Crișului Alb, principala arteră de comunicație cu Ardealul, de atacurile venite dinspre șesul vestic. Alături de urmele întăriturilor de lemn incendiate, au mai fost descoperite fragmente de vase ornate prin benzi de linii simple și vălurite reprezentând ceramică românească și o podoabă în formă de emisferă coronală ornamentată cu motive pseudogranulare reliefate - o piesă rară care nu-i exclus să provină din lumea Bizanțului - vestigii ale populației autohtone din secolele IX-X, subordonată unei formațiuni încadrată politic ducatului dintre Mureș și Crișuri.²⁹

²⁷ Sergiu Iosipescu, *Schiță a constituirii statelor medievale românești*, în "Revista de istorie", tom 36, martie, 1983, p. 258.

²⁸ Dealul *Bălhradului* se află situat în apropierea localității Sebiș, unde, *La strămtură* i se pierde urma în valea Deznei. Cartările mai vechi înregistrându-l și spre sud, între Buteni și Berindia, cf. Fl. Dudaș, *Zarandul, chipuri și fapte din trecut*, pp. 27-28.

²⁹ *Ibidem*, p. 28.

Istoria zonei din jurul anului 1000, se leagă nemijlocit de ducatul independent al lui Ahtum, un descendent al lui Glad, a cărui perioadă coincide cu sfârșitul secolului al X-lea și ține până în jurul anului 1030. Întreaga epocă se caracterizează prin străduința populației românești locale de a consolida și apăra existența statului său care cuprindea o zonă destul de întinsă. Ținutul stăpânit de Ahtum cuprindea 40.000 km², pe teritoriul actualelor județe Mehedinți, Caraș-Severin, Timiș, Arad, Bekes de sud, Csongrad și întreaga Voivodină (Backa), între Vidin, Belgrad, Szeged, Szentes, Gyoma, Gyula, Ineu, Gurahonț, Munții Poiana Ruscăi și Retezat, cu piemontul oltean până în valea Dunării, la Calafat, iar reședința fiind în cetatea Morisena (**Urbs Morisena**) de pe malul Mureșului.³⁰

Puternicele forme de autonomie românească din părțile Aradului și Zarandului sunt evidente și prin păstrarea până târziu în evul mediu a titulaturii, des întâlnite, de *voievod*. În secolul al XIII-lea, când începe consolidarea expansiunii maghiare, zona era organizată în comitate. În 1214 este semnalată existența comitatului Zarand, ce la început cuprindea teritoriul de la sud-vest de Munții Codru-Moma având centrul în cetatea omonimă, de unde mai târziu se mută la Ineu. Favorizat de cursul Crișului Alb, treptat, comitatul își extinde jurisdicția până la izvoarele râului, integrând toate voievodatele și cnezatele din acest spațiu geografic. De configurația istorică, politică și geografică a comitatului Zarand, este legată și existența satului Dieci și a celor învecinate pe parcursul a mai bine de patru secole.

II. Evoluția istorică și politică în secolele XIV-XVII

Datorită fragmentării depresionare a Țării Zarandului s-au format mai multe districte care reprezentau o supraviețuire a vechilor instituții românești. Într-un document din 15 august 1390, aflăm despre existența

³⁰ Eugen Gluck, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în "Ziridava", VI, 1976, p. 89; Radu Constantinescu, în *Introducere la Gerard din Cenad. Armonia lumii*, București, 1984, pp. 38, 39; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 63.

districtelor românești de la Hălmagiu, Vârfurile, Arăneag, Cladova și Căpâlna.³¹ Unul dintre cele mai întinse districte era cel al Căpâlnii și se întindea peste ținuturile de la sudul Crișului Alb, în zona depresionară și colinară nordică a Munților Zarandului și la nord de râu, până la poalele sudice ale Munților Codru-Moma. Centrul districtului era în cetatea cu același nume, situată în apropierea satului Mădrigești, la locul numit de către localnici *Cetățeaua*.³²

Districtul Căpâlna era organizat în două voievodate, unul la sud de Crișul Alb, cu centrul în cetatea omonimă, iar al doilea, la nordul râului, cu centrul în cetatea de la Dezna, care împreună cu domeniul ei conferea importanță voievodatului. Acesta se întindea la răsărit și la nord până la Munții Codru-Moma iar la apus până spre Câmpia Aradului.³³

La 11 februarie 1387, o parte a comitatului Zarand, între care și domeniul cetății Dezna este înglobat în marele domeniu al familiei Losonczy care a dat o serie de bani ai Severinului și înrudită cu familia Mușatinilor din Moldova. În posesia familiei Losonczy va rămâne timp de aproape 170 de ani, până când autoritatea îi este impusă de garnizoanele turcești din epoca pașalâcului de la Buda.³⁴

La începutul secolului al XV-lea, cetatea Dezna cu apartenențele ei devine centru domenal, în 1439 având în componență un număr de 23 de sate: Nădălbești, Miniad, Neagra, Prăjești, Ignești, Rănușa, Dezna, oppidul Sebiș, Buhani, Zimbru, Săliște, Dulcele, Brusturescu, Iosaș, Valea Mare, Holt, Mizeș, Feniș, Cocioba, Zemerzel, **Dumbrăvița, Craicova și Dieci**.³⁵ Începând din această perioadă,

³¹ Victor Eskenasy, *Hălmagiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb* (sec. XIV-XV). Considerații istorice, în "Ziridava", V, 1975, p. 24.

³² În apropiere de Bontăești se ținea "târgul de la Căpâlna", amintire păstrată de acest toponim, cf. Octavian Mândruț, Elena Grănescu, Aurel Ardelean, *Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și așezărilor umane din județul Arad*, în "Ziridava", X, 1978, pp. 184-185; Între Buceava-Șoimos și Bontăești este localizată de Coriolan Suciu, *op. cit.*, vol. II, București, 1968, p. 348.

³³ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1967, p. 197; Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 522.

³⁴ Vasile Mărgăra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906, p. 36; Cornelia C. Bodea, *Cetatea Desnei de la primele dibuiri până la căderea în ruină*, Arad, 1937, p. 10.

³⁵ Kovach Geza, *Consolidarea societății feudale în secolele XIV-XVI*, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei", Arad, 1978, p. 129.

pentru timp de aproape două secole, soarta locuitorilor din aceste sate este legată de cetatea Dezna.

La sfârșitul secolului al XV-lea, neînțelegerile dintre familiile Losonczy și Banffy pricinuesc mari nemulțumiri în rândul locuitorilor din satele de pe domeniul cetății Dezna, ajungându-se chiar la unele mișcări sociale. În primii ani a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, prin intermediul lui Ioan Sigismund, domeniul cetății Dezna, în 1566 intră în posesia lui Gheorghe Bebek, care era obligat să plătească o sumă importantă drept recunoștință lui Ioan Sigismund, care și el la rândul-i, trebuia să-și cinstească stăpânul. Toate aceste sarcini împovărau pe locuitorii din satele domeniului. Zeciuiala era strânsă din fiecare sat de câte un pârcălab. Între timp, turcii își extind stăpânirea și asupra meleagurilor arădene, ajungând între 1566-1574 până în sectorul Sebiș-Dezna. Având înscrise datele în defterele lor pretindeau și ei bir, iar pe deasupra, se mai adăugau și pretențiile împăratului german, ca rege al Ungariei apusene. Nu întârzie să apară nemulțumirile locuitorilor. În 1572 este înregistrată plângerea țăranilor de pe valea Crișului Alb contra văduvei lui Gheorghe Bebek care istovea prin munci grele țăranii de pe domeniul cetății. Kendi Ferencz, urmașul familiei Bebek, sfârșește prin decapitare pentru că nu se supune turcilor,³⁶ care în 1574 cuceresc cetatea și o vor stăpâni până în 1596 când este recucerită de către ardeleni, dar numai pentru o scurtă perioadă de timp. Odată recucerită, la 24 aprilie 1597, Sigismund Bathory să credinciosului său Gașpar Korniș, cetatea cu întreg domeniul. Korniș a avut un rol însemnat în timpul domniei lui Mihai Viteazul încă din lupta de la Șelimbăr, fiind un devotat al domnului muntean .³⁷

În actul de donație către Korniș din 1597, sunt enumerate și cele 39 de sate aparținătoare domeniului: Susani, Nădălbești, Mineadul de Sus, Ferest, Vezetz (Vesăști), Neagra, Balichen, Prălești, Mineadul de Jos, Ignești, Rănușa, Nagy-Dezna, Oppidum Sebiș, Buhani, Goods, Buteni, Ujfalu, Diecl, Zărnești, Cocioba, Preugis, Sterkany, Revetiș, Teykyes,

³⁶ C.Bodea, *op.cit.*, pp.15, 16, 19-20; Gheorghe Lanevschi, *Mihai Viteazul și Aradul*, în "Ziridava", XI, 1979, p. 282.

³⁷ Gh. Lanevschi, *Repertoriul cetăților medievale din județul Arad (I)*, în "Ziridava", VIII, 1977, p. 559; Idem, *Mihai Viteazul și Aradul*, p. 282.

în fața comisiilor de conscripție o sumedenie de jalbe în care arătau toate vătămările suferite cu acele ocazii.⁴⁴ Numărul mare de jalbe, pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prima mișcare colectivă a țăranimii împotriva nobilimii.

La 13 martie 1784, din cele 20 de sate ale cnezatului Crocnei,⁴⁵ 70 de inși iscălesc o jalbă prin care arătau că cneazul Iovan Gale, înțeles cu oficialii domeniului și cu juzii sătești îi stoarce de nu mai pot plăti darea statului. Când descindea câte un oficial de la domeniu sau comitat în ținut, fiecare sat era obligat să dea cel puțin un florin. Orice sentință se dădea în favoarea celui ce dă cel puțin un galben sau 3 taleri peste taxa de judecată de 4 polture. Semnatarii jalbei cereau să li se dea un alt cneaz districtual, ei preferându-l pe Anghel Șerb din Mizeș, ori să fie fără cneaz după modelul satelor de la câmpie.⁴⁶

Lotria. Incidentul de la Dumbrăvița (iulie 1784). Multe sate au vrut să emigreze, unii țărani refugiindu-se în păduri unde s-au organizat în cete de lotri. Urmând calea codrului, aceștia mai târziu devin lotri cunoscuți și temuți de domnii de pământ.

În martie 1784, o ceată de lotri au devastat castelul nobilului din Ciuci, la Iosaș au jefuit pe cârciumarul satului, iar la Honțisor curtea domnească a nobilului Honcz. Conform mărturiei protopopului Gavriil Bucatoș al Butenilor, printre lotri se afla și parohul satului Mustești.⁴⁷

În noaptea de 27 iulie 1784, o ceată de vreo 20 de lotri, având în frunte pe Petru Beciu din Dezna și Urs Ribița, pătrund în castelul de la Săvârșin al vicecomitelui Andrei Forray, cerându-i să intervină în scris pe lângă Curtea din Viena pentru grațierea lor. Prudent, nobilul este de acord, pregătindu-și cele necesare de scris. Căpitanul Petru Beciu, luându-l de braț îi zice: **“Nu e loc aici de scrisoare, nu putem întârzia cu ea, căci ne așteaptă mulți tovarăși în păduri să vii să-i scril. Îți zic însă**

⁴⁴ Idem, *Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului*, în “Aradul, permanență în istoria patriei”, p. 180.

⁴⁵ Baltele, Brusturescu, Dulcele, Zimbru, Iosășel, Iosaș, Feniș, Holt, Mizeș, Dieci, Crocna de Sus, Crocna de Jos, Roșia, Revetiș, Cocioba, Govojdia, Berindia, Dumbrăvița, Zemerzel și Ciorești.

⁴⁶ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 4, Arad, 1953, f. 78. (lucrare în manuscris dactilo păstrat în Biblioteca Episcopiei Aradului).

⁴⁷ Fl. Dudaș, *op.cit.*, pp. 63-64.

să nu se întâmple nici o larmă, căci dacă ți se întâmplă ceva poți să-ți mulțumești". Cum însă comitele ezită, Petru Beciu îl obligă să-l însoțească în pădure, în caz contrar amenințându-l cu moartea. Vicecomitele acceptă și se îmbracă în straie țărănești, părăsind Săvârșinul tocmai când se lumina de ziuă. Trecând Munții Zarandului spre valea Crișului Alb, apucându-i noaptea, poposesc într-o poiană din pădure, în apropierea satului Mădrigești. A doua zi, pornesc din nou la drum până la Gurahonț unde au fost găzduiți în casa preotului, o parte adăpostindu-se în podul morii de lângă Criș. În casa preotului, Forray redactează cererea de grațiere pentru un număr de 50 de lotri, completând și adresele pentru comitele suporem, Consiliul Locutenențial din Buda și Curtea imperială. Cum actul era scris în limba latină, Beciu și ai săi, însoțit de preotul din Gurahonț, caută un cunoscător al acestei limbi. După ce se convinseseră de conținutul actului, o zi mai târziu, l-au trimis la Arad, de unde un curier l-a dus la Viena. Până la sosirea răspunsului, comitatul a inițiat cu sprijinul judeului Stanislavich o legătură cu ceata de lotri, constituind o comisie de pacificare încredințată episcopului Petru Petrovici (1784-1786) al Aradului. Vlădica, însoțit de sec retarul eparhial Pavel Vandalic, de protopopul Petru Gersici al Aradului și trei funcționari, sosesc în ziua de 31 iulie la Dumbrăvița unde ceata de lotri își stabilise cartierul general. Tratatările cu trimișii comitatului s-au purtat în vechea biserică de lemn a satului. Li s-a arătat "cartea" prin care erau iertați. În cele din urmă, Forray este eliberat fără însă să câștige încrederea lotrilor. Din 56 de lotri câți erau de față, numai 8 au primit de bunăvoie iertarea dar numai trei depuseseră armele, unul dintre ei chiar a vrut să-l împuște pe episcop.⁴⁸

Cât timp au stat lotrii la Dumbrăvița, se spune că ei "n-or fost cu teamă de nimic, umblând în dreptul lor și așa s-or dus la curte la Almaș, după alimente, să aducă domnului, șpanului ăstula, pită albă de curte și mâncare bună. Le-ar fi spus domnul locului și biraiile lui ca să-l lase pe șpan măcar să doarmă noaptea la curte. Da ei n-or

⁴⁸ Ștefan Meteș, Lîmuriri nouă privitoare la revoluția lui Horea, în "Revista Teologică", an. XXIII (1933), Sibiu, nr. 9-10, p. 331; D.Prodan, Răscoala lui Horea, vol. I, București, 1979, pp. 81-82; Fl.Dudaș, op.cit., pp. 66-67.

vrut. Or fi știut ei că sigur vrea să-l elibereze, așa că n-or vrut. L-au ținut în biserică, în tinda femeilor, mă gândesc, acolo o dormit spanul, păzit de o parte de lotrii, că altă parte au stat la birtu satului. Așa or fost de strajă, cu rândul, zi și noapte, s-or fost acolo în siguranță, că de-ar fi venit gornicii, perzecutorii ăla care-i urmăreau n-ar fi cutezat să tragă și să pună foc bisericii, că ar fi sculat satul”.⁴⁹

Ziarul *Magyar Hirmondo* (nr. 90 din 20 noiembrie 1784, p. 741) din Pojon,⁵⁰ face aluzie la răpirea vicecomitelui Forray din castelul său de la Săvârșin. Ca orice ziar, știe și alte amănunte și colorează aventura:

“Haiducii au dus până la un loc și pe scribul său, crezându-l fiul său, dar cu câteva palme-l-au lăsat să se întoarcă. Forray scriind soției sale, o liniștește că nu i s-a întâmplat nimic, cerând alimente și vin, ea a trimis nu numai pentru el , ci și pentru haiduci, iar pentru căpitanul lor o bute întreagă. La-u eliberat cu condiția să obțină iertarea, altfel în Săvârșin nu va rămâne piatră pe piatră. Au vrut să rețină ostatec pe judele nobiliar, dar episcopul cu vorbe înțelepte a evitat aceasta. Împăratul grațindu-i pe haiduci a dispus pentru ei o anumită robie. Cei care n-au fost prinși, asociindu-și pe și mai mulți au comis jafuri și mai îngrozitoare. Pe Forray l-au asaltat în 27 după amiază, între orele 3 și 4, m găsindu-se în târnațul palatului. Haiducii s-ar fi făcut că-i duc în față trei oameni zicându-i: *Iată domnule am prins trei haramii în păduri, ce să facem cu ei, unde să-i ducem și cine ne plătește răsplata publicată de comitat [...]*. În timp ce vicecomitele le scria numele sosi și căpitanul lor, un om grozav de mare (care fusese strajă meșter în careva regiment și acum era fugar) îl luă de braț pe Forray zicându-i: *nu e loc aici de scrisoare, nu putem întârzia cu ea, căci ne mai așteaptă mulți tovarăși în pădure, să vii acolo să-i scrii. Ții zic însă să nu se întâmple nici o larmă căci dacă ți se întâmplă ceva poți să-ți mulțumești*”.⁵¹

⁴⁹ Fl. Dudaș, *Răscoala lui Horea în tradiția poporului*, București, 1984, pp. 66-67.

⁵⁰ Pojon sau Pozsony, este actualul oraș Bratislava, menționat sub denumirea veche încă din secolul al X-lea. În evul mediu s-a aflat sub stăpânirea Ungariei (cu numele de Pozsony) și a habsburgilor (sub numele de Presburg). În 1918 a intrat în componența Cehoslovaciei. Acum este capitala Slovaciei, port la Dunăre.

⁵¹ D Prodan, *op.cit.*, vol. I, pp. 82-83.

Ioan Monorai, descrie și el drumul în Zarand al lotrilor. El nota că țărani fugari au dobândit "pardonul" (iertarea), "mergând la un sat aproape de dâșii, vlădicul din Arad cu un domn de (la) tablă, care le arată pardonul în biserică și le făcu voie a se înturna în pace la casele lor. Care ei și făcură, afară de vreo șapte care, zicând că lor nu le poate folosi acel pardon, iar să întorseseră la viața lor. Aceștia zicea oamenii cei dintâi de pe acolo, că s-ar fi chemat Salis, Jurj, Frunză-Verde și alții".⁵²

Incidentul de la Dumbrăvița s-a păstrat în tradiția locală din Dieci, consemnată în scris de preotul George Lupșa în cunoscuta sa *Cronică* din 1907. Fiind "Dumbrăvița aproape de pădure s-au că așa a fost soarta oamenilor din nescari cauze ori motive s-a format din căsași o bandă de lotri din Dumbrăvița, care sub conducerea unuia dintre ei, umbla cu steag ziua fără teamă, și ca să se dovedească cine sunt ei (vreo 10-12 inși) s-au dus la Soborșin unde cu înșelăciune, anume unul dintre ei sau îmbrăcat în haine de perzecutor (un servitor de comitat), sub pretext că aduce o epistolă la comitele suprem al com. Arad de atunci Forray, carele petrecea acasă în familie, - ieșind să la epistola de la servitorul părut, când a întins Forray mâna după epistolă, banditul îl prinse de mână și-l trase pe ambit, veniră și ceilalți ortaci și-l luară pe umeri începură a-i cânta o horă în cimpol. Apoi îl trecură dealuri până îl aduseră în Dumbrăvița. Îl purtau cu ei ziua și noaptea, numai ca să le creadă cum trăiesc lotrii. Îl dădeau de mâncare așa precum era; - de vătămat nu l-au vătămat, în fine au pretins de la dânsul ca să le facă rogare către guvern, că dacî ăi agrățiază pe ei de crimele comise atunci și ei îl eliberează pe el, altcum nu. În fine, rezultatul așa a fost, că a trebuit ca să vină epăiscopul la biserica din vârful Măgurelii și să le citească amnistia și să-i dezlege de fărădelegile ce le-au comis ei, atunci episcopul i-a chemat în biserică și a făcut deslegarea, i-a iertat, după aceea l-a mutat în Dieci unde s-au omenit".⁵³

"Înțelegerea" de la Dumbrăvița s-a dovedit a fi fost doar un moment, ca o aplanare doar temporară a unui conflict neavizând cătuși de

⁵² Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative, vol. II, București, 1983, p. 207.

⁵³ A.E.O.R. Arad, G. Lupșa, op.cit., f. 44-45, doc. 7441/1907.

puțin schimbarea sa-u îmbunătățirea soartei iobagilor din ținut.⁵⁴ Rescriptul de amnistie al împăratului, purtând data de 3 august, a putut fi prezentat de însuși vicecomite în adunarea din 9 august. Cu actul de grațiere, un jude al nobililor și un asesor al Tablei comitatense, merg în tabăra lotrilor de la Dumbrăvița. Au fost însoțiți din nou de protopopul Petru Gersici al Aradului din încredințarea episcopului Petru Petrovici. Lotrii au fost adunați în biserica ortodoxă din Sebiș, unde le este citită cartea de grațiere prevăzută cu pecetea împăratului. Au fost grațiați numai 24 de lotri care la 14 august au depus jurământul de credință, citit de protopopul Aradului. Față de comite, lotrii se legau și separat, că de acum încolo vor fi supuși credincioși și că în viitor, cât le va sta în putință, vor preda pe orice tâlhar, hoț sau răufăcător. Cu acest prilej le este comunicat că acest fel de grațiere se sistează începând cu data de 21 august 1784. La 19 august s-au mai prezentat încă 19 lotri, avându-l în frunte pe Petru Beciu, depunând și ei jurământul de credință. Nici acum nu erau siguri că se vor putea bucura de grațierea primită, mulți dintre lotri fiind dezertori din armată, unii din regimentul **De Vius**, pentru care nu exista iertarea civilă.⁵⁵

La 21 august 1784, comitatul Arad informa autoritățile comitatului Bihor că numai 27 din cei 56 au depus jurământul de credință. Cei rămași se agitău în continuare făcând incursiuni în multe locuri. Cei nesupuși din ceata lui Beciu s-au unit cu o ceată de lotri din Banat, controlând o bună parte a văii Crișului Alb. Autorităților le era frică de o eventuală răscoală a iobagilor din comitatele Arad, Bihor, Zarand și Timiș. Vicecomitele Forray însuși, va fi pus din nou la grele încercări. Nu va fi respectat mult timp nici jurământul de credință al lotrilor "pocăiți". Mai mulți vor fi printre răsculați, Petru Beciu și Urs Ribița vor fi chiar printre conducătorii unor cete de lotri.⁵⁶

Nobilimea, cuprinsă de spaimă, cerea disperată ajutorul armatelor imperiale care pătrund, atât pe valea Mureșului cât și pe cea a Crișului Alb, înăbușind cetele răsculaților. Unele dintre ele se retrag în pădurile

⁵⁴ Fl. Dudaș, op. cit, p. 68.

⁵⁵ D.Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, p. 82.

⁵⁶ Ibidem, pp. 82, 83, 85; Fl. Dudaș, *Zarandul, chipuri și fapte din trecut*, pp. 67-68.

din Zarand unde rezistă până în februarie 1785. Cea mai puternică dintre ele a fost cea a lui Petru Beciu împotriva căruia a fost trimis un puternic detașament al armatei imperiale. Petru Beciu a fost prins împreună cu alți 24 de lotri.⁵⁷

Petru Beciu a avut o soartă cruntă. Deși primise actul de grațiere din partea împăratului Iosif al II-lea, nu s-a întors la regimentul din care a dezertat, luând pe mai departe calea codrilor, chiar și după înăbușirea răscoalei. A fost decapitat la 28 februarie 1785 alături de alți lotrii arestați.⁵⁸

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, situația țăranimii continuă să se agraveze. Cresc zilele de robotă, o serie de sesii iobăgești dispar prin înglobare nobiliară, se înmulțesc dările, cresc tot mai mult obligațiile fiscale. Îngreunarea sarcinilor iobăgești, precum și impunerea și perceperea noilor impozite, determină reapariția unei stări de nemulțumire. Toate acestea fac să se mențină în rândurile țăranimii cele mai felurite forme de protest. Începând cu vara anului 1786, lotria reimpune nobilimii întregului ținut un respect de temut. Dând răspuns vicecomitelui Aradului cu privire la acțiunile lotrilor, juratul Nagy Iosef din Sebiș, scria la 4 august 1786 că, în urma dezlănțuirii acțiunilor lotrilor dinspre ținuturile de sus ale văii Crișului Alb, nobilii din districtele Buteni și Ineu, au rânduit cete de pază care zi și noapte urmăreau să preîntâmpine eventualele năvăliri și să intercepteze legăturile dintre locuitorii satelor și cei plecați la lotrie. colaborarea acestora în satele Aldești, Apateu, Seleuș și Dieci, era atât de iscusită, încât nu li se poate dovedi vinovăția.⁵⁹

⁵⁷ G. Kovach, *Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului*, p. 183.

⁵⁸ Ioan Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934, p. 112. Vezi și Eugen Gluck, *Aspecte ale răscoalei țărănești din 1784 în părțile Aradului oglindite în unele gazete europene*, în "Ziridava", XV-XVI, 1987, p. 104.

⁵⁹ Fl. Dudaș, *op.cit.*, p. 91.

Cazul preotului Luca din Crocna de Sus (1787). În timpul tulburărilor din 1787, chiar și unii preoți dau sprijin lotrilor, cum a fost preotul Luca din Crocna de Sus. El a cutezat să se adreseze soldaților care au venit la el îmbrăcați ca lotri, pe care i-a luat ca atare îndemnându-i să facă și pe mai departe “tâlhării”. Acest episod este descris într-o plângere a autorităților militare adresată mitropolitului și Consiliului Locumtenețial.⁶⁰

IV. Mișcări sociale în secolul al XIX-lea

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului al XIX-lea, acțiunile lotrilor se intensifică în tot Zarandul. Cu toată osteneala autorităților, lotria n-a putut fi reprimată, nici măcar la începutul secolului al XIX-lea.

După 1815, din cauza hotărniciei ce au avut loc după vânzarea domeniilor erariale și abuzurilor unor nobili, izbucnesc o serie de mișcări care îmbracă forme dintre cele mai diverse. S-au înmulțit dezertările din armată, recrutările nu se mai puteau face decât cu masă grea. O parte din cetele de lotri erau formate din țărani fugari, soldați dezertori și alți nemulțumiți. În 1821, în fruntea județului ajunge baronul Wenkheim, care este sufocat de plângerile iobagilor. Jalbele relatează abuzurile mari din ținuturile văii Crișului Alb. Autorii jalbelor erau notarii locali, învățătorii sau preoții români. În unele părți sunt semnalate și mișcări împotriva notarilor corupți, care executau orbește poruncile autorităților servind în acest fel intereselor nobililor. Cunoaștem cazul din Cilul de Sus și Cilul de Jos care în 1825 cereau îndepărtarea notarului.⁶¹ Alte acțiuni au constat în refuzul țăranilor de a mai presta robota, așa cum s-a întâmplat în luna aprilie în satele Aciuța, Gura Văii, Budești, Pleșcuța și Rostoci.⁶²

⁶⁰ I.D.Suciu, Radu Constantinescu, **Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului**, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 174, p. 457.

⁶¹ G.Kovach, *op.cit.*, p. 185.

⁶² Victor Chereșteiu, **Adunarea Națională de la Blaj**, București, 1966, p. 299.

În vara anului 1848, pentru a păstra ordinea, autoritățile imperiale, încercau să înroleze țăranii în garda națională maghiară. Nu încetează însă să apară și revolte împotriva acestor acțiuni, așa cum au fost cele de la Buteni, Ineu, Zeldiș, Mustești, Iosășel, Cocioba și Dezna. În noiembrie, în comuna Buteni izbucnește o nouă revoltă care se întinde cu repeziciune și în alte sate de pe valea Crișului Alb. În timpul acțiunilor de reprimare s-au întâmplat și incidente regretabile. La Iosășel au fost spânzurați primarii din Iosășel, Satu Rău și Dulcele, iar la Buceava-Șoimoș, au fost executați preotul, învățătorul și un pădurar.⁶³

Cu toate represaliile, mișcări sunt semnalate și în anul următor, mai ales la Aciuța, Zimbru și Satu-Rău.⁶⁴ Mai târziu, și alte sate au fost prinse în vârtoarea unor mișcări sociale. Zona Hălmagiului și cea de dincoace de Gurahonț, pe Crișul Alb în jos, a fost teatrul de intense frământări sociale, încât se poate vorbi chiar și de lichidarea dominației nobilimii și înlăturarea resturilor administrației locale.⁶⁵ În multe sate pământurile intră în stăpânirea țăranilor care încep să le lucreze. La Almaș, încep să folosească pășunea domnească, iar la Rădești, recolta de pe pământurile domeniului este luată de țăranii. Baronul Mansdorf de la Iosășel, arăta că a suferit o pagubă de 9.817 florini, iar administratorul său de 864 florini. La Joia Mare țăranii atacă domeniul moșierului iar cel din Satu Rău a fost luat ostatec.⁶⁶

Acest val de mișcări sociale a surprins pe imperiali care se pregăteau să dizolve armata lui Avram Iancu și să smulgă din nou pământurile și pădurile erariului. Se încearcă dezarmarea trupelor din Zarand și se ordonă grabnica intervenție a trupelor imperiale ca nu cumva mișcările să se extindă și în regiunile învecinate. În Zarand, lucrurile însă mergeau greu datorită îndârjirii maselor. Numai după intervenția armatei, se reușește potolirea lor. În noaptea de 23 au-

⁶³ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. III, Cluj, 1946, pp. 1587-172, 196-210. 201-204.

⁶⁴ Alexandru Roz, E. Gluck, *Revoluția românească din 1848-1849 în părțile Aradului*, în vol. "Aradul, permanentă în istoria patriei", p. 257.

⁶⁵ E. Gluck, *Despre lupta antihasburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849-1853*, în "Studii și articole de istorie", IV, 1962, București, p. 180.

⁶⁶ Al. Roz, E. Gluck, *op.cit.*, p. 273.

gust 1849, la Iosășel, țărani atacă armata imperială masată în zonă.⁶⁷

După 1849, o serie de delegații naționale depuneau eforturi pentru obținerea unor revendicări formulate cu un an înainte. În 1850-1851, însuși Avram Iancu, în mai multe rânduri, a încercat să ceară obținerea revendicărilor din timpul revoluției, dar fără sorți de izbândă. Mai mult, atât el cât și alți miloitanți români, în 1851 au fost expulzați din Viena, provocând o mare nemulțumire în rândurile românilor. Tensiunea cea mare s-a înregistrat în Sebiș, Buteni, Iosășel, Joia Mare și Dieci.⁶⁸ Arendașul din Iosășel a fost amenințat de Galea Simion din Dieci că va fi alungat așa cum a mai fost în timpul revoluției din 1848.⁶⁹

V. Introducerea limbii române în administrație (1861).

Sigiliul comunei Dieci

Poziția perfidă a habsburgilor față de revendicările românilor, cât și măsurile luate de autoritățile locale, nu au putut stăvili dezvoltarea acțiunilor naționale care tindeau și la realizarea unor postulate românești ca: participarea proporțională a funcționarilor români la conducerea administrativă comitatensă, îmbunătățirea situației intelectualilor, crearea unui sistem școlar și bisericesc național și folosirea limbii române ca limbă oficială la nivelul comunelor.

În 1861, ziarul *Concordia* (an I, nr. 20 din 8/20 octombrie, p. 80) din Budapesta, publică decizia comunelor Dieci, Revetiș și Roșia de a introduce limba română în administrația comunală. Hotărârea a fost luată în ședința din 6 octombrie 1861 a adunării reprezentanților celor trei comunități:

“Protocol

luat în cauza comunală din Dieci în ziua a șasea a lunii lui octomvre, anul una mie optsute șazeci și unul.

⁶⁷ E. Gluck, op.cit., p. 181.

⁶⁸ Idem, Situația politică și lupta de eliberare națională până în 1867, în vol. “Aradul, permanență în istoria patriei”, p. 293.

⁶⁹ Andrei Caciora, Mircea Timbus, Mișcări sociale și naționale ale românilor din Câmpia Aradului (1849-1853), în “Ziridava”, IX, 1978, p. 75.

Au fost de față subscrișii antisti
Obieptul

Se reprezentară antiștii și fruntașii comunităților Dieci, Revetiș și Roșia, ținătoare de notariatul Dieci, ca să roage pe domnul jude suprem comunal, prin protocolul acesta care se însemne în limba română, ca să se îndure a mijloci ca atât în înștiințările venite de la locuri (superioare) supremului județ de cerc, cât și în toate lucrurile și arătările în și de la comunități și notariat făcânde, de azi înainte numai în limba română, ca limba poporului locuitor, să se întrebuițeze de oficioasă.

Deoarece limba aceasta ni e dată cu dreptul și prin învoirea prea înaltei stăpâniri și deoarece limba aceasta o înțelegem cu toți locuitorii noștri și așa, în înțelesul și priceperea arătărilor făcânde înaltelor locuri, cum și în primirea știrilor și otărărilor de acolo veninde, nu ne vom înșela de vor fi în limba română, precum s-ar pote întâmpla în orice limbă nouă necunoscută.

În casu contrar dorinței noastre sp(ectatul) domn jude cercual suprem e rogat, cu umilință, a însemna în îndorsata dândă pr protocolul nostru și motivele din care ar isvorî nepotința împlinirii acestei rogări.

După care suscriindu-ne și întărindu-ne protocolul acesta cu cuviincioasele sigile a comunităților s-au încheiat.

Dat în Dieci, în a 6-a octomvre 1861”

(Semnează antistii, fruntașii și preoții celor trei comune).⁷⁰

După câteva zile, aceeași gazetă din Budapesta va tipări hotărârile similare ale comunelor Laz, Almaș și Crocna.⁷¹

Începând cu data de 6 octombrie 1861, primăria comunei Dieci a început să utilizeze și noul sigiliu în limba română. Este de formă rotundă având în cercul perlat, interior, inclusă reprezentarea unei vite mari. Cercul perlat este circumscris într-altul de această dată liniar. În intervalul dintre cele două cercuri amintite sunt figurate două ornate vegetale, unite în partea inferioară, în exergă, așezate în spațiul delimitat de cercul liniar și

⁷⁰ Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860-1867)*, Cluj Napoca, 1983, doc. XXXI, pp. 76-77.

⁷¹ E. Gluck, *op.cit.*, p. 297.

un alt cerc perlat, marginal, se află legenda sigiliului scrisă în limba română, de la dreapta la stânga, începând de sus: **“SIGILIUL COMUNEI DIECI 6 OCT 1861”**.⁷² O caracteristică a sigiliului comunei Dieci îl constituie faptul că are incluse alături de an, chiar luna și ziua când a început să fie folosit.

Atât introducerea limbii române în administrația locală cât și a folosirii sigiliului cu legenda în limba română, reflectă un aspect al deceniilor pentru folosirea acesteia ca limbă oficială, fenomen generalizat în multe localități.

VI. Împăratul Francisc Iosif I la Dieci (1893)

În anul 1892, în hotarul comunei Dieci au avut loc manevre militare. În contextul pregătirilor ce au avut loc, a fost construit **“primul pod peste Crișul Alb la noi între Dieci și Almaș, comuna a cărat lemnele din Ciutărie de la Sebiș gratis, podul l-au lucrat Pionierii de la a. regiment 33”**.⁷³

Manevrele militare începute în anul 1892, au continuat și în anul următor. În acest an la manevre a luat parte și împăratul Francisc Iosif I. Acesta, în ziua de 9 septembrie st. n. 1893 a sosit în gara Sebiș,⁷⁴ unde a fost întâmpinat de episcopul Ioan Mețianu al Aradului și episcopul greco-catolic Mihail Pavel de Gherla și Oradea. Cu această ocazie, împăratul a ținut un discurs care a nemulțumit presa maghiară și pe unii parlamentari de la Budapesta, pe motiv că suveranul ar fi **“degradat națiunea ungară la rangul de naționalitate”**.⁷⁵

În dimineața zilei de 11 septembrie st.n. 1893, împăratul împreună cu suita, au sosit în Dieci pentru a asista la manevre. Iată cum descrie un martor ocular acest eveniment:

⁷² Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad (în continuare: A.N.D.J.Arad), **Colecția matrice sigilare**. Descrierea sigiliului o datorăm prof. Ioan Popovici de la Arhivele arădene, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁷³ A.E.O.R.Arad, G.Lupșa, **op.cit.**, f. 23.

⁷⁴ **Ibidem**.

⁷⁵ Teodor V.Păcățian, **Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară**, vol. VII, Sibiu, 1904, pp. 623-624.

“În anul 1893 în luna septembrie s-a ținut încheierea manevrelor, anual planizate iară aici în Dieci. Primul Manever a fost “*General Manever*” iar al doilea “*Imperial*”: Ambe aceste au fost foarte curioase ca unele neîndătinute. Mulțime de soldați 24.000 și 36.000. Oaspeți și străini au venit aici în sat, cât îți părea că n-ai loc numai cât stai cu picioarele. Maneverul s-au ținut din sus de sat de la Roșia, Laz, Craicova. Dieciul stătea ca o fortăreață. Încheierea manevrului s-a făcut în vârful Merceasca, iar ăest(atea) Sa în pământul nostru al Lupșeștilor de la Merceasca a stat”.⁷⁶

Nu am găsit mai multe date despre aceste manevre militare dar se vede că locuitorii au fost foarte impresionați de atâta desfășurare de forțe militare.

VII. Consiliul Național Român din Dieci (15/28 noiembrie 1918)

În mijlocul frământărilor generale, a constituirii statelor independente naționale și unitare, românii din Transilvania se pregătesc să-și realizeze aspirațiile seculare. În multe comune, încă în a doua jumătate a lunii octombrie 1918, notarii și jandarmii sunt scoși din funcții și mulți domni de pământ alungați.

În noaptea de 30 spre 31 octombrie 1918, după multe discuții, se hotărăște constituirea Consiliului Național Român, care în ziua de 31 octombrie s-a declarat în mod public constituit. În ziua de 2 noiembrie 1918, își stabilește sediul în Arad, de unde a dirijat întreaga activitate de organizare a vieții politice pe teritoriul Transilvaniei, care s-a concretizat prin crearea, la nivelul comitatelor, a consiliilor naționale comitatense. La rândul lor, aceste consilii, au îndrumat crearea consiliilor naționale locale în toate localitățile din Transilvania.⁷⁷

Consiliile Naționale locale primeau dispoziții de la forul lor tutelar, Consiliile Naționale cercuale. Menirea lor era să mobilizeze masele în sprijinul hotărârilor luate de Consiliul Național Român

⁷⁶ A.E.O.R.Arad, G.Lupșa, op.cit., f. 23.

⁷⁷ Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918, București, 1972, p. 563; Ștefan Pascu, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Cluj, 1968, p. 334.

Central.⁷⁸ Consiliile Naționale comunale au fost înființate în cadrul unor adunări în care locuitorii au manifestat pentru Unirea Transilvaniei cu România. În prima jumătate a lunii noiembrie, în marea majoritate a comunelor se înființează Consilii Naționale locale.

La 15/28 noiembrie 1918, este constituit Consiliul Național Român din Dieci, așa după cum reiese din procesul-verbal încheiat cu acest prilej:⁷⁹

“Protocol

luat în adunarea poporului din comuna Dieci la 15/28 nov 1918

Obiectul:

Alegerea și constituirea C.N.R. din Dieci, alegerea notarului cercual.

Adunându-se poporul alegător în număr însemnat atât din comuna Dieci cât și din comunele Roșia și Revetiș, domnul preot George Lupșa din Dieci s-a prezentat între urări ca și comisar numir și însărcinat din partea C.N.R. din com (itatul) Aradului, cu care drept a și convocat adunarea de azi prin sunetul dobei. Ocupându-și locul de comisar a ținut o vorbire acomodată, lămurind scopul adunării noastre de azi.

În fine declară ședința deschisă.

Dl. comisar poștește adunarea a alege un notar și doi bărbați de încredere. Adunarea alege de notar pe dl. învățătoriu din loc George Precupaș, iar doi bărbați de încredere pe dl Petru Nan din Dieci și George Bercea din com Revetiș. Astfel adunarea fiind constituită, d-nul comisar dă spre citire actul trimis din partea Consiliului Național Român din com(itatul) Aradului - carele se ia spre cunoștința cu toate dispozițiile cuprinse în el.

Domnul comis(ar) pune la cale alegerea membrilor în C.N.R. din com(una) Dieci spre acest scop prezintă lista de sub carea fără schimbare s-a primit și astfel se aleg următorii:

1. Georgiu Lupșa - președinte
2. Georgiu Precupaș - notar

⁷⁸ Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie, București, 1968, p. 260.

⁷⁹ Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente, vol. I, Arad, 1978, pp. 257-259.

3. Petru Nan - vițepreșe(dînte)
4. Ivan Nan
5. Teodor Reu
6. Marcu Lupșa 108
7. Marcu Brănuț
8. Teodor Dârlea 149
9. Pavel Dănuț sen(ior)
10. Pavel Pui
11. Ioan Lucoaie 6
12. Ioan Lucoaie 223
13. Alexandru Lupșa 113
14. Toader Dârlea 107
15. Pavel Papp
16. George Oprea
17. George Blaj 142
18. Ștefan Galea 49

Membrii aleși au depus jurământul

Domnul comisar conform dispozițiilor C.N.R. din Arad pune la cale alegerea resp; instituirea de notar cerc(ual), conziderând că fostul not(ar) cerc(ual) dl Hess Lajos-Ludovic e atât de bine cunoscut înaintea poporului după atîția ani de serviciu; considerând că nu avem persoane mai calificate pentru acest post, din aceste conziderente că dmn not(ar) e persoană și ofgiciant onest - dnul comisae îl ia în considerare și poștește poporul aș da consimțămîntul - după care poporul alegător cu unanimitate aclamade ales pe Hess Lajos-Ludovic.

Domnul comisar în urma voinței generale îl poștește a depune jurământul de fidelitate așa: *Eu Ludovic-Lajos Hess, fiind ales de adunarea poporului din cerc(ul) not(arial) Dieci, de notar cerc(ual) în Dieci, mă jor pe numele lui Dumnezeu că voi fi cu credință și supunere față de națiunea românească din Ungaria și Transilvania și cătră forul suprem conducător Consiliul Național Român din Comitatul Aradului, pe lângă aceste voi fi cu toată conștiința și fără orice părtinire voi dervi interesele și binele poporului din comuna Diec i, Revetiș și Roșia. Dumnezeu așa să-mi ajute.*

Protocolul prezent s-a scris în două exemplare din carele unul se trimite dlui Dr. Iustin Marșieu din Arad, iar al doilea se păstrează în arhiva Cons(iliului) Naț(ional) Rom(ân) din Dieci.

D.C.M.S.

ss Georgiu Lupșa

- președinte
Georgiu Precupaș-notar

Petru Nan

George Bercea
bărbați de încredere”

Dacă la Dieci nu s-au înregistrat incidente, la Crocna, în ziua de 4 decembrie 1918, locuitorii satului adunați în curtea casei comunale, după ce a destituit antistia comunală, alegându-și alt primar, casier și jurat, printr-un gardist l-au poftit pe învățătorul George Imbroane să părăsească școala. Ei îl acuzau de participare la activitatea cancelariei notariale și că a primit să fie “comisar la recvirări”. Toate se petreceau în prezența preotului Teodor Bodea, președintele C.N.R. comunal, care și-a luat răspunderea destituirilor.⁸⁰

Paralel cu constituirea Consiliilor Naționale, au fost constituite și gărzile naționale românești. Ele aveau menirea de a asigura în cursul desfășurării evenimentelor, ordinea și liniștea pe întreg teritoriul. Consiliul Național Român a adus un prețios aport la câștigarea unității naționale a românilor prin Unirea de la 1 decembrie 1918.

VIII. Intrarea armatei române în Dieci (1919)

Pentru diecenii o mare bucurie a fost în Joia Mare a anului 1919, când “a ajuns armata română în com. Dieci urmărind pe unguri cari

⁸⁰ George Manea, *Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din județul Arad*, în “Ziridava”, VIII, 1977, p. 337.

fugeau resfirați [...]. Le iese în cale Românilor pr. G.Lupșa, înv. Gh.Precupaș și mult popor din comună, exprimându-și bucuria că au scăpat de năcaz, urmăriți și chinuri din partea supritorilor unguri. În semn de bucurie se înbrățișează, se sărută românii de același sânge despărțiți până acum de vitregia maghiară iar acum uniți pe vecie prin voia lui Dumnezeu. Locuitorii comunei Dieci plini de bucurie dau diferite ajutoare armatei române pentru a putea înainta, hrană și cu carele au ajutat transportarea celor necesare armatei până în comuna Sebiș unde s-a săvârșit o bătălie și un măcel groaznic asupra ungarilor soldați și civili ce a fost înainte, de unde apoi ungurii care au mai rămas au fugit fără a se mai opri până la Tisa. Așa au scăpat bieții români ardeleni de sub agresiunea maghiară prin multe năcazuri, suferințe și jertfe pe cari nu le vom uita niciodată, dar ne mângâiem aflându-ne ani liberi în țara noastră proprie, România Mare”.⁸¹

Deși nu a participat direct la evenimente, preotul Ioan Bogdan fiind numit în parohia Dieci numai în anul 1921, totuși, evenimentele erau încă proaspete în mintea diecenilor.

IX. Eroii din cele două războaie mondiale

A. Primul război mondial

1. Birău Crăciun, născut în Dieci, mort pe câmpul de luptă.⁸²

2. Birău Gheorghe, născut în Dieci (nr. 145), la 6 august 1889, fiul lui Petru Birău și Floare Galea. A fost rănit și luat prizonier în Galiția (1915) și a murit la 12 septembrie 1917 în Spitalul militar al Garnizoanei din TeresienStath.⁸³

3. Bârda Nicolae, născut în Dieci la 19 decembrie 1892, ca fiu al lui Marcu Bârda și Maria Mustea. Era căsătorit cu Maria Lazăr. Dispărut pe

⁸¹ A.P.O.R.Dieci, Ioan Bogdan, op.cit., f. 46-47.

⁸² Idem, Protocolul răposaților din parohia Dieci. 1925-1981, p. 29, poz. 16/1936.

⁸³ Arhiva Primăriei comunei Dieci, (în continuare: A. P. C. Dieci), Protocolul răposaților parohiei Dieci din 1917, p. 44, poz. 29/1917.

front. A fost declarat mort prin sentința Judecătorei Buteni (nr. 2190/3 din 1924).⁸⁴

4. Blaj Marcu, născut în 1886 în Dieci, fiul lui Luca și Iosana Blaj. A murit în 1917 pe câmpul de luptă în Rusia.⁸⁵

5. Blaj Pavel, născut în Dieci în anul 1881. A murit la 15 iunie 1916 pe câmpul de luptă la Buna Mare în Rusia.⁸⁶ A fost cântăreț la biserică.

6. Carpine Moise, născut în Dieci, fiul lui Mărișca Carpine. A murit pe câmpul de luptă.⁸⁷

7. Creț Ioan, mort pe câmpul de luptă.

8. Cristea Teodor, născut în Dieci, fiul lui Moise și Floriță Cristea. A dispărut pe front în Serbia pe când avea vârsta de 36 de ani. A fost declarat mort prin sentința Judecătorei Buteni (nr. 3611/ 3 din 1924).⁸⁸

9. Dan Gheorghe, mort pe câmpul de luptă.

10. Dan Vasile, mort în 1917 pe câmpul de luptă din Italia.

11. Dârlea P. Augustin, născut în Dieci, a murit pe câmpul de luptă.

12. Dârlea Pavel, născut în Dieci, a murit în 1915 pe front în Galiția.

13. Dârlea Priban, născut în Dieci, a murit pe front.

14. Galea Dimitrie, născut în Dieci (nr. 194), ca fiul lui Ioan și Mărișca Galea. Era căsătorit cu Iosana Galea (n. Măguran). A fost încorporat în Regimentul 2 Infanterie cu care a plecat pe front. La 7 decembrie 1914 a fost împușcat pe câmpul de luptă, la Cosice în Slovenia. A fost înmormântat la Biserica "Sf.Luca" în ziua de 26 noiembrie/9 decembrie 1914.⁸⁹ A fost cântăreț bisericesc.

15. Galea Gheorghe, născut în Dieci, a murit pe câmpul de luptă.

16. Galea Marcu, născut în Dieci (nr.7), era fiul lui Teodor și Marița Galea. A murit în 1917 pe front în Galiția. Avea 54 de ani.⁹⁰ A fost cântăreț bisericesc.

⁸⁴ Idem, *Protocolul răposaților...1924*, p.63, poz. 25/1924.

⁸⁵ A.P.O.R.Dieci, *Protocolul răposaților...1925-1981*, p. 13, poz. 17/1929.

⁸⁶ Idem, *Ibidem*, p. 13, poz. 12/1929.

⁸⁷ Idem, *Ibidem*, p. 13, poz. 15/1929.

⁸⁸ A.P.C.Dieci, *Protocolul răposaților...1924*, p. 63, poz. 2/1924

⁸⁹ Idem, *Protocolul răposaților...1914*, p. 36, poz. 47/1914.

⁹⁰ A.P.O.R.Dieci, *Protocolul răposaților...1925-1981*, p. 11, poz. 12/1928.

17. Galea Marian, născut la 1 iulie 1888, ca fiul lui Petru și Andea Galea. Conform declarației lui Ștefan Lazăr, care a fost cu el pe front, au “căzut în captivitatea rusească la data de 3 februarie 1915, au stat împreună până la data de 2 iunie 1915 când s-a despărțit de dânsul și de atunci n-a mai auzit și nu mai știe nimic de el”.⁹¹

18. Galea Pavel, născut în Dieci, în anul 1892, ca fiul lui Gheorghe și Maria Galea. A murit pe front.⁹² A fost cântăreț bisericesc.

19. Galea Pavel, născut în 1878 în Dieci (nr. 108). A murit la 24 februarie 1915 pe frontul de la Radovie din Italia.

20. Galea Petru, s-a născut în Dieci și a murit pe câmpul de luptă.

21. Ghilea Gheorghe, s-a născut la Dieci în anul 1882. A murit în 1917 pe front în Rusia.⁹³ A fost cântăreț bisericesc.

22. Ilca Ioan, născut în 1889, a murit pe câmpul de luptă.

23. Lazăr Gheorghe, mort pe câmpul de luptă.

24. Lazăr Pavel, mort în 1916 pe front în Galiția.

25. Lucoaie Adam, născut în Dieci, a murit pe câmpul de luptă. A fost cântăreț bisericesc.

26. Lucoaie Ioan, născut în Dieci, a murit pe câmpul de luptă.

27. Lucoaie Simion, s-a născut la Dieci în anul 1879. A murit în 1918 pe front în Italia.⁹⁴

28. Lupșa Gheorghe, s-a născut la Dieci (nr. 58) în anul 1893 ca fiul lui Grozav și Măriuță Lupșa. A murit pe câmpul de luptă.⁹⁵

29. Lupșa Leontin, s-a născut la Dieci în anul 1874, ca fiul lui Petru și Marta Lupșa. A dispărut pe front, iar prin sentința Judecătoriei Buteni a fost declarat mort (nr. 2461/1928).⁹⁶

30. Lupșa Traian, născut la Dieci în anul 1881. A murit în 1916 pe front în Galiția.⁹⁷

⁹¹ Idem, Prin sentinței Judecătoriei Buteni a fost declarat mort (Nr. C 394/4 din 1934).cf. Dosar acte stare civilă, doc. 6/1934.

⁹² Idem, Ibidem, doc. 6/1931.

⁹³ Idem, Protocolul răposaților...1925-1981, p. 12, poz. 6/1929.

⁹⁴ Idem, Ibidem, p. 12, poz. 7/1929.

⁹⁵ Idem, Ibidem, p. 11, poz. 17/1928.

⁹⁶ Idem, Dosar acte stare civilă (din 1928).

⁹⁷ Idem, Protocolul răposaților...1925-1981, p. 12, poz. 8/1929.

31. Mariș Ioan, născut la Dieci, în anul 1882 și era fiul lui George și Iosana Mariș. A murit pe câmpul de luptă.⁹⁸

32. Mărinaș Ștefan, născut la Dieci, ca fiul lui Vasile Miclea și Marta Mărinaș. A murit în 1917 pe front în Rusia.⁹⁹

33. Mărușter Teodor, născut la Dieci, a murit pe câmpul de luptă.

34. Mican Gheorghe, născut la Dieci în anul 1897, a murit la 16 iulie 1917 în luptele de la Colona din Italia.

35. Mican Teodor, s-a născut la Dieci (nr. 196) în 1877, ca fiul lui Ștefan și Mura Mican. A dispărut în 1917 în timpul luptelor din Galiția. Conform sentinței Judecătoriei Buteni, i s-a stabilit moartea pe 21 mai 1919.¹⁰⁰

36. Miclea Gheorghe-Greucean, s-a născut la Dieci în anul 1881. Dispărut în 1917 pe front în Rusia, a fost declarat mort prin sentința Judecătoriei Buteni (nr.2232/1929).¹⁰¹

37. Miclea Pavel, s-a născut în Dieci și a murit pe câmpul de luptă.

38. Miclea Ștefan, s-a născut la Dieci și a murit pe front în Rusia.

39. Moș Petru, s-a născut la Dieci (nr. 4) ca fiul lui Maxim Moș și Marta Jurcoi. Era căsătorit cu Cristina Stoica din Laz. Dispărut pe front, a fost declarat mort prin sentința Judecătoriei Buteni (nr. 1349/1926).¹⁰²

40. Oprea Aurel, s-a născut la Dieci în 19 august 1894 și era fiul lui Brândușa Oprea. A dispărut pe câmpul de luptă.¹⁰³

41. Oprea Gheorghe, s-a născut la Dieci (nr. 156) în 31 iulie 1881, ca fiul lui Pavel Oprea și Sofia Negru. A dispărut pe front, fiind declarat mort prin sentința Judecătoriei Buteni (nr. 1936/1926).¹⁰⁴

42. Oprea Nicolae, s-a născut la Dieci și a murit pe câmpul de luptă.

43. Oprea Pavel, s-a născut la Dieci în 1895. A murit la 9 iulie 1916 pe frontul de la Hulucova din Galiția.

44. Oprea Teodor, s-a născut la Dieci (nr. 55), la 20 iulie 1874, ca fiul lui Gheorghe și Macrina Oprea. Era căsătorit cu Ioana Oprea (n.

⁹⁸ Idem, *Ibidem*, p. 15, poz. 32/1929.

⁹⁹ Idem, *Ibidem*, p. 13, poz. 16/1929.

¹⁰⁰ Idem, *Ibidem*, p. 2, poz. 15/1925.

¹⁰¹ Idem, *Ibidem*, p. 12, poz. 9/1929.

¹⁰² Idem, *Ibidem*, p. 7, poz. 20/1926.

¹⁰³ Idem, *Ibidem*, p. 3, poz. 21/1925.

¹⁰⁴ Idem, *Ibidem*, p. 7, poz. 22/1926.

Nistor). A murit pe câmpul de luptă de la Tirol și a fost înmormântat la 9/22 august 1917 în cimitirul militar din Procesar de lângă Triest.¹⁰⁵

45. Pașca Augustin, s-a născut la Dieci în anul 1885, ca fiul lui Petru Dârlea și al Anei Pașca. A murit pe câmpul de luptă.¹⁰⁶

46. Sărac Teodor, s-a născut la Dieci (nr.203) în 1883, ca fiul lui Toader Sărac și al Elenei Galea. A murit pe câmpul de luptă.¹⁰⁷

47. Sranca Ioan, a murit pe câmpul de luptă.

48. Tipei Marcu, s-a născut la Dieci și a murit în anul 1918 pe front în Rusia.

49. Tipei Pavel, s-a născut la Dieci în anul 1890. A murit la 4 august 1917 pe front în Galiția.

50. Toc Ioan, s-a născut la Dieci în 28 februarie 1894, ca fiul lui Ioan și Rafila Toc. A murit pe front în Rusia.¹⁰⁸

51. Tol Alexa, s-a născut la Dieci (nr. 169), în 7 iunie 1891, ca fiul lui Moise Tol și al Anei Galea. A murit în 1918 pe front în Rusia.¹⁰⁹ A fost cântăreț bisericesc.

52. Tursan Pavel, s-a născut la Dieci (nr. 155), la 7 ianuarie 1895, ca fiul lui Teodor și Crișca Tursan. Era căsătorit cu Iuli Lupșa. A murit în 1915 pe front în Galiția.¹¹⁰

53. Țigan Gheorghe, s-a născut la Dieci în 1880 și era soțul Anei Mera. A fost încorporat în Regimentul 33 Infanterie. A murit la 9 august 1917 pe frontul din Bucovina și a fost înmormântat la 9 august 1917 în cimitirul militar Trancztahl din Bucovina.¹¹¹

54. Țigan Teodor, s-a născut în 1889 în Dieci. A murit pe câmpul de luptă.¹¹²

55. Urdaș Ioan, născut la Dieci, a murit pe câmpul de luptă din Rusia.

¹⁰⁵ Idem, *Ibidem*, p. 8, poz. 8/1927.

¹⁰⁶ Idem, *Ibidem*, p. 11, poz. 15/1928.

¹⁰⁷ Idem, *Ibidem*, p. 10, poz. 10/1928.

¹⁰⁸ Idem, *Dosar acte stare civilă*, doc. 5/1931.

¹⁰⁹ Idem, *Ibidem*, p. 7, poz. 23/1926.

¹¹⁰ Idem, *Ibidem*, p. 3, poz. 20/1925.

¹¹¹ A.P.C.Dieci, *Protocolul răposaților...1917*, p. 44, poz. 21/1917.

¹¹² A.P.O.R.Dieci, *Protocolul răposaților...1925-1981*, p. 13, poz. 14/1929.

56. Vesa Petru, s-a născut la Dieci și a murit pe front în Rusia.

57. Vesa Teodor, s-a născut la Dieci (nr. 222), în anul 1854, ca fiul lui Teodor și Saveta Vesa (n.Burza). Era căsătorit cu Catița Galea. A murit în 1915 pe front.¹¹³

În memoria lor, pe *Dâmbul de la Caznari*, a fost ridicată o troiță la care în fiecare an la Înălțarea Domnului se ieșea și se săvârșea un parastas pentru odihna lor veșnică.

B. Al doilea război mondial

a.) Dispăruți

1. Baranci Ioan, s-a născut la Dieci în 12 februarie 1908. A dispărut pe front în URSS.

2. Brănuț Marcu, s-a născut la Dieci în 16 februarie 1922. A dispărut pe front în România.

3. Bodea Petru, s-a născut la Dieci în 4 aprilie 1908. A dispărut pe front în URSS.

4. Crișan Teodor, s-a născut la Dieci și a dispărut pe front în URSS.

5. Gaița Teodor, s-a născut la Dieci și a dispărut pe front în URSS.

6. Galea Pavel, s-a născut la Dieci în 6 februarie 1921. A dispărut pe front în URSS.

7. Galea Teodor, s-a născut la Dieci în 7 ianuarie 1910. A dispărut pe front.

8. Galea Teodor, s-a născut la Dieci în 1 noiembrie 1912. A dispărut pe front.

9. Lucoaie Gheorghe, s-a născut la Dieci în 26 mai 1912. A dispărut pe front în URSS.

10. Lupșa Leontin, s-a născut la Dieci în 10 iunie 1907. A dispărut în 1941 în luptele de la Stalingrad.

11. Miclea Marcu, s-a născut la Dieci în 8 iulie 1917. A dispărut pe front în URSS.

12. Pop Ioan, s-a născut la Dieci și a dispărut pe front în URSS.

13. Tol Alexa, s-a născut la Dieci în 1 aprilie 1912. A dispărut pe frontul din răsărit.

¹¹³ A.P.C.Dieci, *Protocolul răposaților...1915*, v. 38, poz. 16/1915.

14. Tol Emil, s-a născut la Dieci și a dispărut pe front în URSS.

15. Vesa Marcu, s-a născut la Dieci și a dispărut pe front în URSS.

b. Morți pe câmpul de luptă

1. Baranci Petru, s-a născut la Dieci în 26 octombrie 1919. A fost încorporat în Regimentul 11 Călărași. A murit la 19 octombrie 1942 la Blunovskaia (URSS).

2. Galea Marcu (nr. 183), s-a născut la Dieci în 30 martie 1923. A fost încorporat în Batalionul I Vânători de Munte. A murit la 22 ianuarie pe front în Ungaria.

3. Galea Marcu, s-a născut la Dieci. A fost încorporat în Regimentul 93 Infanterie și a murit la 10 iulie 1944 pe frontul de la Iași.

4. Galea Pavel, s-a născut la Dieci în 27 iulie 1905. A murit pe front în 14 iulie 1941 în luptele de la Isacova (URSS).

5. Galea Pavel, s-a născut la Dieci în 7 ianuarie 1914. A fost încorporat în Regimentul 13 Călărași. A murit la 19 ianuarie 1943 în luptele de la Nova Dimitrievskaia (URSS).

6. Galea Pavel, s-a născut la Dieci în 17 martie 1920. A murit pe front în URSS, la 31 august 1943

7. Iovănuț Marcu, s-a născut la Dieci la 14 octombrie 1918. A fost încorporat în Regimentul 93 Infanterie și a murit pe frontul de la Iași la 10 iulie 1944.

8. Lucoaie Pavel, s-a născut la Dieci în 18 martie 1917. A fost încorporat în Regimentul 1 Roșiori și a murit la 30 august 1917 în luptele de la Augustinovca din Ucraina.

9. Lucoaie Pavel, s-a născut la Dieci în 30 octombrie 1913. A murit la 10 decembrie 1941 pe front în Ucraina.

10. Lupșa Pavel, s-a născut la Dieci în 14 iunie 1908. A murit la 19 ianuarie 1943 pe frontul din răsărit.

11. Măguran Marcu, s-a născut la Dieci în 29 martie 1917. A fost încorporat în Regimentul 93 Infanterie și a fost împușcat la 20 mai 1942 în luptele de la Alexandrovca (URSS). A fost cântăreț bisericesc.

12. Mican Teodor, s-a născut la Dieci în 26 februarie 1917. A fost împușcat la 28 februarie 1943 la Batlokova (URSS).

13. Miclea Ilie, s-a născut la Dieci în 2 iulie 1912. A fost încorporat în Regimentul 93 Infanterie și a fost împușcat la 13 februarie 1942 în luptele de la Cristocovca din Ucraina.

14. Negru Ioan, s-a născut la Dieci în 14 octombrie 1918. A fost încorporat în Regimentul 13 Călătași. A murit la 10 mai 1944, înecat în Marea Neagră în timpul retragerii trupei din Crimeia. A fost cântăreț bisericesc.

15. Rău Teodor, s-a născut la Dieci în 24 martie 1908. A fost încorporat în Regimentul 19 Pionieri și a fost împușcat la 17 octombrie 1942 în luptele de la Sodișca din Caucaz.

16. Stan Leontin, s-a născut la Dieci în 24 ianuarie 1922. A fost încorporat în Regimentul 93 Infanterie. A fost împușcat la 22 iunie 1944 în frontul din răsărit.

17. Urdaș Pavel, s-a născut la Dieci în 9 iulie 1904. A fost împușcat la 9 februarie 1943 în luptele de pe muntele Siticului (cota 95) din Caucaz.

18. Vesa Teodor, s-a născut la Dieci în 22 februarie 1908. A fost încorporat în Regimentul 7 Pionieri. A fost împușcat la 1 octombrie 1942 în luptele de la Duboi (URSS).

Pentru eternizarea memoriei eroilor din cele două războaie mondiale, prin strădania preotul Gheorghe Cavalu și pe cheltuiala urmașilor celor dispăruți pe câmpurile de luptă, în anul 1973 a fost ridicat monumentul eroilor din curtea bisericii parohiale.

X. Perioada de după cel de-al doilea război mondial

Transformările care au avut loc după 23 august 1944 au lăsat urme adânci în viața țărănimii române. Înlăturarea unei democrații și instalarea la conducere a comunismului, prin falsificarea alegerilor din 1946, forțarea regelui Mihai I să abdice (30 decembrie 1947) nu au avut decât repercursiuni negative pentru viața socială, economică și culturală a românilor.

Acum începe pătrunderea comunismului și în mediul rural, unde se impune încet dar sigur în toate sferele sociale. Încă de la început asistăm la o serie de răsturnări ale valorilor umane, când cei gospodari și cinstiți sunt marginalizați și etichetați drept "chiaburi exploatați", conform modelului sovietic, impunându-li-se tot felul de dări și cote fiind aduși în stadiul de ruină. Ei au fost înlocuiți cu oameni ai partidului unic,

veniți de aiurea, buni de gură și de luat angajamente pe spinarea localnicilor. Propaganda comunistă din acești ani se împletea strâns cu speranța “venirii americanilor” și reinstaurarea democrației autentice în România.

Abordarea serioasă a perioadei de dictatură comunistă necesită un studiu deosebit de atent, mai ales că articolele din presa vremii, adeseori politizată la maximum, sunt aproape singurele surse de informare, iar accesul la arhivele cu referire la această problemă, este destul de limitat. Acestea fiind și motivele pentru care nu vom aborda această problemă în prezenta carte.

Capitolul III

AȘEZĂRILE ȘI POPULAȚIA

I. Așezările

Condițiile prielnice de viață și resursele natuarle variate, au permis dezvoltarea neîntreruptă a comunităților omenești pe valea Crișului Alb încă din cele mai vechi timpuri. Descoperirile întâmplătoare și cercetările arheologice au scos la lumină numeroase dovezi ale prezenței comunităților umane de-a lungul secolelor pe aceste meleaguri, cadrul fizico-geografic oferind cadrul prielnic condițiilor de trai. În alegerea vetrelor de sate, s-a urmărit în primul rând ca acestea să ofere condiții cât mai bune pentru practicarea agriculturii și creșterii animalelor.

Referitor la primele mențiuni documentare ale localităților, ele nu reprezintă data înființării lor, care în cele mai multe cazuri sunt mai vechi, de secole chiar, însă apariția târzie în documente, în cele mai multe cazuri este întâmplătoare.

Cea mai veche așezare atestată documentar este **Zemerzel**, menționată pentru prima dată în 1214 (*Zemerdy*),¹¹⁴ urmată de **Cocioba**, menționată în 1219 (*Koczioba*)¹¹⁵ și **Dumbrăvița**, menționată în 1374 (*Dombrovitza*).¹¹⁶ În secolul al XV-lea sunt menționate satele **Dieci**,¹¹⁷ **Vesăști**,¹¹⁸ **Revetiș**,¹¹⁹ **Roșia**¹²⁰ și **Cralcova**,¹²¹ toate existând deja în anul 1439. Tot în acest secol sunt menționate satele **Crocna de Sus** (*Felso Korothna*) și **Crocna de Jos** (*Also Korothna*) menționate în 1448.¹²² În secolul al XVI-lea sunt menționate satele **Sara** (1519 - *Sarafalva*)¹²³ și **Ciorești** (1597 - *Choresd*)¹²⁴.

De-a lungul istoriei și așezările și-au avut soarta lor. Multe au trăit, s-au dezvoltat, au "roit", s-au transformat, ajungând până în zilele noastre (**Dieci**, **Crocna**, **Revetiș**, **Roșia**, **Cocioba**), altele au trăit mai puțin, câțiva ani, câteva decenii, câteva secole, apoi au "dispărut" din câmpul

¹¹⁴ 1553 (*Nagy și Kiș Zamord*); 1561 (*Nagy Zamord*); 1656, 1715, 1732 (*Zemerzel*); 1746, 1746, 1771-1786, 1913, cf. A.N.D.J. Arad. Kovach Geza, *Repertoriul istoric al localităților din județul Arad*, vol. II, Arad, 1990, f. 26

¹¹⁵ 1553 (*Kochyba*); 1574, 1579, 1597, 1613, 1619 (*Koczioba*); 1622 (*Kochioba*); 1633, 1647, 1771-1786, 1792, 1800, 1913 (*KorosKocsoba*), cf. *Ibidem*, vol. I, Arad, 1990, f. 65-66.

¹¹⁶ 1553, 1561, 1579, 1597, 1599 (*Dombrowitza*); 1619 (*Dumbravicza*), 1622 (*Dombrowitza*), 1720, 1732 (*Dombrovitza*); 1742, 1747, 1771-1786, 1820, 1828 (*Kisdombrovitza*); 1851 (*Havasdombrovitza*), cf. *Ibidem*, vol. II, f. 26.

¹¹⁷ 1552, 1561 (*Deakfalva*); 1579, 1597, 1602, 1612, 1622 (*Diaczy alias Deakfalva*); 1633, 1715-1815, 1913 (*Decse, Diecs*), cf. *Ibidem*, vol. I, f. 80-81.

¹¹⁸ 1477-1561 (*Vesafalva*). cf. *Ibidem*, vol. II, f. 26.

¹¹⁹ 1553-1561 (*Revekes*), 1574 (*Revekes*), 1579-1597, 1596, 1597, 1613 (*Revekes*), 1715-1800, cf. *Ibidem*, vol. I, f. 199-200.

¹²⁰ 1528 (*Rossya*), 1553-1561 (*Kiș și Naghrosa*); 1579, 1597, 1619 (*Rosia*), 1622, 1715-1800, 1828, 1851, 1913 (*Borosrosa*), cf. *Ibidem*, vol. I, f. 203.

¹²¹ 1553-1561 (*Krajkowa*); 1573, 1579, 1597, 1612-1613 (*Kraykowa*); 1622, 1742, 1771-1786, 1820, cf. *Ibidem*, vol. II, f. 27.

¹²² 1597 (*Felso Korothna*), 1602 (*Also Korothna*); 1715 (*Also Korothna, Felso Korothna*), 1720, 1732, 1742, 1747-1828 (*Also Korothna, Felso Korothna*); 1851 (*Krocna*); 1913 (*Kroknya, Kroka*), cf. *Ibidem*, vol. I.

¹²³ 1553, 1558 (*Szarafalva*), 1732, 1742 (*Iara*); 1804, cf. *Ibidem*, vol. II, f. 26. Kovach Geza o localizează greșit lângă Dezna. Valea Sara, din partea de răsărit, între Dieci și Crocna, păstrându-i amintirea până astăzi.

¹²⁴ 1613 (*Csoresd*), 1622 (*Chioresți*), cf. *Ibidem*, vol. II.

observației. Au trăit sub diferite împrejurări pierzându-și sau ascunzându-și identitatea ori sfârșindu-și întra-devăr existența. În acest context ne apar două tipuri de așezări, supraviețuitoare și "dispărute".

Dacă așezările din prima categorie sunt atestate documentar și au supraviețuit până în vremea noastră și sunt mai ușor de urmărit în timp, cele din cea de-a doua categorie, sunt mai greu de urmărit. Viața acestor așezări este mult mai complicată. Unele dintre ele au dispărut de-a lungul timpului din mai multe motive: invazii, războaie, epidemii, din cauza domnului de pământ. În unele cazuri a fost schimbat numele satului. Se cunosc și cazuri când satul și-a strămutat vatra, după secătuirea pământului, la distanțe mai mari, păstrându-și numele sau cu primind un alt nume. Uneori, un sat mai mare, prin extensiune, s-a apropiat de altul mai mic și la "integrat" la sânul său.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în urma dispozițiilor din 1770 ale Mariei Tereza, urma contragerea satelor împrăștiate și refacerea lor în plan sistematic pe locul cel mai accesibil comunicației. În comitatele Arad și Zarand, contragerea satelor a fost amânată până după 1782, întreruptă de mișcările sociale din 1784, reluate și continuate până în primele două decenii ale secolului următor.¹²⁵

Fenomenul de concentrare a satelor răsfirate este cunoscut și în zona Diecilor. Multe din așezările deja menționate, în prima jumătate a secolului al XIX-lea au dispărut prin alipirea lor la localitatea cea mai apropiată.

Satul Ciorești, în anul 1814 încă nu era desființat, pentru că în **Protocolul cununaților** din parohia Dieci, în acel an, este menționată cununia lui Lajăr Ioja din Ciorești cu o tânără din Dieci.¹²⁶ Se pare că numai după anul 1823,¹²⁷ o parte a locuitorilor s-au mutat în satul Roșia, cealaltă în Sălăgeni.¹²⁸ Toponimul îi păstrează amintirea.

Locuitorii din satul Craicova, începând din anul 1810 încep să-și mute gospodăriile în Dieci,¹²⁹ dar în 1828 nu erau mutați toți.¹³⁰ Partea

¹²⁵ St. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 4, f. 33-34.

¹²⁶ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 23.

¹²⁷ G.Kovach, *Ahol Dozsa es Horea hadai jartak*, p. 120.

¹²⁸ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 11.

¹²⁹ Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, p. 34

¹³⁰ Nagy Ludovicus, *op.cit.*, I, p. 30.

de hotar numită *Craicova*, îi păstrează amintirea. **Crocna de Sus** și **Crocna de Jos**, în anul 1819 erau contopite într-o singură localitate, **Crocna**.¹³¹

În jurul anului 1810 locuitorii din **Dumbrăvița** încep să-și mute gospodăriile în Dieci. În 1812 nu erau mutați toți, pentru că în **Protocolul cununărilor** din parohia Dieci, la poziția 147/1812, este menționată cununia unui tânăr din Dieci cu Toc Floare din Dumbrăvița.¹³² Partea de hotar numită **Dumbrăvița**, îi păstrează amintirea.

Roșia Mare și **Roșia Mică**, în anul 1619, erau contopite într-o singură localitate.¹³³ **Sara**, este amintită pentru ultima dată în 1804,¹³⁴ după acest an locuitorii s-au mutat la Dieci.

Când s-au mutat locuitorii din **Vesăști** în Dieci nu cunoaștem, însă preotul G.Lupșa în **Cronica** sa îl amintește ca existând la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Zemerzelul apare în documente până în anul 1913. Depopularea așezării a avut loc numai după anul 1918.¹³⁵

Pe lângă satele amintite, preotul G.Lupșa menționează și satul **Măgurănești**, iar I.Bogdan amintește și de satele **Dănuțăști**, **Puiești**, **Bârdești**, **Galești** și **Mercești**. În fiecare din aceste așezări locuia neamul sau familia identică cu numele satului. În **Dănuțăști** locuiau cei din familia Dănuț, în **Galești** cei din familia Galea, în **Măgurănești** cei din familia Măguran, în **Mercești** cei din familia Mercea, în **Puiești** cei din familia Pui iar în **Bârdești** cei din familia Bârda.¹³⁶ Amintirea acestor sate este păstrată în toponimia părților de hotar ale Diecilor.

Dacă aceste sate au existat, ne întrebăm de ce nu figurează în conscripțiile vremii? Numele de Măguran, Pui, Bârda, în 1746 figurează ca locuitori ai satului Dieci,¹³⁷ probabil că în acest an satele nu mai existau iar locuitorii erau deja mutați în Dieci.

¹³¹ Ciuhandu, *op.cit.*, p. 34.

¹³² A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 22.

¹³³ A.N.D.J.Arad, G.Kovach, *Repertoriul*, vol. I, f. 203.

¹³⁴ *Ibidem*, vol. II, f. 26.

¹³⁵ În Matricolele parohiei Dieci, până în acest an sunt menționate servicii religioase pentru locuitorii din această așezare.

¹³⁶ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 11.

¹³⁷ Ciuhandu, *op.cit.*, Anexe, p. 227.

II. Populația din Dieci și împrejurimi

1. Populația în secolul al XVIII-lea

Pentru localitățile de care ne ocupăm, nu avem informații despre configurația lor demografică până în secolul al XVIII-lea, cu excepția satului Șara, care în 1558 cunoaștem că avea un număr de 29 familii.¹³⁸

Cele mai utile izvoare demografice sunt conscripțiile, a căror cercetare ne permit să tragem concluzii privind evoluția populației pentru perioada pe care o oglindesc, dar numai a unei părți a populației, anume a țăranimii dependente de un domn de pământ. Primele conscripții din secolul al XVIII-lea, sunt cele din 1715 și 1720, întocmite în scopuri fiscale. Pentru șapte sate din zona de care ne ocupăm, în conscripția din 1715 sunt menționate un număr de 48 de familii, iar în cea din anul 1720, un număr de 55 de familii, repartizate pe localități așa după cum se poate vedea din tabelul de mai jos:¹³⁹

	Dieci	Crocna de Jos	Crocna de Sus	Roșia	Revetiș	Zemerzel	Dunibrăvița	Total
1715	15	14	3	5	3	8	-	48
1720	9	11	8	10	4	8	5	55

Conscripția din anul 1742 ne prezintă următoarea situație a numărului de familii:¹⁴⁰

	Dieci	Crocna de Jos	Crocna de Sus	Roșia	Revetiș	Craicova	Total
1742	15	11	14	10	8	7	65

Informații mult mai bogate aflăm în *Domestica Conscrip tio Processus Ienoviensis* din 1746:¹⁴¹

¹³⁸ A.N.D.J.Arad, G.Kovach, *Repertoriul*, vol. II.

¹³⁹ *Ibidem*, vc¹. I și II.

¹⁴⁰ *Ibidem*, vol. I și II.

¹⁴¹ Ciuhandu, *op.cit.*, pp. 198, 225-229.

Localitatea	Hospites (iobagi)	Subhospites (iobagi de mâna a II-a)	Inquilini (iobagi fără casă și fără vatră proprie (jeleri)	Fii de iobagi peste 16 ani	Familii
Cocioba	4	1	-	1	6
Zemerzel	7	4	2	-	13
Crocna de Jos	14	8	2	-	24
Dumbravița	10	4	-	3	24
Dieci	19	9	6	1	35
Craicova	9	2	1	1	35

Socotind că o familie avea în medie 5 membrii,¹⁴² pentru localitățile de care ne ocupăm avem un număr de 760 de locuitori repartizați pe sate astfel:

LOCALITATEA	NUMĂRUL SUFLETELOR
COCIOBA	30
ZEMERZEL	65
CROCNA DE JOS	120
DUMBRĂVIȚA	85
DIECI	175
CRAICOVA	65
CROCNA DE SUS	14
REVEȚIȘ	40
ROȘIA	40
TOTAL	760

Cele mai populate localități erau Dieci (175 suflete), Crocna de Sus (140 suflete) și Crocna de Jos (120 suflete). Numărul cel mai scăzut de locuitori îl întâlnim în Cocioba, doar 30 de suflete, urmată de Roșia și Revetiș, cu doar 40 de suflete.

¹⁴² Istoricii pentru acest secol operează cu cifra 5, numărul mediu al unei familii.

Din conscripția amintită, aflăm și numele capilor de familie din cele 9 localitățile menționate. În Dieci sunt menționate familiile: Tursan, Raț, Vesa, Pala (n.n. probabil Palea),¹⁴³ Măguran, Pui, Lucoaie, Bârda, Niag (n.n. sau Neag), Birău, Baranci, Drăguț, Marta, Ardelean, Filip, Bulzan, Hălmăgean. În Crocna de Jos: Hălmăgean, Micula, Bodea, Cristian, Moț; în Crocna de Sus: Lupșa, Dinga, Bogdan, Mărușter, Cioba, Sărac, Marcoi, Bodea, Gogea, Boga, Tit, Ghergar; Dumbrăvița: Drila, Rău, Tipei, Dumbravă, Mustea; Cocioba: Mazăre, Gomboș, Stan, Negru; Zemerzel: Tol, Ancuța, Oancea; Craicova: Crișan, Bico, Coi, Moț, Habuc, Birău, Halja; Revetiș: Mustea, Tabuia, Balc, Dobra, Brata, Fărucț, Ghergar; Roșia: Blaj, Sbârcea, Olar, Țăț, Guia, Hălmăgean, Iov, Matiaș.

Din unele însemnări făcute la sfârșitul secolului al XIX-lea de preotul George Lupșa, aflăm date prețioase despre vechimea familiei Lupșa. Pe baza unei **“tradiții păstrată în familie”**, el susține că Lupșeștii sunt de origine din **“orașul și de lângă râul Lupșa, familie de nobil pe cum s-a dovedit din documente”**, invocând o conscripție din 1840 când, **“un Lupșa ca nobil avea drept de vot în senatul orașănesc din Arad”**.¹⁴⁴

Într-o altă însemnare făcută la 25 martie 1902 tot de preotul George Lupșa, de această dată pe filele unui Liturghier (București, 1887, f. 111), se menționează că familia Lupșa a venit din Transilvania **“cam pe la anul 1650 în comuna Crocna”**¹⁴⁵ unde s-a colonizat, de aici unul

¹⁴³ Există și astăzi în sat o familie cu porecla *Palea*.

¹⁴⁴ Pr. dr. Gheorghe Lupșa, *Însemnări manuscrise de la preotul George Lupșa (1845-1920) din Dieci*, f.a., f. 2 (manuscris aflat în păstrearea noastră).

¹⁴⁵ În conscripția din 1746, în Crocna de Sus sunt menționate familiile lui Toader Lupșa și Marian Lupșa, cf. Ciuhandu, *op.cit.*, Anexe p. 228; Referitor la vechimea familiei Lupșa, este bine să amintim că istoricul dr. Ștefan Lupșa (1905-1964), în *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556* (Cernăuți, 1929), invocând documente din colecțiile Kemeny și Hurmuzaki, face referire la un proces prin care capitlul din Alba Iulia, pe la 1459, voia să ia moșiile cnezilor de Lupșa Mare și Lupșa Mică din comitatul Turda. **“De acolo ne-oim fi trăgând cu toții”** - scria Ștefan Lupșa din Sibiu la 13 mai 1958 fostului său student de la Academia Teologică din Oradea, preot Gheorghe Lupșa din Timișoara-Mehala. În continuare menționează că **“moșii mei după retragerea turcilor, și încă sub ei au coborât de prin Lupoia și Bucuroaia [...], Lupșa e diminutiv din Lup ca Apsa din Apa [...].”** Într-o altă scrisoare, expediată la 29 decembrie 1960, tot din Sibiu, scria corespondentului său din Timișoara-Mehala, că în arhiva din Sibiu a descoperit **“confirmarea din 1570 a satului de lângă Hațeg, Torzsok alias Beretrlin, lui Avram de Lupșa care l-a moștenit de la Mihai, acela de la famosus elle Kenesius, Teodorus de Lupșa, care**

din familie, mai târziu a devenit ginere în satul Dumbrăvița”, de unde, în jurul anului 1811, când locuitorii încep să-și mute gospodăriile, se stabilește în satul Dieci la casa cu numărul 108.¹⁴⁶

Din conscripția lui Sinesie Jivanovici întocmită în 1754-1755, aflăm că în cele 10 sate existau 205 case cu un număr de 1015 locuitori.¹⁴⁷

LOCALITATEA	NUMĂRUL CASELOR	NUMĂRUL SUFLETELOR
CROCNA DE JOS	26	130
CROCNA DE SUS	23	115
DUMBRĂVIȚA	16	80
CRAICOVA	23	115
ZEMERZEL	14	60
CIOREȘTI	10	50
DIECI	34	170
REVETIȘ	30	150
COCIOBA	6	30
ROȘIA	23	115
TOTAL	205	1015

I-a primit în 1448 de la Iancu Hynyadi ca răsplată pentru vitejia sa-n lupta pierdută-n acel an pe Câmpul Mierlei. Doborând turcii calul lui Iancu, Teodor i-a dat calul său [...]” Ambele scrisori se află în posesia noastră.

¹⁴⁶ În anul 1755, într-una din familiile Lupșa din Crocna de Sus, se năștea Grozav Lupșa (+1845 în Dieci), care în jurul anului 1784 se cunună cu Teodora (născută Deliman), cu care au pe Marcu Lupșa (1785-1872), care, cu puțin înainte de 1805, se cunună cu Dumbrăvița cu Floare (1786-1853), fata lui Petru Mustea, cu care are un fiu, pe Toader Lupșa (născut la Dumbrăvița în 1805 și mort la Dieci în 24 decembrie 1888). Toader Lupșa este tatăl preotului George Lupșa (1845-1920), cf. Gh.Lupșa, *op.cit.*, f. 1-3. În conscripția din 1746, în Dumbrăvița locuia familia lui Mustea Iovan, probabil bunicul Floarei Mustea, cf. Ciuhandu, *op.cit.*, Anexe, p. 226.

¹⁴⁷ Șt.Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 359, 445, 447.

O altă categorie de izvoare demografice sunt urbariile din 1771-1772 care dețin informații prețioase cu privire la situația din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Sunt primele statistici exacte ale gospodăriilor iobăgești cuprinzând date despre starea materială a locuitorilor, sarcinile lor, dându-ne posibilitatea de a trage unele concluzii și din punct de vedere demografic.¹⁴⁸

LOCALITATEA	NUMĂR FAMILII IOBAGI	NUMĂR JELERI CU CASĂ	FAMILII	SUFLETE
CROCNA DE JOS	47	10	57	285
DIECI	58	7	65	325
DUMBRĂVITA	39	11	50	250
CROCNA DE SUS	41	28	69	345
COCIOBA	6	2	8	40
REVEȚIS	44	6	50	250
ROSIA	23	288	51	255
ZEMERZEL	4	21	25	125
CRAICOVA	3	23	26	130
CIOREȘTI	6	9	15	75
TOTAL	271	145	416	2.080

În conscripția din 1782, sunt consemnate numărul gospodăriilor:¹⁴⁹

¹⁴⁸ G.Kovach, Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771/1772, în "Ziridava", VIII, 1977, pp. 129, 131-132, 134, 135 138, 141.

¹⁴⁹ A.N.D.J.Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acta Congregaționes, nr. 52, f. 2.

LOCALITATEA	NUMĂRUL CASELOR
ROȘIA	60
REVETIȘ	70
COCIOBA	10
DIECI	92
CRAICOVA	36
ZEMERZEL	26
CIOREȘTI	24
DUMBRĂVIȚA	72
CROCNA DE SUS	95
CROCNA DE JOS	74
TOTAL	559

Comparând datele conscripției din 1782 cu cele din 1746, 1754-1755 și cu cea urbanială din 1771-1772, constatăm că numele gospodăriilor a crescut simțitor. Cea mai mare așezare era Crocna de Sus, urmată de Dieci și Crocna de Jos.

Statisticile din secolul al XVIII-lea sunt relative, pentru că oamenii, nu numai că nu-și declarau bunurile pe care le aveau în posesie, de multe ori se sustrăgeau chiar ei de la înregistrare. Acest lucru reiese și dintr-o conscripție întocmită în anul 1800, în care satele Revetiș și Roșia apăreau ca având o populație mai numeroasă decât Dieci sau Crocna. Referitor la Crocna, menționăm că încă în acest an cele două așezări, de Sus și de Jos, încă nu erau alipite într-o singură așezare, iar în conscripție apar doar cu un număr de 69 suflete, ceea ce ne duce la concluzia că a fost înregistrat doar o singură așezare, nu știm care, numărul redus al locuitorilor ne îndreptățește să afirmăm acest lucru.¹⁵⁰

¹⁵⁰ G.Kovach, Ahol Dozsa es Horea hadai jartak, pp.70-71.

LOCALITATEA	IOBAGI	JELERI	TOTAL
DIECI	103	8	111
DUMBRĂVIȚA	63	3	66
COCIOBA	10	-	10
CRAICOVA	39	1	40
CROCNA	69	-	69
REVEȚIȘ	121	-	121
ROȘIA	112	5	117
ZEMERZEL	31	-	31
TOTAL	548	17	565

2. Populația în secolul al XIX-lea

Începând cu secolul al XIX-lea, datele privitoare la numărul populației și structura ei sunt mult mai complexe, așa cum este conscripția generală din 1828.¹⁵¹ În această conscripție, sunt evidențiate persoanele între 18 și 60 de ani, dar cei peste 60 de ani, dacă erau capi de familie erau trecuți în rubrica respectivă după starea lor materială. Între iobagi erau cuprinși toți țărani cu peste 1/8 de sisie, jelerii cu casă dacă aveau bunuri imobile, precum și jelerii fără casă. La rubrica patru erau trecute casele, menționând și valoarea arendei, socotind 1+10 din valoarea estimată. În general această valoare era hotărâtă de comisia de conscripție. Bisericiile, locuințele parohiilor, școlile, casele nobiliare, clădirile publice nu erau luate în evidență. La celelalte rubrici, pe care nu le vom menționa, conscripția mai menționează: producția proprietarului după semănături, câștigul proprietarului, producția medie în raport cu sămânța, valoarea produselor în general, fânățele, viile, livezile de meri, animalele, după categorii, și altele.

¹⁵¹ Idem, Conscripția satelor arădene din 1828, în "Ziridava", XV-XVI, 1987, pp.105-123.

Datele cuprinse în această conscripție sunt satisfăcătoare pentru ilustrarea unei realități a situației țărănimii, având și posibilitate de comparații față de datele reglementării urbariale din 1771-1772.

LOCALITATEA	NUMĂRUL POPULAȚIEI (18-60 ani)	IOBAGI (FAMILII)	JELERI (FAMILII)	CASE
COCIOBA	27	14	3	15
CROCNA DE SUS CROCNA DE JOS	304	163	31	192
DIECI	376	152	16	168
REVEȚIȘ	181	106	1	106
ROȘIA	159	66	47	113
TOTAL	1.047	501	97	594

Nu ne propunem să facem o comparație a datelor din această conscripție cu cea din 1771-1772, mai ales că criteriile lor erau diferite, totuși, din confruntarea datelor reiese un spor real al familiilor, la fel și a caselor.

Informații privind caracterul confesional al localităților ce fac parte din cadrul demersului nostru, aflăm în Șematismul din 1842-1843.¹⁵²

LOCALITATEA	ORTODOCȘI	GRECO- CATOLICI	CATOLICI	TOTAL
DIECI	1002	2	10	1014
COCIOBA	91	-	-	91
CROCNA	460	3	4	467
ROȘIA	505	-	-	505
TOTAL	2058	5	14	2077

¹⁵² *Universali schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano et greco-catholici saecularis et regularis incliti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus Transilvaniae sub benigno-gratiosa protectione axcelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reech de Lewald pro Anno 1842/3, Bude, p. 302.*

LOCALITATEA	1852 ¹⁵³	1857 ¹⁵⁴	1869 ¹⁵⁵	1873 ¹⁵⁶
DIECI	935	-	-	91
REVEȚIȘ	476	3	4	467
ROȘIA	655	-	-	505
ȚROCNA	1005	1039	1050	1066
COCIOBA	105	*	188 ¹⁵⁷	*

*) nu avem date

1875¹⁵⁸

LOCALITATEA	CASE	BĂRBAȚI	FEMEI	ALTE NATIONALITĂȚI	TO- TAL
DIECI	187	529	547	7 (ȚIGANI)	1083
ROȘIA	120	221	275	9	505
ȚROCNA	101	430	447	2	675
REVEȚIȘ	195	268	247	4	515

Numărul caselor între 1876-1885

LOCALITATEA	1876	1878	1880	1881	1885
DIECI	180	209	210	210	209
REVEȚIȘ	106	89	110	*	100
ROȘIA	114	115	115	115	115
COCIOBA	18	18	17	*	*
ȚROCNA	*	*	189	189	*

*) nu avem date

¹⁵³ Vasile Popeangă, Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867, Arad, 1979, pp. 53, 55.

¹⁵⁴ A.N.D.J.Arad, G. Kovach, Repertoriul.

¹⁵⁵ A.E.O.R.Arad, Conspcctulu cercului alegătoare pentru sinodulu protop sviteratulu Protopresviteratulu Boroș-Ineului anului 1869, nenumerotat.

¹⁵⁶ .. Popeangă, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918, Arad, 1976, pp. 109, 110, 126

¹⁵⁷ A.N.D.J.Arad, G. Kovach, op. cit.

¹⁵⁸ A.N.D.J.Arad, Fondul protopopiatului ortodox român Ineu, dosar 3, f. 135, 136, 141, 144.

Numărul sufletelor ortodoxe între 1852-1900

ANUL	DIECI	REVEȚIȘ	CROCNA	ROȘIA	COCIOBĂȚ
1852	935	476	1005	655	105
1857	1063	541	1039	*	*
1869	1037	709	1050	784	188
1873	1085	*	1066	784	*
1875	1083	515	879	505	*
1876	1080	435	*	557	87
1878	900	392	*	405	81
1880	964	387	946	407	86
1881	969	*	956	405	*
1885	936	439	*	550	*
1900	1216	471	945	*	124

*) nu avem date

Informații referitoare la mișcarea naturală a populației găsim în matricolele parohiale păstrate în arhiva Primăriei comunei Dieci.

Numărul sufletelor ortodoxe între 1852-1900

NĂSCUȚI			RĂPOSAȚI		
BĂIEȚI	FETE	TOTAL	BARBAȚI	FEMEI	TOTAL
520	512	1032	431	438	869

Cele mai multe nașteri s-au înregistrat în anul 1887 (75 din care 32 băieți și 43 fete), iar cei mai mulți decedați s-au înregistrat în anul 1891 (97 din care 47 bărbați și 50 femei).

Perechi cununate (1882-1900)

LOCALITATEA	1882-1891	1892-1900
DIECI	111	88
REVEȚIȘ	36	39
CROCNA	*	71

*) nu avem date

3. Populația în secolul al XX-lea

În anul 1910, în cele cinci localități existau 3.614 locuitori de diferite confesiuni, în majoritate fiind români ortodocși.¹⁵⁹

LOCALI- TATEA	ORTO- DOCȘI	CATO- LICI	GRECO- CATOLICI	LUTE- RANI	CAL- VINI	EVREI	TOTAL
DIECI	1252	34	34	2	2	6	1297
ROȘIA	623	-	-	-	-	5	628
CROCNA	990	8	8	-	2	9	1010
COCIOBA	103	4	4	3	2	-	112
REVEȚIS	566	-	-	-	-	2	568
TOTAL	3534	46	46	5	6	22	3615

Structura confesională din Dieci în 1927-1928 se prezenta astfel:¹⁶⁰

ANII	ORTODOCȘI	CATOLICI	BAPTIȘTI	PROTES- TANȚI	MOZAICI	TOTAL
1927	1004	1	96	-	4	1105
1928	1038	1	77	1	4	1121

În anul 1928 structura etnică a locuitorilor din Dieci era formată din 1.116 români, 4 evrei și doar un singur maghiar.

Din anul 1930 dispunem de informații statistice referitoare la numărul clădirilor, gospodăriilor și a întreprinderilor comerciale sau industriale.¹⁶¹

¹⁵⁹ Schematismus cleri Diocesis Csanadiensis pro anno Domini MCMXIII, Temesvarimi, 1913, pp. 146-147.

¹⁶⁰ Sîntirea bisericii din Rădești. Vizitarea parohiilor din Dieci, Crocna, Almaș, Bontăști și Cil, în "Biserica și Școala", an.LI, Arad, nr. 43 din 23 octombrie 1927, p. 2; A.P.O.R.Dieci, Pachet I, dosar 6 (1927), f. 55v.; dosar 7(1928), f. 14., 29.

¹⁶¹ Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România, București, 1932, pp. 12-13.

LOCALITATEA	CLĂDIRI	GOSPĂDĂRII	ÎNTRERPRINDERI COMERCIALE SAU INDUSTRIALE
DIECI	299	27	1
COCIOBA	22	22	2
CROCNA	228	220	7
REVEȚIS	156	158	1
ROȘIA	150	143	-
TOTAL	855	813	11

Între 1958-1973 structura confesională din Dieci era următoarea:

ANUL	ORTODOCȘI	BAPTIȘTI	PENTICOSTALI	TOTAL
1956	1293	197	15	1507
1959	1307	195	16	1518
1960	1352	*	*	-
1961	1364	*	*	-
1962	1387	197	8	1592
1963	1388	*	*	-
1964	1385	*	*	-
1965	1389	168	3	1569
1966	1399	*	*	-
1967	1410	*	*	-
1968	1413	*	*	-
1969	1416	*	*	-
1970	1422	*	*	-
1971	1418	*	*	-
1972	1413	*	*	-
1973	1418	192	*	-

*) nu avem date

La recensământul din anul 1966, numărul populației din comuna Dieci cu satele aparținătoare era de 3.007 suflete, repartizate pe sate astfel:

Dieci - 1.120 locuitori

Crocna - 812 locuitori

Revețiș (cu Cocioba) - 634 locuitori

Roșia - 441 locuitori

În anul 1968 populația pe grupe de vârstă din Dieci și Crocna era următoarea:

CATEGORIA DE VÂRSTĂ	DIECI		CROCNA	
	BĂRBAȚI	FEMEI	BĂRBAȚI	FEMEI
0-5 ANI	27	29	19	18
6-10	37	44	21	16
11-15	43	46	33	25
16-20	42	44	24	34
21-25	27	33	20	25
26-30	32	44	12	30
31-35	47	48	24	27
36-40	25	48	28	39
41-45	48	24	33	33
46-50	36	37	28	43
51-55	15	27	27	26
56-60	47	37	34	33
61-65	27	34	28	28
66—70	36	26	20	26
71-75	18	26	14	8
76-80	14	4	4	2
81-85	5	1	2	12
TOTAL	526	552	371	425

Numărul botezaților în Dieci (1901-1980)

ANII	BĂIEȚI	FETE	TOTAL
1901-1910	240	216	456
1911-1920	145	145	290
1921-1930	143	130	273
1932-1940	115	87	202
1941-1950	72	74	146
1951-1960	81	71	152
1961-1970	68	62	130
1971-1980	61	65	126

Cele mai multe nașteri s-au înregistrat în anul 1905 (54, 29 băieți și 25 fete) și în 1912 (51, 24 băieți și 27 fete), iar cele mai puține în anul 1972 (6, 3 băieți și 3 fete). Natalitatea, în perioada dintre cele două războaie mondiale scade brusc din cauza descompletării familiilor. Prin urmare, numărul născuților prezintă minimum în anii 1916, 1917, 1918 și 1942, 1943, după care, natalitatea se restabilește treptat atingând nivele apropiate de cel dinainte de război. În general, numărul băieților întrecându-l pe cel al fetelor, cu mici excepții. Începând din anul 1950 natalitatea fiind din nou în declin, doar cu câteva excepții din anii 1951, 1953, 1954, 1956, 1960 și 1973.

Atât în secolul al XIX-lea cât și în cel următor s-u înregistrat și nașteri de gemeni. Prima naștere de gemeni din Dieci, de care avem cunoștință, este cea a fraților Todor și Măriuță, născuți la 20 iunie 1884, fii lui Ioan și Floriță Gilea de la nr. de casă 23.¹⁶² La 17/29 decembrie 1894 s-a născut Gheorghe și Iulia, fii lui Teodor și Iosana Sărac de la nr. 163.¹⁶³ S-au născut și tripleți, Iulia, Maria și Ioan, (la 4/16 martie 1895), fiii lui Toma și Floare Borlea de la nr. 243.¹⁶⁴ În secolul nostru, la 16/29 noiembrie 1906 se naște Pavel și Maria, fiii lui Ioan și Maria Hălmăgean

¹⁶² Arhiva Primăriei Dieci, Protocolul botezaților din parohia Dieci, poz. 22-23/1884. Măriuță a murit la 5 octombrie 1884.

¹⁶³ Idem, Protocolul botezaților din parohia Dieci, poz. 58-59/1894.

¹⁶⁴ Idem, Protocolul botezaților din parohia Dieci, poz. 11-12-13/1895.

de la nr. 183.¹⁶⁵ Matricolele mai menționează și pe Ion și Floare (n. la 9/ 22 martie 1917), fiii lui Laurente Galea li Rozalia Negru de la nr. 75¹⁶⁶ și pe Floare și Marița, născute la 5/18 decembrie 1918, fiicele lui George Lucoaie și Marica Jurcuța de la nr. 35.¹⁶⁷ În Dieci, în ultimele decenii s-au mai născut încă trei perechi de frați gemeni în familiile lui Oarcea Ioan, Crișan Nicu și Lazăr Rodica.

În perioada 1956-1966, în Dieci și Crocna s-a înregistrat următorul spor al natalității, pe sexe.

ANII	DIECI		TOTAL	CROCNA		TOTAL
	BĂIEȚI	FETE		BĂIEȚI	FETE	
1956	11	9	20	7	6	13
1957	5	4	9	5	6	11
1958	7	12	19	8	10	18
1959	4	6	10	6	2	8
1960	8	8	16	2	2	4
1961	7	13	20	2	2	4
1962	10	5	15	2	-	2
1963	4	3	7	2	1	3
1964	4	6	10	1	6	7
1965	5	5	10	4	6	10
1966	4	5	9	5	5	10

Numărul botezaților în Roșia (1901-1950)

ANII	BĂIEȚI	FETE	TOTAL
1901-1910	118	89	207
1911-1920	45	64	109
1921-1930	43	50	93
1931-1940	24	43	67
1941-1950	23	17	40

¹⁶⁵ Idem, Protocolul botezaților din parohia Dieci, poz. 37-38/1906.

¹⁶⁶ Idem, Protocolul botezaților din parohia Dieci, poz. 5-6/1917.

¹⁶⁷ Idem, Protocolul botezaților din parohia Dieci, poz. 11-12/1918.

Numărul perechilor cununate în Dieci (1901-1980)

ANII	DIECI	ROȘIA	CROCNA	REVEȚIȘ cu COCIOBA	TOTAL
1901-1910	141	36	108	42	327
1911-1920	87	21	63	51	222
1921-1930	140	29	56	57	282
1931-1940	95	14	*	20	
1941-1950	73	12	*	*	
1951-1960	73	*	*	*	
1961-1970	74	*	*	*	
1971-1980	67	*	*	*	

*) nu avem date

În ce privește mortalitatea, în anul 1906 din cei 53 decedați, un număr de 28 sunt sub vârsta de 18 ani, din care 25 sub vârsta de 10 ani (13 băieți și 12 fete) și 3 băieți între 11 și 18 ani. În anul următor mortalitatea a scăzut, înregistrându-se numai 13 decedați, 6 băieți și 7 fete sub 10 ani. Cercetând matricolele decedaților pe anii 1906-1925, constatăm că decesele s-au datorat bolilor care au existat, ele fiind consemnate în mod foarte deficitar, pe măsura cunoaștințelor preotului. Protocolul bisericesc înscrie următoarele boli, în ordinea frecvenței lor: reuma, ofica, aprinderea de plămâni, tuberculoză (între 30-45 de ani), apoplexie, vărsat (în special la copiii sub vârsta de 5 ani), debilitate, hipertrofie, sgaiba, guta, tusa măgărească, tifos, anghină, epidemie spaniolă (în 1918 s-au înregistrat 7 cazuri), boală de apă, diaree, moarte de sânge.¹⁶⁸ La acestea se mai adăuga și o alimentație necorespunzătoare și lipsa de igienă.

Mortalitatea infantilă pe intervalul de timp dintre 1956-1966 în satele Dieci și Crocna se prezintă astfel:

¹⁶⁸ Bolile au fost menționate așa cum au fost înregistrate în matricole.

ANUL	NĂSCUȚI VII	MORȚI
1956	33	3
1957	20	1
1958	37	-
1959	18	-
1960	20	2
1961	24	-
1962	17	-
1963	10	-
1964	17	-
1965	20	-
1966	19	-

Mortalitatea generală începând cu anul 1901 este următoarea:

Dieci (1901-1980)

ANII	BĂRBAȚI	FEMEI	TOTAL
1901-1910	170	175	345
1911-1920	157	184	341
1921-1930	127	102	229
1931-1940	90	80	170
1941-1950	76	83	159
1951-1960	42	54	96
1961-1970	44	52	96
1971-1980	61	60	121

Revetiș (1901-1950)

ANII	BĂRBAȚI	FEMEI	TOTAL
1901-1910	57	96	153
1911-1920	71	67	138
1921-1930	49	47	96
1931-1940	43	61	104
1941-1950	34	44	78

Din matricole constatăm că unele decese s-au datorat unor “nenorociri”. Astfel, la 14/17 aprilie 1907, Pavel Oprea, fiul lui Solomia Indreica, în vârstă de numai 33 de ani, a fost omorât de taurul comunal¹⁶⁹, iar la 2/15 august 1912, Faur Ioan, în vârstă de 36 de ani, soțul Magdalenei Dârlea din Dieci (nr. 160), a fost împușcat din greșeală de Ioan Sărac din Dieci.¹⁷⁰ George Jurcoi, fiul lui Pavel și Floare Jurcoi din Dieci (nr. 202), în vârstă de numai 12 ani, în ziua de 2/15 iulie 1916 s-a înecat în râul Crișul Alb.¹⁷¹ În apele Crișului Alb la 10 februarie 1921 a fost găsit mort Pavel Dobra de numai 15 ani din Dieci (nr. 200). Înecat, dar în vale, la 19 august/1 septembrie 1921 a murit Ioan Tipei, fiul lui Ioan și Maria Mărinaș din Dieci (nr. 152).¹⁷²

Ștefan Popa în vârstă de 35 de ani din Dieci (nr. 14), soțul Mariei Vesa, în ziua de 10 februarie 1921 a fost găsit mort la marginea comunei, presupunându-se că s-a sinucis. Este înregistrat și un înghet, cel al Mariei Șerb din Dieci (nr. 53), moartă în ziua de 6 februarie 1921 la vârstă de numai 47 de ani.

În *Protocolul răposaților* din parohia Revetiș din anul 1919 (poz. 2), este înregistrată asasinarea lui Filimon Dologu de către armatele de unguri bolșevici cu ocazia retragerii acestora de pe aliniamentul văii Crișului Alb în aprilie 1919. La rubrica “Observații”, la aceeași poziție, preotul Pahomie Corpa, în 13/26 august 1919 nota că cel crezut mort s-a întors

¹⁶⁹ A. Primăriei Dieci, Registrul răposaților parohiei Dieci...1907, poz. 14/1907.

¹⁷⁰ Idem, Registrul răposaților parohiei Dieci...1912, poz. 77/1912.

¹⁷¹ Idem, Registrul răposaților parohiei Dieci...1916, poz. 18/1916.

¹⁷² Idem, Registrul răposaților parohiei Dieci...1917, poz. 23/1917.

acasă din Strigoniu de unde a fost eliberat după ce armata română a ocupat Budapesta.

Sporul natural al populației pe anii 1956-1967, în satele Dieci și Crocna, se prezintă așa după cum reiese din tabelul de mai jos.

ANUL	NĂSCUȚI	MORȚI	SPOR
1956	33	35	-2
1957	20	29	-9
1958	38	23	+14
1959	18	22	-4
1960	20	27	-7
1961	24	15	+9
1962	17	25	-8
1963	10	16	-6
1964	17	22	-5
1965	20	17	+3
1966	19	29	-10
1967	28	19	+9

De-a lungul timpului în Dieci și în satele aparținătoare au trăit și locuitori de altă etnie, dar într-un număr foarte redus, de la o persoană la 4 sau 5. Ce mai mulți au fost țiganii, veniți în Dieci prin imigrare din alte sate în căutare de lucru. La început sau așezat în marginea satului în partea de nord-est, pe malul drept al văii, numită astăzi, *Valea țăganilor*. Aici au ocupat atâta teren cât să-și poată construi o casă din pământ bătut și de dimensiuni mici, fiind tolerați atât de primărie cât și de locuitori. Era ușor de semnalat distincția categorică ce se făcea între români și țigani datorită vieții mult inferioare pe care o duceau.

Informații despre primii țigani din Dieci avem din anul 1878 când sunt menționați doar 4 suflete. Numele primului țigan din Dieci cunoscut, este Ștefan Corbei, de meserie lipitor.¹⁷³ Iosif Covaci, menționat în anul

¹⁷³ În 2 mai 1882 este înregistrat botezul lui Zorinca, fiica lui Ștefan Corbei, cf. A.Primăriei Dieci, Protocolul botezaților din Dieci, poz. 13/1882.

1892, era căldărar și s-a stabilit în Dieci venind din satul Ignești.¹⁷⁴

Existau și țigani cortorari, Ristea Cârpaci, Cîrpaci Ioan și Cîrpaci Maria,¹⁷⁵ Covaci Cârpaci Mărișca, Iosif Covaci cu soția Crâșmărița Covaci și fiul Rupunca, Catița Covaci și soțul Marcu Covaci, despre care preotul Ioan Bogdan menționează că locuiesc “mai mult în Dieci”¹⁷⁶

În anul 1966 în Dieci mai existau doar 6 familii de țigani cu un număr de 24 suflete. După numai câțiva ani au început să se mute în orașul Sebiș, ajungând ca numai după câțiva ani să nu mai fie nici un locuitor țigan. În orașul Sebiș s-au impus destul de repede în cadrul comunității etniei lor.

După cum am văzut pruncii îi botezau în religia ortodoxă. Din acest punct de vedere nu exista nici o deosebire între ei și români, doar atât că nu frecventau biserica decât cu prilejul botezului, cununiei (foarte rar) și înmormântare. Fiind de aceeași religie cu românii și trăind în contact permanent cu ei, țiganii au adoptat obiceiurile acestora. Aveau aceleași practici la botez, iar nunta lor decurgea în același fel ca și nunta românilor.

¹⁷⁴ În 15/27 octombrie se năștea fiul său Iosif, cf. Idem, *Protocolul botezaților din Dieci*, poz. 46/1892.

¹⁷⁵ În 1909 se năștea fiul lor Vilmoș, cf. Idem, *Protocolul botezaților din Dieci*, poz. 38/1909.

¹⁷⁶ A.P.O.R.Dieci, *Protocolul botezaților*, poz. 11/1925.

Capitolul IV

SITUAȚIA ECONOMICĂ A LOCUITORILOR (sec. XVIII-XX)

I. Starea economică în sec. al XVIII-LEA

1. Câteva considerații

În secolul al XVIII-lea când a fost înlăturată definitiv stăpânirea otomană, românii s-au așteptat la o mai dreaptă repartizare a pământului, însă stăpânirea a repus în drepturi ca domni de pământ pe cei care o agresau. În anul 1732 s-a creat marele latifundiu al ducelui de Modena din care făcea parte și ținutul Diecilor.¹⁷⁷

Domnul de pământ era proprietarul adevărat asupra întregii întinderi de pământ, lucrat și nelucrat. El își avea proprietatea sa pe care o munceau bieții iobagi. Și ei beneficiau de anumite suprafețe de pământ pe care îl

¹⁷⁷ Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, p. 137.

lucrau pentru ei, numite sesiuni “colonice”, ei fiind socotiți numai niște “coloni” pe proprietatea “domnului”. Pentru aceste mici posesiuni trebuiau să plătească domnului de pământ și comitatului. Pe aceste sesii, țăranii își întemeiau și gospodăriile. Există însă o pătură de țărani lipsită de sesie și de gospodărie proprie, lipsită total sau în cea mai mare parte de mijloacele de producție. Ei proveneau dintre membrii săraciți ai obștilor satești care din cauza sărăciei erau nevoiți să se așeze pe pământul stăpânului. De multe ori, țăranii din această categorie nu aveau nici avere mișcătoare, inventar viu sau mort (animale și unelte agricole), nu aveau nici casă fiind nevoiți să locuiască în casa altora în schimbul unei anumite “chirii” plătită în muncă sau natură (produse). În conscripțiile vremii această categorie de țărani poartă numele de **inquilini** sau **jeleri**.¹⁷⁷

Față de jeleri, țăranimea iobagă se bucura de o oarecare libertate și stare. Iobagii posedau câte o gospodărie, sesie, fie în întregime, fie numai o parte. În general, ei își cultivau singuri ogoarele cu ajutorul brațelor tuturor membrilor familiei apti de muncă. Existau și cazuri când iobagii cu o stare economică prosperă foloseau și forța de muncă străină disponibilă în rândul jelerilor lipsiți de gospodărie.

Unii dintre jeleri aveau animale de tracțiune sau pentru alte trebuințe gospodărești, iar alții erau lipsiți și de gospodărie și de vite, motiv pentru care erau nevoiți să împrumute vitele fie de la domnul de pământ, fie de la iobagii mai cu stare (*hospites*), în schimbul unor obligații pe care le suportau cu greu, sporindu-și astfel tot mai mult necazurile.

Țăranii care posedau o sesie cât de mică, puteau trăi în condiții bune dacă domnii de pământ n-ar fi intensificat exploatarea, paralel cu fărâmițarea sesiei, aducând astfel mari nenorociri țăranilor care, în cele din urmă, erau nevoiți să facă împrumuturi pe care neputându-le restitui se vedeau siliți să renunțe la acea bucatică mică de pământ și să îngroașe rândurile jelerilor.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Termenul **inquilinus** - **inquilini**, derivă din **in-quilinus**, care la rândul său derivă de la **incolo-ere**, a locui, locuitor. cf. Stefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 345.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 346.

2. Conscripția din 1746

Pentru a afla cel mai bine starea economică a țăranilor în prima perioadă a secolului al XVIII-lea, apelăm la **Domestica Conscriptio Processus Jenoviensis An 1746**¹⁷⁹ care oglindește starea de fapt a locuitorilor din Dieci și împrejurimi. Recensământul a fost întocmit cu multă meticulozitate, trebuind să servească de bază la stabilirea impozitelor. Cuprinde toate gospodăriile impozabile din sate cu numele capului de familie, calitatea lui, numărul copiilor peste 16 ani, averea mobilă și imobilă a familiei. A fost încheiată la 30 martie 1746 în Arad și purta semnătura ostenitorilor ei Ștefan Szerda și Klempaj, comisari superiori ai comitatului.

Producția agricolă. Din conscripție reiese că țăranii în pământurile proprii semănau grâu, ovăz, porumb și orz iar în pământurile luate în arendă numai grâu, dar și aceasta numai la Cocioba Dumbrăvița și Zemerzel unde pământurile erau mai sărace și mai mici ca întindere.

	PRODUCȚIA TERITORIILOR PROPRII				FONDUL STRAIN PENTRU ARENDĂ GRÂU
	GRÂU	ORZ	OVĂZ	PORUMB	
COCIOBA	4 4/8	-	-	4/8	3
ZEMERZEL	2 6/8	-	2 2/8	1 6/8	6
CROCNA DE JOS	12	-	8 1/8	6 1/8	-
DUMBRĂVITA	8 4/8	-	5 4/8	3 3/8	2
DIECI	13	2/8	9 4/8	6 1/8	-
CRAICOVA	11 4/8	-	3 4/8	2 5/8	-
CROCNA DE SUS	12 6/8	-	11 2/8	7 1/8	-
REVETIS	2 7/8	-	2 2/8	2 2/8	-
ROSIA	2 7/8	-	2 2/8	2 2/8	-

· Producția agricolă se lua după măsura de **cubul** a vremii de atunci.¹⁸⁰ Cubulul este sinonim cu șinicul. Dacă admitem că fiecare cubul de

¹⁷⁹ vezi Ciuhandu, *op.cit.*, Anexe, pp. 225-229. De materialul tipărit de Ciuhandu ne vom folosi în continuare.

¹⁸⁰ Cubulul de Pojon avea un volum în litri, de 62.4984; un cubul făcea doi vici (veka, latinescul veka, plural vcae); al doileacubul era cel de Pesta, în litri: 93.7476, constând din trei vici; cel de-al treilea sistem era cubulul de Sarla (adoptat în registrele din comitatul Arad), care făcea dublul cubulului de Pojon, adică în 4 vici, sau în litri 124.9978, cf. *Ibidem*, p. 111, nota 2.

semănătură cuprindea extensiunea de câte un jugăr, avem cam tot atâtea jugăre de semănături.

Numărul animalelor. Agricultură și vitele sunt factori corelați în economie, mai ales în veacurile trecute când nu existau mașini agricole. Ele și în viața iobagilor s-au completat reciproc slujind același scop general, producția din care se copereau sarcinile publice ale vremii și traiul cel de toate zilele. Alături de rostul brațelor omului, vitele au servit ca ajutor la lucrul câmpului și la fertilizarea solului.

Din tabelul de mai jos, repartizat pe sate, putem vedea ce fel de vite și în ce număr au fost crescute de țăranii din Dieci și împrejurimi în anul 1746.

LOCALITATEA	BOI	VACI	CAI	JUNCANI	OI	CAPRE	PORCI
COCIOBA	8	5	2	-	-	-	12
ZEMERZEL	15	10	4	2	-	-	22
CROCNA DE JOS	28	25	9	4	-	-	32
DUMBRĂVIȚA	22	22	6	3	-	-	37
DIECI	42	32	9	13	-	3	75
CRAICOVA	21	15	3	-	-	-	24
CROCNA DE SUS	41	29	7	-	12	-	64
REVEȚIȘ	16	9	5	-	-	-	18
ROȘIA	12	8	3	2	-	-	14
TOTAL	205	155	48	24	12	3	298

Totalul vitelor mari și mici înregistrate în conscripția menționată dau cifra de 745 animale aparținând inventarului iobagilor. Lucoaie Ioan din Dieci era cel mai înstărit având 6 boi, 4 vaci, 3 cai, 2 juncani și 15 porci. Câte 4 boi mai aveau și Mazăre Ioan (Cocioba), Tol Petru (Zemerzel), Tol Luca "alter" (Zemerzel), Boga Urs (Crocna de Jos), Drilă Petru (Dumbrăvița), Vesa Dumitru (Dieci), Măguran Lazăr (Dieci), Baranci Ioan (Dieci), Coi Mihali (Craicova), Sărac Blaj (Crocna de Sus), Mustea Mihali (Revețiș) și Biro Toager (Craicova).

Din tabel putem constata că existau puțini cai, ceea ce denotă că animale de tracțiune se foloseau boii și vacile de la din urmă beneficiind și de lapte pentru alimentația zilnică. La fel de puține erau caprele și

oile. În acest timp un bou prețuia 13 florini renani, o vacă 9 florini, un junc de 2 ani 5-6 florini, o oaie cu lapte și miel 1,30-1,50 florini, un porc 3-4 florini, o găină 3-4 coroane.

Albinăritul, îndeletnicire de veche tradiție pentru omul cu așezare statornică, notă caracteristică românilor. Această îndeletnicire s-a practicat numai în satele Cocioba, Zemerzel, Crocna de Jos, Craicova și Revetiș.

LOCALITATEA	NUMELE STUPARILOR	NUMĂRUL STUPILOR	TOTAL
COCIOBA	Stan Lup	2	2
ZEMERZEL	Tol Luca "alter"	2	5
	Ancuța Toager	3	
CROCNA DE JOS	Bogea Urs	2	3
	Bogea Andrieș	1	
CRAICOVA	Bico Petru	3	7
	Birău Toager	4	
REVETIȘ	Ghengar Toader	1	1
TOTAL	9	18	18

Cu privire la **morărit**, conform conscripției, în Crocna de Sus existau două mori pe apă curgătoare, una a lui Lupa Mihai (n.n. probabil Lupșa) cealaltă a lui Blaj Sărac.

Vinărsăritul, în general, era legat de îndeaproape de elementul românesc, ca factor producător și în pomicultură. Cel ce practica vinărsăritul era considerat producător de vinars și se numea "vinărsar". Din cele 9 așezări de care ne ocupă în demersul nostru, numai în patru dintre ele se găseau proprietari de căldări pentru obținerea vinarsului. Este o dovadă că în aceste sate existau și întinse suprafețe cu pomi fructiferi, în special, pruni, meri și peri.

LOCALITATEA	NUMELE PROPRIETARULUI DE CĂLDARE
ZEMERZEL	Tol Petru
CROCNA DE JOS	Hălmăgean Gheorghe Popa Gavrilă
DIECI	Vesa Dumitru Lucoaie Tămaș Raț Ioan Lucoaie Ioan
CROCNA DE SUS	Mărușter Ioan Sărac Blaj Gogol Pinte Boga Blaj Bogea Toma Ghergar Mihai

Nu putem preciza dacă este vorba de producători pentru proprie trebuință sau pentru comercializare.

Meșteșugurile, conform conscripției, din punct de vedere al impozitului, erau clasificate în trei categorii sau clase, pe măsura mai mare sau mi mică a vewniturilor rezultate din ele. În Dieci întâlnim pe Olar Filip, meșteșugar de clasa a III-a. Era iobag cu o stare materială precară, el nefigurând cu nici un inventar agricol, trăind probabil numai din venitul său de meșteșugar, probabil olar.

Impozitele. În anul 1714, Dieta impune fiecărui iobag o robotă de 4 zile pe săptămână, iar jelerilor câte trei zile, în vreme ce nobilii cereau ca aceste zile de robotă să le facă nu numai capii de familie ci toți membrii ei în putere de muncă.¹⁸¹

Încă din anul 1743 au fost fixate impozitele în următoarea proporție: pentru fiecare **hospites** (iobagi cu casă și pământ), se plătea (darea de cap), câte un florin; pentru fiecare **subhospites** (iobagi cu casă și fără

¹⁸¹ Augustin Bunea, Episcopii Dionisie Novacovici și Petru Pavel Aron, Blaj, 1902, p. 412.

pământ, trăind pe pământul altor iobagi) și **inquilini** (iobagi fără avut propriu, trăiau numai din munca brațelor), plăteau numai 55 fl. iar pentru frații care trăiau în indiviziune, cu gospodăriile lor, plăteau câte 50 cr.; pentru fiii de iobagi care erau trecuți de 16 ani se plăteau câte 25 cr.

Pentru fiecare pereche de boi sau vaci, după junci sau junce, după câte doi cai sau iepe sau după câte patru mânji, după câte 10 oi sau capre și după câte 8 porci, se plătea un impozit de câte un florin.

După semănăturile de grâu a câte 6 cubuli, după cea de orz și ovăz de câte 15 cubuli, după semănătura de porumb și mei de câte 5 cubuli se plătea impozit câte un florin. Coșurile de albine, tot câte 15, erau impozitate cu câte un florin, la fel se plătea și după mori. Meșteșugarii de clasa a III-a, plăteau câte 25 cr., cei de-a II-a câte 50 cr., iar cei din clasa primă câte un florin. Impozitele impuse încă din anul 1743 erau greu de suportat de către contribuabili.

3. Conscripția din 1767

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dispunem de informațiile furnizate de conscripția din 1767-1768¹⁸² din care reiese categoria localităților, numărul sesiilor și al familiilor de iobagi și o parte din terenurile pe care le aflau în posesie la data întocmirii ei.

LOCALITATEA	CL LOC	NUMĂR SESII	NUMĂR FAMILII (iobagi)	INTRAVI LANE (pojon)	ARĂTU RI (iugăre)	FÂNATE (pojon)
COCIOBA	II	1 3/8	1 3/8	4 "	24	29
CROCNA DE JOS	II	7	7	114 "	179	201 "
REKETIS	II	7 2/8	7 2/8	90 L'	213 1/2	109
DUMBRĂVITA	III	5 1/8	5 1/8	27 "	126	116 1/2"
CRAICOVA	III	3/8	3/8	21'	9	6
ROSIA	III	2 7/8	2 7/8	36 L'	66	48 1/4
ZEMERZEL	III	4/8	4/8	1	21 1/4	6

¹⁸² G. Kovach, Ahol Dozsa es Horea hadai jartak, pp. 27-28.

4. Reglementarea urbarială din 1771

După cum am mai amintit, în secolul al XVIII-lea, iobagii erau supuși unor duble sarcini, atât față de domnul de pământ cât și față de stat. Creșterea sarcinilor față de nobili a fost generată de trecerea treptată a domnilor de pământ la gospodăria aloidală, depunând toate eforturile pentru a lua mari cantități de pășuni, păduri și arături din posesiunile iobagilor, dar și la mărirea obligațiilor de robotă. Paralel cu acestea au crescut și sarcinile față de stat din cauza administrației tot mai covârșitoare și a deselor războaie în care se angajaseră imperialii.

La un moment dat, interesele statului au ajuns în contradicție cu cele ale nobilimii, drept urmare, statul nu mai putea să tolereze abuzurile nobiliare care la rândul lor duceau la pauperizarea totală a contribuabililor. Interesele de stat au generat o nouă politică față de iobagi. Din inițiativa Mariei Tereza, în 1764-1765, Dieta a hotărât reglementarea urbarială. Potrivit sistemului administrativ, reglementarea urbarială¹⁸³ din 1771 a fost aplicată în comitatele, Arad, Bihor, Maramureș și Satu Mare.¹⁸⁴

În anii 1771-1772, conscripțiile au fost întocmite în toate satele comitatelor iar în 1786 au fost întocmite și tabele centralizatoare pentru fiecare comitat în parte. Tabele ne arată clasificarea localităților, numărul familiilor de iobagi, al jelerilor fără casă, cantitatea sesiilor iobăgești, suprafața intravilanelor în măsuri de pojon, suprafața arăturilor în iugăre, a fânațelor în cosituri, întregirea sesiilor.¹⁸⁵

Datele din tabele următoare se referă la pământurile urbariale și nu conțin pământurile nobiliare aloidale. Paragraful III din capitolul 5 al urbariului descrie modalitățile dijmuirii care trebuia să fie făcută între 21 iunie și 20 august ale fiecărui an.

O altă categorie a sarcinilor iobăgești era dijma mică. Potrivit urbariului, după fiecare sesie se pretindea un car de lemne, o iție de unt,

¹⁸³ **Urbariu**, este un termen folosit în Transilvania medievală pentru un document în care erau consemnate obligațiile iobagilor față de stăpânul feudal, cf. **Dicționar al științelor speciale ale istoriei**, București, 1982, p. 234

¹⁸⁴ **Idem**, **Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771/1772**, în "Ziridava", VIII, 1977, p. 125.

¹⁸⁵ **Ibidem**, pp. 131, 134.

LOCALITATEA	CLS LOC.	NUMĂR FAMILII (iobagi)	NUMĂR JELERI CU CASĂ	NUMĂR JELERI FĂRĂ CASĂ	NUMĂR SESII	INTRAVI- LANE (pojon)
CROCNA DE JOS	II	47	10	-	7	65
DIECI	II	58	7	-	9 3/8	122
DUMBRĂVIȚA	III	39	11	-	5 1/8	32
CROCNA DE SUS	III	41	28	4	6/8	103/4
COCIOBA	II	6	2	-	1 3/8	5 l'
REVEȚIȘ	II	44	6	-	7 2/1	95 l'
ZEMERZEL	III	4	21	-	4/8	17 2/4
ROȘIA	III	23	28	-	2 7/8	21 2/4
CROICOVA	III	3	23	-	3/8	14 3/8
CIOREȘTI	III	6	9	-	6/8	10 L'

LOCALITATEA	ARĂTURI (iugăre)	FÂNAȚE (cosituri)	ÎNTREGIREA sesiilor
CROCNA DE JOS	174	16 "	-
DIECI	180	204 "	-
DUMBRĂVIȚA	147 "	131 "	-
CROCNA DE SUS	153 2/4	154	-
COCIOBA	29	29	-
REVEȚIȘ	222	114 "	2 4/8
ROȘIA	107 2/4	49 "	-
ZEMERZEL	52 l'	23	-
CRAICOVA	14 3/8	17 1/8	26
CIOREȘTI	32	21	-

dare de cocoși, pui, ouă. După fiecare casă, iobagii erau obligați la o arendă de un florin, taxă ce privea pe iobagi și pe jelerii cu casă.¹⁸⁶

Tabloul centralizator mai pune în evidență și unele cantități de pământ

LOCALITATEA	Cantitatea robotelor cu jug pe an	Cantitatea robotelor cu palma	Arenda furnărit în forinți	Darea de lemne (cărute)	Darea de unt (iți)	Darea de pui și cocoși (bucăți)	Darea de ouă (bucăți)
CROCNA DE JOS	434 8/40	1048 8 70	57	8 44/160	8 44/160	16 44/80	95 12/40
DIECI	550 9/40	1229 4/20	65	10 19/160	10 19/160	20 19/80	127 2/40
DUMBRĂVIȚA	307 2/42	712 2/21	40	5 161/168	5 161/168	11 75/84	70 36/42
CROCNA DE SUS	341 33/42	1056 11 21	69	5 154/168	5 154/168	11 75/84	78 15/42
COCIOBA	76 2/40	188 2/20	8	1 66/160	1 66/160	2 66/80	17 22/40
CRAICOVA	19 21/42	453	26	63/68	23/168	63/84	421/42
REVEȚIS	456 17/40	994 17/20	50	8 126/160	8 126/160	17 48/80	65 14/42
ROȘIA	157 10/40	688 10/20	51	3 4/168	3 4/168	6 4/84	36 14/42
ZEMERZEL	33 31/42	445 10/22	25	108/168	108/168	1 24/84	7 33/42
CIOREȘTI	48 25/42	159 4/21	15	157/168	157/168	1 73/84	11 14/42

aflat în folosința comunei. În cazul comunelor de care ne ocupăm nu întâlnim însă așa ceva. Comunele sunt supuse și la o dare generală pentru taxa cârciumăritului pentru care se plătea 3 forinți ca taxă pentru căldarea pentru vinars și vânzarea vinului. Tabelul centralizator evidențiază și contribuția anuală a comunelor față de fondul de stat. În general, acest impozit era stabilit în raport cu suprafețele cultivate și cu zestrea de animale ale țăranilor.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Ibidem, pp. 144, 146-147, 150, 153, 156.

¹⁸⁷ Ibidem, 157, 158, 159, 161.

LOCALITATEA	TAXA CÂRCIUMĂRITULUI (forinți)	IMPOZIT ANUAL (forinți)
CROCNA DE JOS	3	171,15
DIECI	3	165
DUMBRĂVIȚA	3	123,45
CROCNA DE SUS	3	171,15
COCIOBA	3	28,45
CRAICOVA	3	57,30
REVEȚIȘ	3	98,45
ROȘIA	3	102,30
ZEMERZEL	3	55
CIOREȘTI	3	38,45

În Dumbrăvița existau 7 familii de iobagi care posedau o suprafață de 7 1/2 pojoni pentru care plăteau un impozit de 92 forinți și cr.¹⁸⁸ Din punct de vedere economic cele mai puternice localități erau Crocna de Jos, Crocna de Sus și Dieci.

Conscripțiile urbariale au fost efectuate pe baza declarațiilor individuale ale iobagilor, deci am putea presupune că de frica impozitelor, nu peste tot au declarat apartenențele lor iobăgești cu cea mai mare exactitate. Cu toate acestea putem constata că ei dispuneau de anumite suprafețe de teren arabil, repartiza în cadrul comunelor fiind inegală.¹⁸⁹

LOCALITATEA	CLASIF. LOCAL	INTRAVI- LANE	ARĂTURI (iugăre)	COSITURI (holde)	TOTAL HOLDE
DUMBRĂVIȚA	III	5,2	25	22	49,6
COCIOBA	II	3,2	20,7	20,7	43
CROCNA DE JOS	II	8,2	23,6	21,6	49,3
REVEȚIȘ	II	12,5	29	15,1	50,3
CRAICOVA	III	6	20	14	37
ROȘIA	III	14	28	7,3	40,3
ZEMERZEL	III	2	43	12	56

¹⁸⁹ Ibidem, pp. 30-31.

LOCALITATEA	CLASIFIC. LOCAL	INTRAVI-LANE	ARĂTURI (iugăre)	COSITURI (holde)	TOTAL (holde)
DUMBRAVIȚA	III	5,2	25	22	49,6
COCIOBA	II	3,2	20,7	20,7	43
CROCNA DE JOS	II	8,2	23,6	21,6	49,3
REVEȚIȘ	II	12,5	29	15,1	50,3
CRAICOVA	III	6	20	14	37
ROȘIA	III	14	28	7,3	40,3
ZEMERZEL	III	2	43	12	56

Urbariul Mariei Tereza a reglementat și unele probleme legate de conducerea internă a comunelor căutând prin aceasta să pună capăt unor abuzuri ale domnilor de pământ. A asigurat alegerea judeului și a altor conducători locali de către comunitatea sătească cu aprobarea domnului de pământ, judele fiind scutit de porția militară. A admis schimbarea liberă a sesiilor între iobagi, moștenirea sau schimbarea acestora, toți fiind considerați cu drepturi de liberă strămutare. Fixa precis și obligațiile iobăgești, astfel ei știa de ce dispun fiind mult mai cointeresați în dezvoltarea gospodăriilor proprii. Legea sugera o situație mult mai bună decât înainte.¹⁹⁰

În 7 septembrie 1792, camera ungară a scos la licitație mai multe sate între care și Cocioba, Revetiș, Roșia, Crocna de Sus, Crocna de Jos și Zemerzel. După trei ani, în 1795 s-au stabilit și modalitățile de evaluare a domeniilor. La baza evaluării se afla venitul anual la care se adăugau clădirile, zestrea de animale, venitul urbarial, valoarea robotelor și gradul de organizare al alodiilor. În 1797 este Cocioba este vândută de Tibold Ferenc și Mihaly. Evaluarea se ridica la suma de 2.058, 20 forinți iar cea a târgului era de 2. 900 forinți.¹⁹¹

¹⁹⁰ Ibidem, pp. 56-57; Idem, Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului, în "Aradul, permanență în istoria patriei", p. 167.

¹⁹¹ Ibidem, p. 174; Idem, Ahol Dozsa es Horea hadaj jartak, p. 93.

II. STAREA ECONOMICĂ ÎN SECOLELE XIX ȘI XX

Până către mijlocul secolului al XIX-lea, majoritatea comunelor din aceste părți făceau parte din marele domeniu erarial, sub administrația căruia țărănimea a dus o muncă uriașă de dezțelenire și defrișare mărind considerabil suprafețele cultivabile. Majoritatea acestora au fost cuprinse în inventarul apartenențelor urbariale.

În timpul războaielor napoleoniene erariul începe vânzarea domeniilor sale, cumpărătorii provenind în mare parte din rândurile negustorilor sau unele elemente ale nobilimii. Îndată după cumpărare, dispunând și de un capital financiar necesar, ei trecla reorganizarea domeniilor cumpărate, fără însă să renunțe la veniturile urbariale. Toate aceste măsuri au contribuit la înrăutățirea situației materiale a țăranimii.¹⁹²

În anul 1804, domeniul Sebișului cu satele Sebiș, Chertiș, Prăjești, Ignești, Donceni, Minead, Govojdia, Berindia, Roșia, Revetiș, Ciorești, Zemerzel, Craicova, Nădălbești, Slatina, Susani, Dieci, Dumbrăvița, Crocna de Sus, Crocna de Jos, Șara și Laz, iar în 1808 și Neagra, este cumpărat de Iosif Konigsegg de Rothenfels și Aulendorf. Domeniul Sebișului cu o suprafață de 200.000 iugăre mici (cu 1.000 de stânjeni patrați), în anul 1821 a fost reorganizat și suprafețe întinse de pășuni și păduri au fost răpite de la iobagi iar centrele aloidale au fost stabilite la Sebiș și Dieci.¹⁹³

Formarea alodiilor noi a fost condiționată de remăsurarea hotarelor comune și de o nouă delimitare a sesiilor iobăgești. Cu această ocazie, pământurile comune și sesiile iobăgești au fost repartizate pe alte locuri decât unde fuseseră până atunci. Majoritatea jalbelor menționează că domnii de pământ au căutat să-și păstreze pământurile cele mai bune. Noile sistematizări de hotare au uniformizat sistemul de cultivare a hotarelor. Sesiile risipite au fost grupate după un sistem nou iar hotarul iobăgesc a fost închis, în consecință începe fărâmițarea lotului urbarial.

¹⁹² Idem, Situația țăranimii din comitatul Arad și lupta ei împotriva exploatării în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în "Studii și articole de istorie", București, XVI, 1970, p. 50.

¹⁹³ Ibidem.

Frecventă a fost și luarea cu forță a pământurilor de la iobagii rămași fără vite de jug.

În afară de schimbarea pământurilor iobăgești, de o calitate bună cu altele mai slabe, o serie de plângeri ale iobagilor se refereau la sarcinile foarte mari de robotă. Îndeplinirea lor se urmărea în modul cel mai necruțător și de cele mai multe ori în perioada cea mai nepotrivită. Se înregistrau și abuzuri în ce privea ținerea evidenței robotelor. În anul 1814, țăranii din Dieci se plâng de faptul că au fost înșelați cu câte 16 zile de robotă fiecare, iar în 1823, că li se pretindeau de fiecare zi restanță de robotă, câte o zi și jumătate. Pentru răscumpărarea vitelor prinse pe locuri oprite, erau pedepsiți cu zile de robotă. Într-o altă jalbă a diecenilor se arată că zilele de robotă cu vitele erau calculate doar ca robote cu palma.¹⁹⁴

Conscripția din 1828¹⁹⁵ ne prezintă o situație generală din această perioadă. Sunt evidențiate persoanele între 18-60 de ani, iar cei peste 60 de ani, dacă erau capi de familie, erau trecuți în rubrica respectivă după starea materială. În numărul iobagilor erau cuprinși toți țăranii cu peste 1/8 de sesie, jelerii cu casă dacă aveau ceva bunuri imobile, precum și cei fără casă. Sunt evidențiate suprafața pământurilor cultivate, fânațele, numărul animalelor.

Loc.	Nr. popul. (18-60 ani)	Iobagi (familii)	Jeleri (familii)	Case	Arături (pojon)	Fânațe (zi de coasă)
COCIOBA	27	14	3	15	78	39
CROCNA	304	163	31	192	1111	513
DIECI	376	152	16	168	572	312
REVEȚIȘ	181	106	1	106	739	312
ROȘIA	159	66	47	113	246	123
TOTAL	1047	499	98	694	2746	1314

¹⁹⁴ Ibidem, p. 55.

¹⁹⁵ Idem, Conscripția satelor arădene în 1828, în "Ziridava", XV-XVI, 1987, p. 107 u.

LOCALITATEA	BOI	VACI	JUNCANI	CAI
COCIOBA	6	5	2	-
CROCNA	106	23	113	2
DIECI	68	25	105	1
REVEȚIȘ	70	13	70	-
ROȘIA	14	15	1	4
TOTAL	264	81	291	7

LOCALITATEA	SUPRAFAȚA PĂMÂNTURILOR (iugăre)	MEDIA DE FAMILIE (iugăre)
COCIOBA	78	4,1
CROCNA	1.068 6/8	5,5
DIECI	598	3
REVEȚIȘ	698 6/8	6,5
ROȘIA	246	2,1

În aprilie 1849, este întocmită o statistică a pământurilor distribuite în Dieci. Este semnată de solgăbirăul Somogyi Sandor și Kosit în calitate de jurat.¹⁹⁶

“Pământurile nou distribuite în ordinea caselor în localitatea Dieci. Lot intravilan sub numărul de mai jos al cărui număr clar sub nume să află, cu altul a schimbat 9, la care s-au anexat extravilanele lotului nr. 9.

Nr. 12 lotul de jeler s-a înscris pe Michaeli Carol

Nr. 13 lotul de jeler s-a înscris pe Michaeli Carol

Nr. 16 lotul de jeler s-a înscris pe Michaeli Carol

Nr. 17 lotul de jeler cu 1/4 extravilan pe Gale Petru

Nr. 19 lotul de jeler cu 1/4 extravilan pe Mariș Iosif

Nr. 26 lotul de jeler cu 1/4 extravilan pe Gale Simion a lui Lazăr

Nr. 27 lotul de jeler cu 1/4 extravilan pe Gale Ioan a lui Gruiu

¹⁹⁶ Documentul se află în Arhiva Vukovics păstrată într-o colecție particulară.

Nr. 30 lotul de jeler cu extravilan Walstein lot regal de folosință

Nr. 31 lotul de jeler cu extravilan Walstein lot regal de folosință

Nr. 33 lotul de jeler cu 1/4 extravilan pe Pui Todor s-a scris

Nr. 35 lotul de jeler cu 1/4 extravilan pe Pui Sofron s-a scris

Nr. 40 lot intravilan întrucât pe el nu se poate construi, nobilul l-a schimbat cu lotul de jeler nr. 103 la care s-a anexat intravilanul de la numărul 40 și în felul acesta lotul de la nr. 40 rămânând fără vilan, a rămas lor de jeler

Nr. 43 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Grufeld Filip

Nr. 44 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Galea Toma

Nr. 60 lor cu 1/4 extravilan s-a scris pe Pui Marc

Nr. 70 lor cu 1/4 extravilan s-a scris pe Gale Ilie

Nr. 72 lor cu 1/4 extravilan s-a scris pe Lucoaie Semion lui Marina

La lotul nr. 51 s-a anexat extravilanul nr. 77, Galea pentru Toma

Simedriu

Nr. 83 lot cu 1/4 extravilan s-a anexat la Blaj Nicolae

Nr. 91 lot de jeler fără extravilan s-a anexat la Mariș Toader

Nr. 102 lot de jeler fără extravilan s-a scris la Dârlea Spiridon

Nr. 108 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Gale Sumina lui Isur

Nr. 109 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Galea Toader a lui Costi

Nr. 114 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Vesa Sumedrea

Nr. 121 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Danci George

Nr. 122 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Danci Ioan

Nr. 130 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Vesa Miron

Nr. 131 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Michaeli Carol

Nr. 134 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Vesa Ioan a lui Toager

Nr. 138 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Crainic Todor

Nr. 140 lot cu 1/4 extravilan s-a scris la Vesa Marc a Flori

Nr. 143 lot de jeleri cu intravilan s-a scris la Lupșă Marcu

Nr. 171 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Lucoaie Ilie Savi

Nr. 172 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Dârlea Ion a Marcului

Nr. 175 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Tipei Pavel

Nr. 178 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Lupșă Toader

Nr. 181 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Lucoaie Simion

Nr. 185 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Birău Sumina a lui Ion
 Nr. 187 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Tursan Pavel
 Nr. 192 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Tipei Todor a Lupului
 Nr. 194 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Mustea Ivantie
 Nr. 201 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Dârlea Moisë
 Nr. 203 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Dumbravă Nica
 Nr. 225 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Lupşa Toager
 Nr. 227 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Tomuţa Simion
 Nr. 232 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Vlad Ioan
 Nr. 235 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Cios Iov
 Nr. 238 lot cu 1/4 extravilan s-a scris pe Gale Anti

La lotul 242 intravilan se anexează 1/4 extravilan cu nr. 225 la Lucoaie Mihai a lui Gheorghe .

Nr. 256 se anexează la Birău Crăciun

Nr. 261 lot cu 1/4 extravilan se scrie pe Vesa Ioan a lui Spiridon

Nr. 263 lot cu 1/4 extravilan se scrie pe Baranci Simion

Nr. 292 lot cu 1/4 extravilan se scrie pe Popa Todor

Nr. 305 lot cu 1/4 extravilan se scrie pe Galea Alexa.”

Din unele însemnări ale preotului G. Lupşa aflăm că la Dieci în anul 1890 se creşteau 2.312 capete de animale¹⁹⁷, aşă după cum reiese din tabelul de mai jos:

BOI (perechi)	VACI (capete)	JUNCI (capete)	JUNICI (capete)	VIȚĂI (capete)	CAI (capete)	PORCI (capete)	OI (capete)	CAPRE (capete)
140	212	35	35	180	105	260	610	595

¹⁹⁷ George Lupşa, Scrisoare memorabilă către viitorimea crescândă în Dieci de la anul esificării şcoalei 1890 (copie). Documentul s-a aşezat în 15/27 august 1890 într-o cutie confecţionată din piatră albă ce a fost zidită în fundaţia şcolii noi, “anume în ungherul alor doi pereţi spre mâna stângă în partea de cătră răsărit prin care să desparte salonul şcoalei de cătră locuinţa învăţătorului”, cf. A.E.O.R.Arad, G. Lupşa, *Cronica bisericii parohiale din Dieci*, t. 22. Originalul se află la Muzeul Judeţean din Arad.

Despre **meseriașii** din Dieci avem foarte puține informații. Cunoaștem că în 1889 își desfășura activitatea Petru Nan, "**maestru faur**", care după nume poate fi din Dieci. La mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului, venit din Moneasa, se stabilește în Dieci Iosif Sranco¹⁹⁸, de meserie rotar. În Dieci își întemeiază o familie și are un fiu Ioan, mort pe câmpul de luptă în primul război mondial. În aceiași perioadă funcționa și rotarul Marcu Olar ce locuia la numărul. de casă 245 și Pavel Popp, meșter fierar, ce locuia la casa cu numărul 183.¹⁹⁹ La unul dintre acești meșteri fierari a învățat meserie și Ștefan Vesa din Dieci (nr. 240), născut în anul 1885 fiul lui Ioan și Floriță Cristea.²⁰⁰ La începutul secolului nostru este menționat "**meșterul faur**" Miron Lupșa.²⁰¹

Funcționarii ce și-au desfășurat activitatea în Dieci și a căror nume le cunoaștem sunt Nicolae Popp și Leontin Feier, amândoi notari comunali. Nicolae Popp este tatăl profesorului, graficianului și pictorului Alexandru Popp din Cluj. Nu cunoaștem din ce an și până când a stat în Dieci.

După plecarea notarului Popp, în postul rămas vacant, din 1874 a venit Leontin Feier. S-a născut la Pâncota în 30 august 1849. În 24 februarie s-a cununat cu Mozes Rozalia, născută în 24 decembrie 1857 în Sebiș. Au avut împreună trei copii: Irina (născută în 16 noiembrie 1875 în Dieci), Andrei (născut în 9 martie 1878 în Dieci) și Maria²⁰² (născută în 4 octombrie în Dieci). La vârsta de numai 24 de ani, soția notarului trece la cele veșnice. Rămânând singur cu trei minori de crescut,

¹⁹⁸ S-a născut în anul 1855 și a murit la Dieci în 23 iulie/5 august 1923, cf. Arhiva Primăriei Dieci, **Protocolul răposaților din Dieci**, poz. 16/1923.

¹⁹⁹ Era născut în anul 1865 în Buteni. În 9 octombrie 1888 se căsătorește cu Ana Mărușter din Crocna ce avea vârsta de 46 de ani, el numai 23, cf. Arhiva Primăriei Dieci, **Protocolul cununaților din Dieci**, poz. 11/1888

²⁰⁰ La 9/22 ianuarie 1914 se căsătorește cu Veturia Samfira Tipei, fiica lui Terenție și a Melaniei Tipei și nepoată a preotului Andrei Tipei. Nași au fost notarul Ludovic Hesz cu soția Elena, cf. Arhiva Primăriei Dieci, **Protocolul cununaților din Dieci**, poz. 1/1914. Era meșter fierar în Budapesta.

²⁰¹ Era născut la Dieci (nr. 113), fiul lui Petru Lupșa. În 26 decembrie 1905/8 ianuarie 1906 se căsătorește cu Rozalia Csuk de numai 17 ani, născută la Ineu, de religie romano-catolică. Naș a fost Marcu Lupșa cu soția, din Dieci (nr. 108).

²⁰² În 12 noiembrie 1900, Maria Feier se căsătorește cu învățătorul Petru Sevici de la școala din Dieci, cf. A.P.O.R. Dieci, **Conscripția parohiei**, registrul nr. 12, f. 1.

este nevoit să se recăsătorească. La 19 octombrie 1882, la Budapesta, se cunună cu Zacharadniskzy Sidonia (născută în 24 decembrie 1850 la Budapesta), cu care are doi copii, pe Elena²⁰³ (născută în 3 aprilie 1885 la Dieci) și pe Leontin (născut în 21 noiembrie 1888 la Dieci).²⁰⁴ Leontin Feier a funcționat până în anul 1902 când se pensionează. După pensionare a continuat să locuiască în Dieci la numărul de casă 21 și a răposat la 29 ianuarie/11 februarie 1919 în vârstă de 70 de ani.²⁰⁵

Pe lângă funcționari și meseriași trebuie să amintim că existau și un anumit număr de **comercianți**, în special evrei, fără însă a le cunoaște numele. Cunoaștem însă numele unui comerciant român, Nicolae Feier, menționat deja în 1895. Locuia în Dieci la nr. 95.

* * *

Se știe că una din urmările cele mai importante ale actului de la 1 decembrie 1918, a fost votarea legii de reformă agrară înfăptuită apoi începând chiar cu anul 1921. Până la înfăptuirea ei, țăranii dintr-o serie de localități îi exprimau nemulțumirile față de situația grea de după război și de asuprirea la care erau supuși în continuare de către nobili. În anul 1920, la Sebiș și Dieci, au fost atacate conacele Cristinei Weicheim, la Cil conacul lui Almași Oliver, la fel și în satele Satu Rău (proprietar Banca croată) și Buceava (proprietar Maler Baranci).²⁰⁶ În anii 1920-1921, Cristina Weinheim, numai în ținutul Sebișului avea 31.654 iugăre și 325 stâneni.²⁰⁷

În Dieci, reforma agrară a început să fie aplicată în anul 1923. Între membrii comisiei locale de împrumutări făcea parte și preotul Ioan Bogdan care, în *Cronica* sa menționează: “[...]ca locuitorii săraci să fie împrumutați cu pământ precum au și primit câte un lot de 2 jugh. Școala a fost împrumutată cu 16 jugh, grădina școlară cu 5

²⁰³ S-a căsătorit cu notarul Hesz Lajos din Dieci.

²⁰⁴ A.P.O.R.Dieci, *Conscripția poporului*, registrul ne. 12, f. 1.

²⁰⁵ A.Primăriei Dieci, *Protocolul răposatilor din Dieci*, poz. 50/1919.

²⁰⁶ Andrei Caciora, Mircea Timbus, Eugen Gluck, Alexandru Roz, *Dezvoltarea social-economică*, în vol. “Aradul. permanență în istoria patriei”, pp. 467-468.

²⁰⁷ Alexandru Roz, *Studii privind istoria județului Arad în perioada 1900-1944*, Arad, 1980. pp. 127

jugh, cantoralul cu 8 jugh.²⁰⁸ Biserica nu a fost împrăștiată, fiindcă a avut pământ peste 10 jugh de strămoși. Sesiunea parohială nu a trebuit completată, deoarece a fost din bătrâni în mărime de 40 jugh. Am căutat și intervenit ca să schimb 16 jugh (sesia Merceasca și Nedela) care să rămână comunei de pășune fiind în continuare cu pășunea și parohia să capete în locul lor alte 16 jugh, ori Topasca ori de la Varniță[...].”²⁰⁹ În anul 1926, la intervenția preotului Bogdan și a primarului Ioan Nan, comuna Dieci a fost împrăștiată cu 1.1000 jugăre de pădure.²¹⁰

După cel de-al doilea război mondial, prin lovitura de stat din 30 decembrie 1947 și înlăturarea regelui Mihai I, noul regim politic instalat cu ajutorul trupelor societice de ocupație s-a trecut prin teroare la impunerea “**democrației populare**”.²¹¹ Cu toată opoziția românilor din mediul rural, s-a trecut la sovietizarea agriculturii românești, mulți dintre locuitorii satelor fiind anchetați de organele de securitate, înțemnițați sau deportați în alte ținuturi. Începând din 1949 se trece la sovietizarea agriculturii prin înființarea întovărășirilor agricole, transformate mai târziu, după modelul colhozurilor societice, în **Cooperative Agricole de Producție (C.A.P.)**, proces început în 1952 și încheiat în 1962, țărani fiind deposezați de pământ și de tot inventarul agricol.

Mulți dintre cei deposezați de pământ, pentru că munca în “**colectiv**” nu le putea oferi traiul cel de toate zilele, au trebuit să se angajeze în diferite întreprinderi din localitățile învecinate sau din Arad, Brad, Sebiș

²⁰⁸ Pământul cantoral primit prin reforma agrară, a fost împărțit între cei patru cantori pentru serviciile deosebite aduse bisericii, A.P.O.R.Dieci, **Pachet II, dosar 1 (1930)**, f. 54

²⁰⁹ Idem, I. Bogdan, *op.cit.*, f. 52.

²¹⁰ Ibidem, p. 55

²¹¹ Tatăl meu, Pavel Vesa, proprietar a unui tractor Buldog, o batoză de treierat grâu, una pentru trifoi, plug, semănătoare, remorcă, moară și mai multe hectare de pământ arabil, îmi povestea că deoarece nu voia să se înscrie în colectiv și să renunțe la inventarul agricol, ziua era trimis în câmp la arat sau semănat, iar noaptea era anchetat și bătut de securitate. În cele din urmă împreună cu familia este nevoit să părăsească totul și să ia drumul pribegiei. A avut tăria de caracter să nu-mi spună numele nici unui comunist din Dieci care l-a persecutat în această perioadă sau după aceea.

sau Ineu. Alte familii au trebuit să-și părăsească tot avutul agonisit până atunci fiind nevoiți să se mute la oraș și să se recalifice într-o altă meserie pentru a asigura un viitor copiilor. Tot cam din această perioadă datează și începuturile exploatării de către o carieră de piatră a ***Dâmbului de la Caznari***, ce a oferit aproape 60 de locuri de muncă. Cu timpul modernizată, capacitatea ei de producție depășind 300.000 tone anual. Aici se producea piatră pavele și 6 sorturi de piatră concasată. După anul 1990 cariera își încetează activitatea.

Capitolul V

VIAȚA BISERICESCĂ DIN DIECI ȘI ÎMPREJURIMI

I. BISERICI DISPĂRUTE ȘI PREOȚI SLUJITORI (sec. XVII-XIX)

Mărturii despre viața bisericească a românilor de pe valea Crișului Alb, stau bisericile de mir și cele mănăstirești cunoscute începând cu secolul al XIII-lea. Amintim bisericile de mir de la Secaș,²¹² Hălmagiu (sec.XIV) și Dezna (sec.XV) sau cele mănăstirești de la Govojdia,²¹³

²¹² St.Lupșa, *op.cit.*, vol. I, f. 76, 214.

²¹³ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, ed. a II-a, Sibiu, p. 242; Toponimul *Valea mănăstirii* de la Govojdia unde se mai pot vedea urmele unei construcții medievale, îi păstrează peste timp amintirea.

Mocrea,²¹⁴ Pâncota,²¹⁵ “Sfântul Nicolae” și “Sfântul Duh” de la Ineu,²¹⁶ , care toate intrau în sfera de jurisdicție a episcopilor de la Ineu, iar mai târziu a episcopilor de la Arad. În apropierea localității Mănerău, în secolele XVI-XVII, exista satul Roxin a cărui preot, la 30 aprilie 1693 primea o scrisoare de la vladica ce l-a hirotonit întru preot, Teofil al Bălgradului (1692-1697) ce se intitula “mitropolit al Bălgradului și Aradului”.²¹⁷ Existând preot, exista și biserică, cel mai probabil edificată din lemn. Contemporane cu parohia Roxinului sunt și cele de la Crocna, menționată în anul 1677 și cele de la Dieci și Dumbrăvița, amintite pentru prima dată în 1692.²¹⁸

1. Biserica de lemn cu hramul “Bunavestire” din Dieci

Biserica parohială, edificată din lemn, cel mai târziu în secolul al XVII-lea, era amplasată pe vârful *Dâmbului de la Caznari*, situat pe malul drept al Crișului Alb, în jurul căruia era și vatra veche a satului, gravitând de o parte și de alta a uliței pe care astăzi o numim *La drum*.²¹⁹ Jurul bisericii avea o pregnantă funcție funerară.²²⁰

Documentar, biserica este amintită pentru prima dată în conscripția din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768). Avea

²¹⁴ Eugen Gluck, *Contribuții la istoria străveche a Eparhiei Aradului*, în “Mitropolia Banatului”, an. XXVIII (1978), nr. 4-6, p. 223.

²¹⁵ Despre această mănăstire istoricul Ciuhandu afirmă că acest așezământ monahal, la început a fost de rit răsăritean, mai târziu ajungând în mâna latinilor, cf. *Românii din Câmpia Aradului*, p. 211.

²¹⁶ În mănăstire “Sf.Nicolae”, amplasată pe malul Crișului Alb, se pare că a fost reședința episcopilor de la Ineu, vezi Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Române și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ed. a II-a, București, 1928, p. 352; Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906, p. 36; Petru Iambor, *Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului*, în “Acta Musei Napocensis”, XVII (1980), pp. 163-164.

²¹⁷ cf. Meteș, *op.cit.*, vol. I, p. 254, nota 2; Șt.Lupșa, *op.cit.*, vol. I, f. 214.

²¹⁸ Șt.Lupșa, *op.cit.*, vol. I, f. 212.

²¹⁹ vezi: Pavel Vesa, *Din trecutul parohiei Dieci (Jud. Arad)*, în “Altarul Banatului”, Anul VIII (XLVII), serie nouă, nr. 1-3, 1997, p. 128.

²²⁰ Faptul este confirmat nu numai de tradiție dar și de descoperirile întâmplătoare făcute cu prilejul exploatării dealului de o carieră de piatră. Cu această ocazie au fost scoase la lumină fragmente de pietre funerare, mărgelile, monede, cranii și oase ale membrilor. În urmă cu peste două decenii am văzut o monedă din timpul Mariei Tereza descoperită pe acest loc.

hramul “**Bunavestire**”, era veche și în stare de ruină. Fiind “**departe de sat**”, episcopul sfătuiește enoriașii să-și construiască un alt locaș de cult.²²¹ Cu ocazia descinderii sale în parohie, impune și darea pentru “**osteneala sa și menținerea dogmei**”, ce consta din 2 mierțe de grâu, 2 de prune uscate și 6 florini.²²²

Cel mai vechi preot pe care-l cunoaștem de la această biserică, este “**popa**” **Giurgiu**, ce la 20 decembrie 1743 făcea o însemnare pe filele unui **Chiriacodromion** (Bălgrad, 1699, p. 271). Poate să fie identic cu preotul **Gheorghe**, ce pe același exemplar făcea mai multe însemnări (p. 414), aceasta înainte de 1760, anul când cartea este vândută preotului din **Almaș**.²²³ Preotul **Gheorghe**, s-a născut în **Dieci** și îl întâlnim și în anul 1767.²²⁴

Alături de preotul **Gheorghe**, din 15 mai 1753 își începe activitatea preotul **Ilie Nag**, născut în **Dieci**, și care în anul 1782 încă slujea.²²⁵

La 5 aprilie 1774, pentru parohia din **Dieci**, este hirotonit **Toader Lucoiesc**,²²⁶ originar din vechea familie a **Lucoieștilor**. A activat în această parohie până în anul 1812 când încetează a se mai subscrie în matricolele parohiale.²²⁷ Alături de preotul **Teodor** îl întâlnim și pe preotul **Mihail Popovici**, hirotonit la 10 mai 1779.²²⁸ Nu cunoaștem mai multe amănunte despre preoții slujitori de la această biserică. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, biserica este demolată.

²²¹ Silviu Dragomir, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și Aradului în veacul XVIII*, “Foaia Diecezană”, Caransebeș, an. XIV, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5

²²² Șt. Lupșa, *op.cit.*, vol. II, fasc. I, f. 358.

²²³ Elena Rodica Colta, *Vechi tipărituri românești în județul Arad*, în “Ziridava”, XII, 1980, p.738.

²²⁴ I.D.Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 131, p. 298.

²²⁵ A.N.D.J.Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregaționum*, nr. 52, f. 2.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 12.

²²⁸ Ed.I.Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, pp.15-16, 106, 110.

2. Biserica de lemn "*Bunavestire*" din actualul cimitir.

Începând cu vara anului 1797, alături de bătrânul preot Teodor Lucoiesc, începe a se subscrie în documente și preotul **George Galea (Găleu)**, originar din satul Galești. Tatăl săi, Iovan Galea Găleu, "chinez" al satului, un om foarte evlavios, a avut un rol însemnat în edificarea bisericii de lemn din actualul cimitir al satului.²²⁹ Biserica nouă a fost terminată în toamna anului 1797, la 20 noiembrie același an, episcopul Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1816) sfințind un antimis pentru acest locaș de cult.²³⁰ După edificarea noii biserici, cea veche de pe *Dâmbul de la Caznari* a fost demolată.

Preotul George Galea a funcționat până în anul 1814 când încetează a se mai subscrie în matricolele parohiale. A murit în același an fiind înmormântat lângă tatăl său la una din cele două cruci vechi din mijlocul cimitirului.

Începând cu 11 noiembrie 1806, în *Protocolul botezaților*, începe a se subscrie preotul **Petru Rațiu**, originar din Dieci. Încetează a se mai subscrie în matricolele parohiale începând cu anul 1816, pentru a reapare în 1823. Moare la 23 august 1831.²³¹

Între anii 1816-1823, ce coincide cu perioada în care preotul Petru Rațiu și-a întrerupt activitatea, postul său a fost suplinit de preotul **Ioan Tolescu**, originar din Dieci (probabil din familia Tol), după cum însuși menționează, "**parohialnic în Dieci**", dar paroh în Laz.²³²

Începând cu 11 iulie 1815, începe a se subscrie în matricolele parohiale, preotul **Gheorghe Bârzan Loghin**,²³³ urmând preotului Galea. În timpul său, în 1821, biserica este reparată. Cheltuielile, în valoare de 9 fl și 20 cr., fiind suportate din bugetul parohiei.²³⁴

²²⁹ A.E.O.R..Arad, G.Lupșa, *op.cit.*, f. 6,9, 33; Iovan Galea Găleu a murit în anul 1808 și se află înmormântat la una din cele două cruci vechi din mijlocul cimitirului actual.

²³⁰ Antimisul se păstrează în altarul bisericii parohiale actuale.

²³¹ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 14. Decesul este înregistrat în *Protocolul răposaților*, poz. 36/1831.

²³² *Ibidem.*

²³³ *Ibidem.*

²³⁴ Veniturile anului 1821 au fost în suma de 82 fl. și 13 cr, iar în anul următor. 92 fl. și 22 cr., din care 22 fl. și 30 cr. fiind adunați din "*milostenia*" realizată de Măguran

Despre acest preot se spune că avea năravuri urâte și că ar fi primit cinul preoțesc contra unei anumite sume de bani. Despre el se știe că avea un comportament nedemn pentru funcția clericală pe care o deținea, **“se îmbăta, făcea fapte de rușine și vătămare a tot clerul, ce și în biserică fiind, ba încă tocmai când slujea sfânta liturghie îndrăzne a batjocori Sfânta Biserică înaintea a tot norodul”**.²³⁵ Din cauza comportamentului său, enoriașii îl numeau **“popa Lomba”**.²³⁶ Încetează a se mai subscrie în matricole începând cu data de 15 februarie 1823.²³⁷

Episcopul Iosif Putnic de Pacraț (1818-1829), pe când administra eparhia Aradului, la 2 septembrie 1823, hirotonea pentru parohia Dieci pe **Simion Tomuța**. S-a născut în Sebiș dar nu cunoaștem unde și-a desăvârșit pregătirea intelectuală.²³⁸ Mai întâi a funcționat ca învățător în Iosășel, iar între 1797-1818, la școala din Sebiș, fiind caracteriza ca un bun dascăl ce **“preda bine citirea și scrierea și se exprima bine și în limba maghiară”**.²³⁹

În perioada cât a activat la școala din Sebiș, a desfășurat și o activitate de funcționar la domeniul din localitate, drept recompensă fiind susținut la numirea și hirotonirea pentru postul vacant de preot din Dieci. Bucurându-se de mare trecere la mai marii domeniului de la Sebiș, încă de la instalarea sa în parohie, de la domeniu spre folosință 3 grădini și îl sprijină material pentru edificarea unei case parohiale. Se pare că este primul preot din Dieci care nu era originar din parohie. În anul 1829 figurează între deputații eparhiali care au ales în scaunul eparhial pe

Nicoară (10 fl.) și Măguran Luca (12 fl. și 30 cr.), **“în venitul bisericii”**. Ca epitropi funcționau Măguran Nicoară și Gale George. cf. A.E.O.R.Arad, *Sămădașul bisericii din Dieci pe anul 1821 și pe anul 1822*, doc. 18/1822 (neinventariat).

²³⁵ Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943, p. 47.

²³⁶ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, op.cit., f. 14.

²³⁷ Ibidem.

²³⁸ La Teodor Botiș în *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, nu figurează între absolvenții celor două școli arădene.

²³⁹ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, op.cit., f. 14; Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974, p. 170.

Nestor Ioanovici (1829-1830), primul episcop de neam român al Aradului.²⁴⁰

După numai câțiva ani de la începutul activității sale clericale, se confruntă cu puternicul prozelitism al uniției din anii 1830-1840 de pe valea Crișului Alb. Datorită preotului Tomuța, în Dieci, uniția nu a făcut prozeliți, rămânând pe mai departe ortodoxă.

Din inițiativa sa, în anul 1846 se începe deschide șantierul bisericii parohiale actuale. Terminată în 1851, a slujit în noul locaș de cult șapte ani, până în ianuarie 1857, când, după o activitate de 34 ani desfășurați în parohia Dieci, trece la cele veșnice.²⁴¹

A fost preotul cel mai vrednic pe care l-a avut parohia Dieci în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Distins cu rangul de protopop onorific și dreptul de a purta brâu roșu.

Din 1835 începe a se subscrie în matricolele parohiale preotul **Constantin Copian**, originar din Laz și ginere la preotul Simion Tomuța.²⁴² În anul școlar 1833-1834 a absolvit cursurile teologice în Arad.²⁴³ La Dieci a funcționat până în anul 1837 când se transferă în parohia Almaș, unde, la 2 mai 1885, după aproape cinci decenii de preoție, trece la cele veșnice.²⁴⁴

În locul preotului Copian, începând cu data de 9 iunie 1837, se subscrie în matricolele parohiale preotul **Nicolae Avrămuțiu**, despre care nu știm de unde era originar. Cât timp a activat la Dieci, alături de preotul Simion Tomuța, a funcționat și catehet la școala din Dieci.²⁴⁵ Nu cunoaștem alte amănunte despre el. Încetează a se mai subscrie în matricole în 1847, când se transferă la Gurahont.²⁴⁶

²⁴⁰ Pe filele unui *Liturghier* (Blaj, 1775), preotul Simion Tomuța nota: "În anul 1829 în 10 zile a lunei Octomvrie după mai multe cereri a românilor sau milostivit Înalțului nostru Împărat Franciscus I și bine a voit a rândui și prin Bara Orczy pe Preasfințitul D(omn) Nestor Ioanovici Eparhiei Aradului [...] unde și eu ca deputat am fost de față în Arad [...]" (p. 3); cf. A.E.O.R.Arad, G.Lupșa, op.cit., f. 26.

²⁴¹ Ibidem, f. 25-26.

²⁴² A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, op.cit., f. 14.

²⁴³ T. Botiș, op.cit., p. 681.

²⁴⁴ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, op.cit., f. 14.

²⁴⁵ A.E.O.R.Arad, doc. din 31 iulie 1846 redactat de protopopul Grigorie Lucacic al Ineuului (neinventariat).

²⁴⁶ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, op.cit., f. 14.

3. Biserica de lemn din Dumbrăvița

Parohia Dumbrăvița este amintită pentru prima dată ca existând deja în 1692.²⁴⁷ Biserica era edificată din lemn și era amplasată pe locul numit *La bisericuță*, “anume în icul de pământ unde se împreună valea de la deal cu valea Dumbrăvița, lângă Nedee”²⁴⁸ de pe dealul numit *Măgureauă*.²⁴⁹

Nu cunoaștem din ce an era biserica. Este amintită pentru prima dată în conscripția din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului.²⁵⁰ În această biserică s-au purtat în 1784 tratativele între răsculații lui Petru Beciu și autorități pentru eliberarea vicecomitelui Andrei Forray și grațierea loturilor. În anul 1807 biserica încă exista, așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unei cărți de cult (*Minei - mai*, Buda, 1804), folosită în această biserică.²⁵¹

În 1754-1755 se fixează darea parohie din Dumbrăvița, ce consta din două sărindare, ce la mai multe rugăminți se va reduce la 6 florini, 1,2 mierțe de grâu, 1,2 mierțe de porumb, 3 mierțe de ovăz, care dacă nu erau plătite nu li se admitea enoriașilor Sf. Cuminecătură cu prilejul Sfințelilor Paști.²⁵²

Cunoaștem și numele preotului Marcu, hirotonit la 5 mai 1759,²⁵³ și pe care îl întâlnim în documente și la 7 decembrie 1786.²⁵⁴

Biserica a dăinuit până în primele decenii ale secolului al XIX-lea, când, după mutarea locuitorilor în Dieci, locașul de cult este lăsat în părăsire. Tradiția menționează că clopotul bisericii a fost mutat în biserica de lemn din Dieci. Unele cărți de cult folosite în biserică au ajuns în biserica din Crocna de Sus, fie prin cumpărare, fie prin mutarea

²⁴⁷ St.Lupșa, *op.cit.*, vol. I, f. 212.

²⁴⁸ A.E.O.R.Arad, G.Lupșa, *op.cit.*, f. 5.

²⁴⁹ A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 6.

²⁵⁰ St.Lupșa, *op.cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 358, 359.

²⁵¹ “Această carte este a lui Tipei Toader cel tânăr și l-au luat la biserica din Dumbrăvița [...] iunie 30 zile 1807.”, cf. A.E.O.R.Arad, grupa III, dosar 385/1930, doc. 7514, f. 312.

²⁵² St.Lupșa, *op.cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 358.

²⁵³ A.N.D.J.Arad, Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregaționum, nr. 52, f. 2.

²⁵⁴ Ed.I.Găvănescu, *op.cit.*, p. 106.

donatorului cu cărți cu tot în noua sa parohie după desființarea satului Dumbrăvița.

4. Biserica de lemn din Craicova

Prima mențiune despre biserica din Craicova o avem din anul 1754, când se fixa darea ce consta din 12 florini, una mierță de grâu, pe care dacă nu le plăteau erau amenințați enoriașii cu interzicerea Sfintei Cuminecături și cu închiderea bisericii. Pentru neplata unor dări, locașul de cult chiar a fost închis timp de două săptămâni. Biserica era frecventată și de credincioșii din Zemerzel, pentru care, în 1754 se fixează o dare de 12 florini și o mierță de grâu.²⁵⁵ Cunoaștem și numele preotului ce funcționa în 1767, **Chiril Popovici** originar din satul Săcuieni.²⁵⁶

Când a fost construită biserica nu știm, însă credem că în 1782 ea nu mai exista, pentru că în acest an satul este menționat ca filie la parohia Laz.²⁵⁷

5. Biserica de lemn din Ciorești

Satul a avut o biserică de lemn edificată după anul 1754 la care, în 1767, funcționa preotul **Teodor Dronconovici**,²⁵⁸ hirotonit la 25 octombrie 1767.²⁵⁹

După anul 1814 când locuitorii se mută, o parte în Roșia, alta în Sălăjeni, biserica a fost abandonată.

6. Biserica de lemn "*Sf. 40 de Mucenici*" din Crocna de Jos

Menționată ca existând în 1677,²⁶⁰ parohia Crocna de Jos avea o biserică de lemn consemnată de episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului în conscripția sa din anul 1755, avea hramul "*Sf. 40 de Mucenici*" și încă nesfinită.²⁶¹ Cu prilejul vizitei sale în parohie, fixează și darea

²⁵⁵ St.Lupșa, *op.cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 359.

²⁵⁶ I.D.Suciu, R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. I, doc. 131, p. 297

²⁵⁷ A.N.D.J.Arad, *fond citat*, nr. 52, f. 2.

²⁵⁸ I.D.Suciu, R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. I, doc. 131, p. 197

²⁵⁹ A.N.D.J.Arad, *fond citat*, nr. 52, f. 2.

²⁶⁰ St.Lupșa, *op.cit.*, vol. I, f. 212.

²⁶¹ S.Dragomir, *op.cit.*, în "Foaia Diecezană", 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

parohiei ce consta din 12 florini ca sărindar și un căbel de grâu și unul de ovăz.²⁶² În anul 1821, “sămădașul” bisericii se ridica la suma de 237 florini și 30 crițari, venituri realizate din soldul anului precedent, “camăta” (dobânda) lor, tasul din duminici și sărbători, milostenia enoriașilor și trasul clopotelor.²⁶³ În anul următor, bugetul se ridică la suma de 260 florini și 16 crițari, venituri realizate din aceleași surse ca și în anul precedent.²⁶⁴ După alipirea celor două Crocne, biserica își găsește sfârșitul.

Într-o conscripție din anul 1746, în Crocna de Jos sunt amintiți preoții: **Nicula, Urs, Gavrilă și Ioan.**²⁶⁵ În mod sigur nu toți slujeau la biserica din sat, ci la cele din satele vecine însă erau originari din Crocna de Jos unde își aveau casa și familia. După un deceniu, în 1755 este menționat preotul **Ioan**,²⁶⁶ probail cel menționat în 1746 și cel amintit în conscripția din 1767. În acest an, alături de care mai este menționat și preotul **Mihail**, amândoi originari din satul Sălacea de Sus.²⁶⁷ Preotul Mihail, hirotonit în 24 mai 1735,²⁶⁸ este menționat și în 1786.²⁶⁹ Alături de preotul Mihail, în anul 1782 este menționat și preotul **Adam**, hirotonit în ziua de 5 mai 1766.²⁷⁰ Nu cunoaștem din ce an slujea la această biserică și nici până când. Este ultimul preot de la această biserică al cărui nume îl cunoaștem.

7. Biserica de lemn “*Cuvioasa Paraschiva*” din Crocna de Sus

În anul 1754-1755 când se fixează dările către episcopie, 12 florini, ca sărindar și un căbel de grâu și unul de ovăz, în Crocna de Sus nu exista biserică,²⁷¹ credincioșii frecventau biserica din Dumbrăvița sau pe cea din Crocna de Jos. Abia în 1755 credincioșii își edifică o biserică

²⁶² Șt. Lupșa, *op.cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 358.

²⁶³ A.E.O.R.Arad, *Sămădașul bisericii din Crocna de Jos pe anul 1821*, doc. 21, neinventariat.

²⁶⁴ Idem, *Sămădașul bisericii...1822*, doc. 21. neinventariat.

²⁶⁵ Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, p. 83.

²⁶⁶ Șt. Lupșa, *op.cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 445.

²⁶⁷ I.D.Suciu, R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. I, doc. 131, p. 298.

²⁶⁸ A.N.D.J.Arad, *fond citat*, nr. 52, f. 2.

²⁶⁹ Ed. I. Găvănescu, *op.cit.*, p. 107

²⁷⁰ A.N.D.J.Arad, *fond citat*, nr. 52, f. 2.

²⁷¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 358.

de lemn cu hramul “*Cuvioasa Paraschiva*”.²⁷² Venitul anului 1821 consta din 535 florini și 87 crițari, din care 20 florini erau prevăzuți pentru repararea turnului, a șindrilei și cumpărarea unui stihar.²⁷³

Biserica de vine obiectul unui conflict între contele Konigsegg și comunitatea bisericească din parohie. În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, după contopirea celor două Crocne, de Sus și de Jos, locașul de cult din Crocna de Sus, rămâne în afara satului, fiind și departe de noua așezare. Fiind mai nou ca locașul de cult din Crocna de Jos, după sistematizarea și mutarea pe noua vatră, cea de astăzi, enoriașii doreau să mute această biserică în mijlocul noii așezări, însă întâmpină opoziția contelui Konigsegg, acesta contestând motivele invocate de crocnani. Conflictul durează aproape un deceniu. Chiar dacă inițial lucrurile se limpezesc și în favoarea crocnanilor, în 1839 li se ordonă demolarea bisericii, ei opunându-se, mijloacele financiare nepermițându-le să-și edifice un nou locaș de cult.²⁷⁴ În cele din urmă este înlocuită cu alta tot din lemn.

Primul preot de la această biserică este **Procopie** în timpul căruia s-a edificat biserica.²⁷⁵ Face mai multe însemnări pe filele unor vechi cărți de cult. Nu cunoaștem până în ce an a slujit, dar iunie 1767 este menționat preotul **Ioan Sărăcești** (n.n. Sărac), originar din Crocna de Sus.²⁷⁶ În 1782 sunt menționați preoții **Petru**, hirotonit în 25 octombrie 1771, și **Luca**, hirotonit în 2 februarie 1766.²⁷⁷ Preotul Luca a fost implicat în mișcările răsculaților din anul 1784.²⁷⁸ În anul 1806, pe filele unui Minei pe luna septembrie (Buda, 1804), făcea o însemnare preotul **Laza Grigorovici**.²⁷⁹ Nu cunoaștem până când a slujit la această biserică, însă

²⁷² S. Dragomir, *op.cit.*, în “Foaia Diecezană”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

²⁷³ A.E.O.R.Arad, *Sămădașul bisericii din satul Crocna de Sus pe anul 1822*, doc. 20, neinventariat.

²⁷⁴ Ciuhandu, *op. cit.*, p. 34; Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935, pp. 290-291; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. II, doc. 332, p. 653.

²⁷⁵ S. Dragomir, *op.cit.*, în “Foaia Diecezană”, 1 martie 1909, nr. 9, p. 5.

²⁷⁶ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op.cit.*, vol. I, doc. 131, p. 298.

²⁷⁷ A.N.D.J.Ar. Arad, *fond citat*, nr. 52, f. 2.

²⁷⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 174, p. 457.

²⁷⁹ A.E.O.R.Ar. Arad, *grupa a III-a, dosar 385/1930*, doc. 7514, f. 308.

faptul că în 1821-1822, *Sămădașul* bisericii²⁸⁰ este semnat de preotul **George Bârzan** din Dieci, ne determină să credem că nu mai funcționa, probabil trecuse la cele veșnice.

8. Biserica de lemn "*Pogorârea Sfântului Duh*" din Crocna

După contopirea celor două Crocne într-o singură așezare pe vatra actuală, și stingerea într-un anumit fel al conflictului enoriașilor cu contele Konigsegg, între anii 1840-1845 este menționată biserica de lemn cu hramul "**Pogorârea Duhului Sfânt**".²⁸¹ Faptul că într-un document din anul 1878 este menționat că biserica din Crocna se afla într-o avansată stare de degradare,²⁸² ne determină să credem că enoriașii au mutat biserica veche din Crocna de Sus pe noul amplasament schimbându-i hramul pentru a nu mai avea neplăceri cu contele Konigsegg care ordonase demolarea ei. În 1878, enoriașii i-au făcut reparații capitale pentru că o mai folosesc până în jurul anului 1894 când deschid șantierul la actuala biserică de zid.

Dintre preoții care au slujit la această biserică amintim pe **Gheorghe Mera**, consemnat pentru prima dată la 31 iulie 1846.²⁸³ În anii 1850-1851 funcționa preotul **Laurențiu Hălmăgean**,²⁸⁴ iar între 1860-1872 este cunoscută activitatea preotului **Ioan Sărac**. Este născut la Crocna în anul 1789 și a absolvit cursurile Preparandiei și ale Teologiei din Arad, după care a fost hirotonit de către episcopul Iosif Putnic pe când administra eparhia Aradului.²⁸⁵ Nu cunoaștem unde a funcționat până la venirea în parohia din Crocna.

²⁸⁰ Idem, *Sămădașul bisericeii din satul Crocna de Sus pe anul 1822*, doc. 20, neinventariat.

²⁸¹ După cum este menționat într-o însemnare manuscrisă făcută la 27 februarie 1860 pe filele unui *Minei pe luna februarie* (Buda, 1805), "biserica Crocnei" deja exista, cf. Idem, *grupa a III-a dosar 385/1930*, f. 311; idem, *grupa a III-a, dosar 45/1880*, doc. 1105, f. 98 v.

²⁸² A.N.D.J.Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Ineu*, dosar 5, f. 111.

²⁸³ A.E.O.R.Arad, *document din 31 iulie 1880 al protopopului Grigorie Lucacic al Ineului*, neinventariat.

²⁸⁴ Idem, *grupa a III-a, dosar 385/1930*, doc. 7514, f. 310, 312.

²⁸⁵ Idem, *Ibidem*, f. 313; Idem, *grupa a III-a dosar 29/1873*, doc. 458; A.N.D.J.Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Ineu*, dosar 3, f. 2; dosar 15, f. 58-59; T. Botiș, *op.cit.*, 417.

Între 1843-1878, funcționează preotul **Ioan Hălmăgean**, născut în anul 1824 la Crocna, absolvent a 6 clase gimnaziale și a cururilor teologice din Arad. A fost hirotonit de către episcopul Gherasim Raț al Aradului.²⁸⁶ A avut doi fii, Ioan²⁸⁷ și Petru, amândoi ajung preoți.

În anul 1860, alături de preotul Ioan Hălmăgean este menționat și preotul **George Marc**,²⁸⁸ despre care nu avem mai multe informații. Din anul 1865 își începe activitatea și preotul **Petru Hălmăgean**. Fiul preotului Ioan Hălmăgean. a absolvit Preparandia din Arad (1861-1862) și cursurile clericale din Arad (1864-1865)²⁸⁹ după care a fost hirotonit pentru parohia din satul natal unde a slujit până în 1873 când moare de holeră.²⁹⁰

Ultimul preot de la această biserică este **Teodor Bodea**, care a slujit între 1871-1922. S-a născut în anul 1841 la Crocna și a absolvit cursurile praparandiale (1859) și cele clericale (1865) din Arad.²⁹¹ După o scurtă activitate în învățământul confesional, în 1867 este hirotonit de către episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului. La început a funcționat ca

²⁸⁶ A.N.D.J.Arad, **Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu**, dosar 3, f. 2; dosar 7, f. 13; A.E.O.R.Arad, **grupa a III-a, dosar 29/1873**, doc. 458.

²⁸⁷ Preotul **Ioan Hălmăgean** s-a născut în anul 1858 și a absolvit cursurile teologice în Arad. După absolvire, se căsătorește cu Elena Hălmăgean, fiica preotului Constantin Popovici din Măderat. A fost hirotonit preot pentru parohia Tomești (protopopiatul Hălmagiu) de unde se transferă în parohia Igrîș din Banat, unde slujit până în anul 1935 când se pensionează. După pensionare se stabilește în Arad. A avut trei fii, Sever (ajuns director în Timișoara), Iuliu, profesor de religie la Școala Normală din Arad și Liviu, medic în Arad. A murit la 28 ianuarie 1940 și este înmormântat în cimitirul **Pomenirea** din Arad., cf. "Biserica și Școala", an. LXIV, nr. 6 din 4 februarie 1940, p. 52. La Igrîș a slujit alături de preotul **Virgil Negru** originar tot din Crocna. S-a născut în 10 mai 1866, din părinți Simeon și Stana Negru (născută Bodea). După absolvirea cursurilor teologice în Arad, se căsătorește cu Cornelia Urdea și în anul 1889 este hirotonit pentru parohia Igrîș unde a slujit până la 9 aprilie 1937 când trece la cele veșnice, fiind înmormântat în cimitirul parohiei Igrîș. cf. "Biserica și Școala", an. LXI, nr. 17 din 25 aprilie 1937, p. 149.

²⁸⁸ A.E.O.R.Arad, **grupa a III-a, dosar 385/1930**, doc. 7514, f. 313.

²⁸⁹ Botiș, **op. cit.**, pp. 456, 699.

²⁹⁰ Conform unei însemnări manuscrise făcută de tatăl său pe filele unui **Liturghier** (Sibiu, 1814), cf. A.E.O.R.Arad, **grupa a III-a, dosar 385/1930**, doc. 7514, f. 315.

²⁹¹ Botiș, **op.cit.**, p. 452, 699.

preot capelan în Dieci iar din 1871 s-a transferat ca paroh în Crocna,²⁹² unde a slujit până în anul 1922 când la vârsta de 81 de ani trece la cele veșnice.²⁹³

9. Biserica de lemn "*Sfinții Arhangheli*" din Revetiș

În anul 1754 când se fixa darea credincioșilor d'n Revetiș (12 florini și una mierță de grâu), satul nu avea biserică,²⁹⁴ probabil credincioșii frecventau biserica din Berindia. În 1755 este dăruită biserica de lemn cu hramul "*Sfinții Arhangheli*",²⁹⁵ ce dăinuie până la începutul secolului al XIX-lea. De la această biserică, în colecția de la mănăstirea Arad-Gai se păstrează un prăznicar cu 12 scene (nr. inv. 151) din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.²⁹⁶

Primul preot de la această biserică a cărui nume îl cunoaștem, este **Petru**, menționat în 1755.²⁹⁷ În iunie 1767 sunt menționați preoții **Lazăr Dobrescu** (n.n. Dobrei) și **Daniil Popovici**, amândoi originari din Revetiș.²⁹⁸ Preotul Lazăr a fost hirotonit în 24 aprilie 1755 și funcționa și în 1782,²⁹⁹ iar Daniil funcționa și în 1786.³⁰⁰

10. Biserica de lemn "*Adormirea Maicii Domnului*" din Revetiș

La începutul secolului al XIX-lea, satul Revetiș așezat pe malul râului Crișul Alb, din cauza deselor inundații, este nevoită să-și mute vatra satului pe un nou amplasament. În această situație sunt nevoiți să-și edifice o nouă biserică, cea veche având mult de suferit din cauza

²⁹² A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 2/1886, doc. *Conscrierea preoției de religiunea gr. or. care se află în comunitățile protopresbiteratului Hălmașului pe 1885*, doc. 1138, f. 129-130; A.N.D.J.Arad, Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu, dosar 15, f. 100.

²⁹³ "Biserica și Școala", an. XLVI, nr. 5 din 30 ianuarie/12 februarie 1922, p. 5.

²⁹⁴ Șt. Lupșa, op.cit., vol. II, fasc. 1, f. 359, 447.

²⁹⁵ Ibidem, f. 447.

²⁹⁶ Ilorea Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, Arad, 1986, p.71-72.

²⁹⁷ Șt. Lupșa, op.cit., vol.II, fasc. 1, f. 447..

²⁹⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, op.cit., vol. I, doc. 131, p. 298.

²⁹⁹ A.N.D.J.Arad. Fond Prefectura județului Arad, Acta congregaionum, doc.

52, f. 2.

³⁰⁰ Ed. I. Găvănescu, op. cit., p. 106.

inundațiilor. În deceniul al doilea al secolului este edificată noul locaș de cult cu hramul "**Adormirea Maicii Domnului**". A dăinuit până în anul 1890 când este edificată actuala de zid.³⁰¹

De la această biserică, în colecția de la mănăstirea Arad-Gai se păstrează procomidierul cu reprezentarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel și însemnarea din anul 1819: "**acest lucru lăste făcut de Bâlc Iovu fiul lui Filimon pentru sufletul lui și pentru a muerii...**". Tot în această colecție se mai păstrează și registrul împărătesc al iconostasului.³⁰²

Dintre preoții ce au slujit la această biserică amintim pe **Lazăr Dobrei**, menționat în 1821, 1822.³⁰³ S-a născut la Revetiș în anul 1800 și a murit la 28 noiembrie 1856 în vîrstă de numai 56 de ani. A fost înmormântat la 30 noiembrie de preoții Andrei Tipei din Dieci, Teodor Dronca din Roșia și Teodor Mihulin din Berindia.³⁰⁴ Paralel cu Lazăr Dobrei, din anul 1849, își începe activitatea și preotul **Ghenadie Dobrei**, probabil fiul său. Născut la Revetiș în anul 1828, a absolvit cursurile teologie în Arad, după care este hirotonit de episcopul Gherasim Raț al Aradului.³⁰⁵ A slujit până în 26 decembrie 1899 când, în vîrstă de 73 de ani trece la cele veșnice.³⁰⁶ Între 1853-1873, este menționat și preotul **Teodor Dronca**.

În anul 1882, pentru parohia Revetiș, episcopul Ioan Mețianu hirotonește pe fiul lui Ghenadie Dobrei, **Lazăr Dobrei**. Născut în anul 1859, a absolvit 2 clase gimnaziale și Preparandia din Arad.³⁰⁷ A slujit în Revetiș până în anul 1918 când trece la cele veșnice.

³⁰¹ Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, Arad, 1997, p.62.

³⁰² Colecția de la mănăstirea Arad-Gai, nr. inv. 457-460.

³⁰³ A.E.O.R.Arad, *Sămădașul bisericei din Revetiș pe anul 1822*, doc. 17, neinventariat.

³⁰⁴ Arhiva Primăriei Dieci, *Protocolul răposașilor din parohia Revetiș (1853-1950)*, poz. 132/1856.

³⁰⁵ A.E.O.R.Arad, *grupa a III-a, dosar 29/1873, Conscrierea preoției greco-orientale române din protopresbiteratul Ienopolei pe anul 1874*, întocmit de protopopul Constantin Gurban, doc. 458; A.N.D.J.Arad, *Fondul Protopopuatului ortodox român Ineu*, dosar 3, f.3; dosar 5, f. 57; dosar 7, f. 13.

³⁰⁶ Arhiva Primăriei Dieci, *Protocolul răposașilor din parohia Revetiș (1853-1950)*, poz. 23/1899.

³⁰⁷ A.E.O.R.Arad, *grupa a III-a, dosar 68/1885*, doc. 1167, f. 72v.-73.

Cu câțiva ani înainte de 1882, preotul Ghenadie Dobrei se îmbolnăvește și cere să fie hirotonit ca preot capelan fiul său Lazăr, însă episcopul Ioan Mețianu refuză. În această perioadă, datorită faptului că în parohie se intensifică propaganda greco-catolică, Consistoriul eparhial numește ca administratori parohiali și ajutători ai preotului Ghenadie, pe preoții **Dionisie Dronca** (1873-1877) din parohia Roșia, **Augustin Mihulin** (1879-1881) din Berindia și **George Bodea** din Roșia.

11. Biserica de lemn "*Sfinții Arhangheli*" din Roșia

Biserica de lemn cu hramul "*Sfinții Arhangheli*" a fost edificată în 1755, înlocuită în 1869 cu actuala.³⁰⁸ Despre preoții slujitori de la această biserică nu dispunem prea multe informații. La 13 mai 1761, pentru această biserică era hirotonit preotul **Teodor**,³⁰⁹ despre care nu cunoaștem mai multe amănunte.

În anul 1873 este menționat preotul **Dionisie Dronca**, absolvent a două clase gimnaziale, a cursurilor preparandiale și a celor teologice din Arad, în 1867 este hirotonit de către episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului.³¹⁰

Ultimul preot ce a slujit la această biserică este **George Bodea**, născut în anul 1849 în satul Laz, probabil tatăl sau fratele preotului Fabrițiu Bodea, a absolvit cursurile praparandiale și cele teologice din Arad, a fost hirotonit de episcopul Ioan Mețianu al Aradului și instalat de protopopul Nicolae Beldea al Ineului.³¹¹ A slujit la biserica din Roșia până în anul 1913.

³⁰⁸ P. Vesa, op.cit., p. 62.

³⁰⁹ A.N.D.J.Arad, Fond Prefectura județului Arad, Acta congregaționum, nr. 52, f. 2.

³¹⁰ Idem, Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu, dosar 3, f. 126; A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 29/1873, *Conscrierea preoției...Ienopolei pe anul 1874*, doc. 548.

II. BISERICA PAROHIALĂ ACTUALĂ DIN DIECI

I. Istoricul zidirii

După cum am văzut, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Dieci exista o biserică de lemn situată în actualul cimitir. Cu timpul, datorită sporului demografic, devine neîncăpătoare, motiv pentru care se simte nevoia edificării unui alt locaş de cult mai încăpător. Alegerea amplasamentului nu a constituit o problemă pentru că atunci când a avut loc sistematizarea satului, un intravilan din mijlocul noii aşezări a fost destinat pentru edificarea unei biserici.

La stăruinţa preotului Simion Tomuţa şi a unor fruntaşi ai comunei, Tamaş, notar comunal, Marcu Lupşa, Miron Vesa, Gheorghe Dănuţ, Ioan Galea “a lui Moişă”, Iosa Pui, în anul 1846 se deschide şantierul la noua biserică.³¹²

Şantierul a fost deschis într-o perioadă de grele frământări naţionale şi lipsuri financiare, întârziind mult terminarea edificiului până în anul 1850. În anul 1851 biserica era gata iar sfîntirea ei a săvârşit-o, din încredinţarea Consistoriului eparhial, protopopul Grigorie Lucacic al Ineului.³¹³

Biserica este edificată din piatră, adusă de enoriaşi cu multă trudă de la deal. Au adus mii de căruţe cu piatră, nisip, var şi lemne. Preotul Ioan Bogdan menţionează că bătrânii satului îşi aduceau aminte că la edificarea bisericii, mulţi enoriaşi au vândut boi, vaci şi porci, dăruind bisericii întregul venit. Ei vorbeau că domeniul din Sebiş şi birişii din pusta Zamărd (Zemerzel), datorită simpatiei de care se bucura preotul Simion Tomuţa, au dat mult ajutor la edificarea bisericii, pentru că numai enoriaşii nu puteau termina construcţia.³¹⁴

³¹¹ A.N.D.J.Arad, Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu, dosar 15, f. 75; dosar 16, f. 452.

³¹² A.E.O.R.Arad, G.Lupşa, *op.cit.*, f. 5; A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 28.

³¹³ A.E.O.R.Arad, G.Lupşa, *op.cit.*, f. 5.

³¹⁴ A.P.O.R.Dieci, I. Bogdan, *op.cit.*, f.21.

Biserica este construită în stil baroc, cu un plan în formă de navă dreptunghiulară terminată cu o absidă circulară în partea de răsărit.

2. Pictura interiorului

La început biserica nu a avut pictură. În anul 1925 a fost pictat iconostasul de către Iosif Burian, notar comunal și s-a executat pe spezele credincioșilor. În anul 1926, Iosif Burian a executat și donat bisericii Cina cea de Taină de pe iconostas. Tot în același an, pe cheltuiala lui Ioan Nan, același pictor a executat Sfânta Treime de pe iconostas. În 1928 pe iconostas existau doar șase icoane.³¹⁵ Restul bisericii nu avea pictură, numai zugrăvită cu diferite ornamente florale.

În anul 1956, din inițiativa vrednicului preot Gheorghe Cavalu, este executată pictura interiorului de către pictorul arădean Iulian Toader, care în 1970 a restaurat-o.

3. Șirul preoților slujitori (1851-1999)

Simion Tomuța(1823-1857). În biserica actuală a slujit de la sfințirea ei până în anul 1857 când a trecut la cele veșnice. Despre activitatea sa ne-am ocupa într-un alt capitol al cărții.

Andrei Tipei (1848-1877). S-a născut la Dieci în anul 1822 și a absolvit cursurile teologice din Arad (1844), după care episcopul Gherasim Raț l-a hirotonit preot,³¹⁶ dar nu cunoaștem unde a funcționat până în anul 1848 când s-a mutat la Dieci. În Dieci și-a început activitatea pe lângă preotul Simion Tomuța aducându-și și el aportul la edificarea actualei biserici. Datorită activității sale a fost distins cu brâu roșu iar în matricolele parohiale semna **“parohul Dieciului, vicar protopopesic și asesor consistorial.”**

În memoria enoriașilor nu a rămas ca o figură ce se bucura de stimă, el provocând multe nemulțumiri în rândul diecenilor. Preotul Ioan Bogdan în *Cronica* sa, scrie că preotul Andrei Tipei și-a **“strâns toată averea pe nedrept și cu puterea de la oamenii săraci și neștiutori. Când**

³¹⁵ Ibidem, f. 31, 53.

³¹⁶ A.E.O.R.Arad, *grupa a III-a, dosar 29/1873*, doc. 458; A.N.D.J.Arad, *Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu*, dosar 3, f. 121; Botiș, *op.cit.*, p. 690.

murea un om, a lui erau boii, ori alte vite, ba chiar și pământ. De murea cineva și rămâneau orfani îi ducea la el servitori, care nu mai aveau avere nici după vârsta majoră.”³¹⁷

Multe documente reflectă cele menționate de preotul Ioan Bogdan. La începutul anului 1873, George Mercea din Dieci îl reclamă episcopului pe preotul Tipei, acuzându-l că **“l-ar asupra cu o pretențiune de 18 fl. ca taxare pentru mormântarea fiului și a tatălui său.”** Această chestiune face obiectul unor discuții la oficiul protopopesc Ineu unde se decide ca G.Mercea, pentru serviciile religioase să plătească preotului numai suma de 11 fl 48 cr., acesta nemulțumit îl dă în judecată. Sentința a fost dată în favoarea lui G. Merce, dar pentru preotul insista și i se achite suma cerută de el, se adresează episcopului Procopie Ivașcovici. Acesta transpune cazul din nou spre rezolvare protopopiatului Ineu. Chemat în fața autorităților ecleziastice, preotul nu se prezintă, ba mai mult el amenință în continuare pe parohieni cu **“execuțiune”**. Acesta este motivul pentru care George Mercea împreună cu George Birău se plânge din nou ierarhului de comportamentul preotului acuzându-l de **“desconsiderarea superiorităților bisericești”**, căutând dreptatea în continuare la forurile civile.³¹⁸ În cele din urmă conflictul se stinge în favoarea lui George Mercea.

Preotul Andrei Tipei s-a comportat necuviincios și cu nepotul său Petru Bisorca din Zimbru numit capelan în Dieci. El nefiind de acord cu numirea noului capelan, nu-l admitea la slujbele religioase și la **“împărtășirea de beneficiul preoțesc”**.³¹⁹ Și de această dată cazul ajunge la protopopiatul Ineu și Consistoriul eparhial arădean. Chemat în fața autorităților bisericești, preotul Tipei refuză, în consecință, episcopul dă dispoziție protopopului Constantin Gurban ca parohul din Dieci să fie suspendat **“de la oficiul și beneficiile preoțești”**. Conflictul se stinge prin transferul preotului Bisorca din parohia Dieci.³²⁰

La 9 decembrie 1877, preotul Ioan Hălmăgean din Crocna anunța pe Nicolae Beldea protopopul Ineului, că **“preotul din Dieci Andrei Tipei**

³¹⁷ A.P.O.R.Dieci, L.Bogdan, op.cit., f. 18.

³¹⁸ A.E.O.R.Arăd, grupa a III-a, dosar 42/1873, doc. 328, f. 1-3,

³¹⁹ Idem, grupa a III-a, dosar 165/1872, doc. 1684, f. 1.

³²⁰ Idem. grupa a III-a, dosar 118/1873, doc. 944, f. 2-8

a răposat în Domnul la 8 decembrie noaptea la orele 11”.³²¹ Avea numai vârsta de 55 ani și a murit “în urmarea unui morbu îndelungatu de stomac”. A fost înmormântat de un sobor de 10 preoți în frunte cu protopopul Constantin Gurban al Ineului.³²²

Teodor Bodea (1867-1871), originar din Crocna în 1867 este hirotonit preot de episcopul Procopie Ivașcovici pentru capelania Diecilor. În 1871 se transferă paroh în satul natal.

Petru Bisorca (1871-1873). S-a născut la Zimbru în 6 martie 1848, din părinții Ioan și Ana Bisorca. A absolvit Preparandia (1874-1865) și Teologia (1869) din Arad.³²³ În anul 1871 prin plecarea preotului Bodea la Crocna, se vacantează al doilea post de preot în Dieci. Publicându-se concurs, la 25 septembrie 1871 se înscrie pentru “**alegerea de capelan în Dieci**”. După expirarea termenului fixat pentru înscrieri, la 10 octombrie 1871, Sinodul parohial îl alege în postul vacant.³²⁴ Datorită conflictului la care ajunge cu unchiul său, preotul Andrei Tipei, în 1873 este nevoit să se mute în parohia Zimbru.

Petru Șerb (1877-1878), preot în parohia Pescari a administrat parohia Dieci din decembrie 1877 până în aprilie 1878, când a fost numit un alt fiu al satului, preotul George Lupșa.

George Lupșa (1878-1920). Despre viața și activitatea sa ne vom ocupa într-un alt capitol al cărții.

Ioan Bogdan (1922-1928). S-a născut la Dezna în 11 septembrie 1899. După absolvirea școlii primare din satul natal urmează cursurile gimnaziale în Arad (I-II), Brad (II-IV), Brașov (V), Beiuș (VI), Arad (VII) și Beiuș (VIII) unde în 1921 și-a luat și maturitatea. În anul școlar 1919-1920 a absolvit și cursurile teologice din Arad. În 1919-1920 a urmat în particular și cursurile normale obținând și diploma de învățător. A funcționat la școla a din Răbăgani (1920-1921), iar în 1921 trece

³²¹ A.N.D.J.Arad, Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu, dosar 4, f. 179.

³²² “Biserica și Școala” n I, nr. 49 din 25 decembrie/6 ianuarie 1877, p. 395. Urmășul său Terențiu Tipei a risipit, la beții și jocuri de cărți, întreaga avere adunată pe căi necinstite, ajungând să trăiască în sărăcie. Cf. A.P.O.R.Diecii, I. Bogdan, op.cit., f. 18.

³²³ A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 42/1872, doc. 622, f. 1-2, 7; Botiș, op.cit., p. 459, 702.

³²⁴ A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 42/1872, doc. 622, f. 10-10v, 12-12 v., 14.

exemanul de calificare preotească. La 25 decembrie 1921, în Catedrala din Arad, este hirotonit preot pentru Dieci de către episcopul Ignație Papp de la care a primit și singhelia.³²⁵

Activitatea preotească și-a început-o la 1 ianuarie 1922, reorganizând viața religioasă din parohie. În 1924 din inițiativa sa și cu sprijinul enoriașilor a fost ridicată o troiță pe Dâmbul de la Caznari, sfințită la sârbătoarea Înălțării Domnului. Pe troiță era următoarea inscripție: "Dolce et decorum est pro patria mori"³²⁶ (E dulce și plăcut să mori pentru țară), fiind ridicată pentru eroii din Dieci morți în primul război mondial. În anul următor, de Rusalii, sfințește o altă rugă la Topasca.

Începând din 1926 face marib reparații la sfânta biserică. S- reparat turnul, a fost executată o fundație de sprijin în jurul bisericii, a fost zugrăvit exterior, reparat și vopsit tabla de pe acoperișul bisericii și al turnului. Costul lucrărilor (120.000lei) fiind suportate de cxătre enoriași. În același an au fost executate câteva icoane pe iconostas de către Iosif Burian, notar în Dieci.

A luptat pentru clarificarea situației casei parohiale ce era întabulată pe comuna politică și ocupată de primăria din localitate. Cu sprijinul primarului și a epitropului Ioan Nan, și-a adus contribuția la edificarea noului local de școală, repararea podului peste Crișul Alb. În Dieci a funcționat până în 4 iunie 1928 când s-a transferat în parohia Bârsa.

Avram Giurgiu și Nicolae Toma (1928-1930) După transferarea preotului Ioan Bogdan la Bârsa, parohia Dieci a fost suplinită de preoții Avram Giurgiu din Rădești și Nicolae Toma din Cil.

Ioan Iancu (1930-1950). S-a născut la 11/24 februarie 1908 în satul Nădab din părinții Dimitrie și Maria Iancu și a absolvit cursurile Școlii normale și ale Academiei Teologice din Arad. În 8 decembrie 1929 este ales de Adunarea parohială ca preot în Dieci, în dauna celui de-al doilea candidat, Mircea Anghel. A fost hirotonit la 8 noiembrie 1930 de

³²⁵ A.P.O.R.Dieci, **Pachet nr. I, dosar 6** (1927), f. 55-55v.; În 14/27 noiembrie 1921 s-a căsătorit la Mănerău cu Elena Popovici, născută la Seleuș în 14 septembrie 1900. Au avut doi copii, Eugenia, născută în 7 septembrie 1922 la Dieci, și Mircea-Lucian, născut în 25 iulie 1926 la Dieci, cf. A.P.O.R.Dieci, **Conscrierea poporațiunei**, an 1925, f. 2.

³²⁶ Informație primită de la preot dr. Gheorghe Lupșa.

episcopul Grigorie Comșa, iar la 30 noiembrie 1930 este instalat în parohie de protopopul Constantin Laza al Gurahonțului.³²⁷

În 1937 a început mari reparații interioare și exterioare la biserică. Lucrările au fost executate de antreprenorul Strakovits Carol din Arad. În 1939 a fost construit gardul de cărămidă din jurul bisericii, lucrările executate de Francisc Resch din Buteni și s-a ridicat la suma de 20.000 lei, iar în 1948, pentru suma de 46.000 lei, Dumitru Gherman din Buteni, a reparat exteriorul bisericii.

În anul 1950 se transferă la Catedrala din Arad, ocupând și diferite funcții administrative în cadrul centrului eparhial. A murit în luna ianuarie 1999, la vârsta de 91 de ani.

Gheorghe Cavalu (1950-1973). S-a născut la 20 iunie 1894 în localitatea Trebujeni din Basarabia. După absolvirea Seminarului teologic din Vchișini, în 1921 este numit în serviciul Episcopiei Chișinăului. Refugiat în România, în 1944 este încadrat la biserica Sf. Vasile din București iar în 1948 este transferat la parohia Joia Mare din Eparhia Aradului. În 1950, este transferat la cerere în parohia Dieci.

Odată cu venirea sa în parohie a început o nouă epocă în viața enoriașilor. A reorganizat corul bisericesc, unul din motivele pentru care episcopul Andrei mager a aprobat transferul său la Dieci. În această muncă a fost ajutat de cîntăreții Atanasie Miclea și Gruia Lucoaie.

În iunie 1954, pe cheltuiala sa au fost pictate ușile împărătești și a donat o perdea pictată și doi prapori, dând un bun exemplu enoriașilor. În 1956 este pictat interiorul bisericii, renovat exteriorul și vopsit acoperișul bisericii de către Truța-Petru Lupșa și Tia-Dimitrie Lulușa. Toate reparațiile au fost binecuvântate de episcopul Andrei Mager. În primăvara anului 1961, biserica a fost elecricificată iar lucrările de la iconostas au fost executate de meșterii Ștefan Cosma și Ioan Șerb din Dieci. În 1970 s-a renovat interiorul bisericii, restaurându-se pictura, lucrările fiind sfințite de episcopul Teoctist Arăpaș, actualul Patriarh al B.O.R.

³²⁷ A.P.O.R.Dieci, **Pachet nr. IV, dosar 2 (1940)**, f. 58; S-a cădătorit la Buhani în 21 septembrie 1930 cu Elena Simziană Giurgiu, născută la Râșculița în 20 iulie 1910. Au avut o fiică. Zoe-Elena Paraschiva, născută la 17 iunie 1931 la Dieci și decedată în 9 decembrie 1933 la Buhani. Cf. Idem, **Conscrierea poporațiunei an 1925**, f. 2.

În ședința din 29 mai 1972 a Consiliului parohial, preotul Cavalu propune ridicarea unui monument al eroilor din cele două războaie mondiale. Propunerea este aprobată și pe cheltuiala urmașilor celor dispăruți, în același an este ridicat monumentul în curtea bisericii.

După o activitate de 23 de ani în parohia Dieci, în vara anului 1973, preotul Gheorghe Cavalu se pensionează și se stabilește în localitatea Căiuți din județul Bacău, unde, în 29 ianuarie 1996 trece la cele veșnice.

Ioan Dașcău (1973- 1991). S-a născut la Almaș în 10 septembrie 1948. A absolvit Școala generală în Almaș, Seminarul teologic în Caransebeș (1963-19968) și Institutul Teologic de Grad Universitar din Sibiu (1968-1972). Hirotonit diacon (8 septembrie 1968) și preot (14 septembrie 1968) în Catedrala din Arad de către actualul Patriarh al B.O.R., Prea Fericitul Teoctist Arăpaș, pentru parohia Pescari, unde funcționează între 1968-1973. În Dieci își începe activitatea în luna octombrie 1973 și stă până în primăvara anului 1991.

În Dieci, preotul Ioan Dașcău a avut o bogată activitate atât pe tărâm pastoral cât mai ales gospodăresc. A înființat fanfara, a construit gardul din jurul bisericii și de la cimitir, a construit o troiță și fântâna din curtea bisericii, a executat reparații interioare și exterioare la biserică. Din inițiativa sa, în 1985, în atelierele Cooperativei "Gutinel" din baia Mare, a fost trunat un nou clopot, în greutate de 1.200 kg, pentru biserică. Una dintre cele mai mari realizări, este edificarea noi case parohiale din Dieci.

După o frumoasă activitate desfășurată pe parcursul a aproape două decenii, preotul Ioan Dașcău se transferă în parohia sa natală Almaș.

Pavel Vesa (1991-1995). S-a născut la Dieci în 23 aprilie 1955, din părinții Pavel și Iosana (n. Măguran). După absolvirea școlii generale de 8 ani în Dieci, urmează cursurile Liceului Teoretic din Gurahonț. Între 1975-1979 urmează cursurile Institutului Teologic de Grad Universitar din Sibiu, cu examenul de licență susținut la catedra de Liturgică și artă creștină, cu teza intitulată, **Locașurile de cult și dezvoltarea lor în decursul veacurilor**, sub îndrumarea pr. prof. dr. Alexandru Moisii.

Hirotonit preot la 8 noiembrie 1979 de arhiereul vicar Gherasim Hunedoreanu, între noiembrie 1979 și 30 decembrie 1989, funcționează în parohia Lalașinț din protopopiatul Lipovei, iar între 1 ianuarie 1990-1 decembrie 1991, în parohia Dezna din protopopiatul Sebiș. Transferat

la cerere în parohia Dieci, activează între 1 decembrie 1991 și 1 august 1995, când, este transferat în postul de duhovnic la Spitalul Clinic Județean din Arad.

Având preocupări de cercetare istorică a publicat peste 30 de studii și articole în diferite reviste din Arad (*Ziridava, Teologia, Arca, Aradul cultural, Biserica și Școala, Știrea, Reporter în Arad*), Timișoara (*Mitropolia Banatului, Altarul Banatului*), Oradea (*Cele Trei Crișuri*), Deva (*Surgeția*). În anul 1997 a publicat cartea, *Biserici de lemn de odinioară* (Editura Gutenberg, Arad, 1997). În prezent este doctorand al Facultății de Istorie și Filozofie din cadrul Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj, unde pregătește teza de doctorat intitulată, *Biserică, cultură, mentalități, aspecte din istoria protopopiatelor ortodoxe arădene*, sub îndrumarea prof. univ. dr. Nicolae Bocșan. A participat la peste 40 de sesiuni de comunicări științifice în mai multe orașe (Arad, Oradea, Reșița, Deva, București, Lugoj).

Ioan Florea (1995). S-a născut în anul 1954 în satul Avram-Iancu într-o familie cu vechi tradiții preoțești. După absolvirea Liceului Teoretic din Gurahonț, urmează cursurile Institutului Teologic de Grad Universitar din Sibiu, iar din 1978 preot în satul natal. În Dieci este transferat la cerere și activează din toamna anului 1995.

4. Cântăreții bisericești

Cântăreții de strună, erau cei care cântau la toate slujbele bisericești, în toate sărbătorile mari și mici, în toate duminicile, la toate Tainele și ierurgiile. Nu erau plătiți de nimeni, cântau doar pentru plăcerea lor și pentru “onoarea” de a cânta în biserică, pentru consăteni, dar mai presus de toate îi stăpânea credința și frica de Dumnezeu. Singura lor răsplată, pe lângă faptul de a sta în față, lângă Sfântul Altar, era bucuria credinței de a fi părtași la săvârșirea serviciului dumnezeiesc de cult.

Cântărețul de strună, însemna o cinste deosebită pe care credincioșii o atribuiau acestor “cantori” cum li se mai zice atât de frumos cu un cuvânt latin, cinste care echivala cu o diplomă de onoare și un prestigiu deosebit în ierarhia morală a comunității rurale.

Pasiunea lor pentru cântarea bisericească manifestându-se în cel mai onest și modest anonim. Dincolo de modestia lor însă, trebuie subliniată

mai ales contribuția lor cu atâta dăruire la cultivarea cântării noastre bisericești, care face parte integrantă din tezaurul unitar de valori culturale specifice neamului nostru românesc oglindind comunitatea vieții lui spirituale.

Numele cântăreților bisericești din Dieci nu le cunoaștem decât de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Numărul lor era foarte numeros. Ei nu se deosebeau prea mult unul de celălalt din punct de vedere al repertoriului specific, după rânduilele tipoconale; se deosebeau însă prin măiestria de a cânta în strună.

Simedrea Vesa (1821-1883). S-a născut la Dieci în anul 1821. După unele însemnări făcute la rubrica **“Observări”** din Protocolul morților de către preotul George Lupșa, reiese că acest cântăreț a fost **“cel mai bătrân și mai dester cântăreț din Dieci în secolul al XIX-lea”**. A murit la 25 septembrie 1883 în vârstă de 62 de ani.³²⁸

George Mercea (1845-1892). S-a născut în anul 1845 la Dieci și a trăit 47 de ani. A fost înmormântat în 25 octombrie/6 noiembrie 1882. Despre el, preotul Lupșa, la rubrica **“Observări”** din Protocolul morților, nota **“Acesta a fost cantor de biserică, un creștin evlavios și onest. Eterna memorie”**.³²⁹

Ignăție Bugariu (1877-1887). Originar din Govojdia (azi Livada) în anul 1871 a absolvit cursurile preparandiale din Arad, după care, timp de 6 ani funcționează la școala din Birchiș de pe valea Mureșului. Din anul școlar 1877-1878 își începe activitatea la școala din Dieci iar la biserică funcționa ca și cântăreț bisericesc. În anul 1879, din inițiativa preotului Lupșa, I. Bugariu înființează un cor compus din 42 de persoane. Datorită neînțelegerilor avute cu preotul Lupșa, din anul școlar 1887-1888 se transferă din Dieci.

Galea Dimitrie (?-1914). S-a născut la Dieci și a locuit la casa cu numărul 194. Era fiul lui Ioan a Marișcăi Galea. A fost căsătorit cu Iosana Galea (n. Măguran). A murit la 7 decembrie 1914 pe front în Slovenia.

³²⁸ A.P.O.R.Dieci Protocolul morților. 1882-1892, poz.29/1883. A fost căsătorit cu Mărișca Vesa, născută în 1830 și decedată la 28 aprilie 1886., cf. Idem, *Ibidem*, poz.17/1886.

³²⁹ Idem, *Ibidem*, poz.65/1892.

Blaj Pavel (1881-1916). S-a născut la Dieci în 1881. Fiind mobilizat pe front, în 15 iulie 1916 a fost împușcat la Bunea Mare (Basarabia).

Galea Marcu (?-1917). S-a născut la Dieci în familia lui Teodor și a Mariței Galea de la numărul 7. A murit pe front în Galiția în 1917.

Galea Pavel (1892-?). Era fiul lui Gheorghe și al Mariei Galea și s-a născut în 1892. A murit pe front în primul război mondial.

Ghilea Gheorghe (1882-1917). S-a născut la Dieci în 1882 și a murit în 1917 pe front în Rusia.

Tol Alexa (1891-1918). S-a născut la Dieci în 7 iunie 1891 în familia lui Moise Tol și a Anei Galea de la nr. 169. A murit în 1918 pe front în Rusia.

Teodor Laza, învățător și a funcționat între 1920-1926.

Lucoaie Pavel (1897- ?). S-a născut la Dieci în 9 martie 1897 și a locuit la numărul de casă 101. A absolvit 6 clase primare la școala din sat. Era căsătorit cu Iuliana Lucoaie și nu au avut urmași. A cântat în strună încă din 1912 pe când avea numai 15 ani. În 1922 era cântăreț oficial și beneficia de 6 jugăre de pământ expropriat și "stola" obișnuită.³³⁰ La 20 mai 1924 este reales cântăreț oficial.³³¹

Despre acest cântăreț, la 1 iulie 1930, preotul Andrei Giurgiu afirma: "preotul **"Se pricepe foarte bine la cântări și tipic, are o voce foarte bună, deci ar trebui să se supună unui examen și provăzut cu Diplomă"**

³³² A slujit în strana bisericii până în 1952 când se îmbolnăvește fiind suplinat pe rând de ceilalți cântăreți.

Petru Nan (1863-?). În 1926 este numit cântăreț, pe atunci avea 63 de ani. Avea diplomă de cântăreț.

Stefan Galea (1882-1958). S-a născut la Dieci în 6 iulie 1882. Avea 6 clase primare și era căsătorit cu Ana (n. Măguran). Aveau două fete, Ana (n. 5 mai 1907) și Floare (n. 7 septembrie 1912). Având diplomă de cântăreț, în 1926, pe când era în vârstă de 56 de ani, este numit cântăreț oficial alături de Petru Nan și Pavel Lucoaie. Plata consta în folosirea a 8 jugăre de pământ.³³³

³³⁰ Idem, **Pachet I, dosar 1 (1922-1928)**, f. 28.

³³¹ Idem. **Pachet IV, dosar 2 (1940)**, f. 59. **Pachet II, dosar 1 (1930)**, f. 50

³³² Idem. **Pachet II, dosar 1 (1930)**, f. 50.

³³³ Idem, **Ibidem**; Idem, **Pachet IV, dosar 2 (1940)**, f. 59.

După îmbolnăvirea cântărețului Pavel Lucoaie, în ședința Consiliului parohial din 9 noiembrie 1952, se hotărăște convocarea tuturor cântăreților pentru a fi desemnat cel oficial. În ședința următoare (23 noiembrie 1952) iau parte următorii cântăreți: Ștefan Galea, Marcu Nan, Gruia Lucoaie, Petru Nan, Petru Blaj, Atanasie Miclea, Traian Dârlea, Petru Becheș, Dârlea Teodor, Petru Lupșa, Marcu Mărușter și Marcu Birău. Cântăreț oficial a fost ales Ștefan Galea, secondat de Atanasie Miclea. Cu acest prilej, preotul Gh. Cavalu le vorbește despre ținuta unui cântăreț bisericesc, despre cântatul și cititul corect, și despre purtarea lor în biserică și la strănă.

În anul 1958, cântărețul bisericesc Ștefan Galea moare.

Atanasie Miclea (1958-1995). În 1958 a fost ales cântăreț oficial și în toată activitatea lui a dat dovadă nu numai de alese calități vocale ci și dirijorale. În 1950, din inițiativa preotului Cavalu este reînființat corul bisericesc încredințat spre dirijare lui Atanasie Miclea. A cântat în biserică până nu cu mult înaintea morții sale survenită în anul 1995. S-a bucurat de stima nu numai a cântăreților de la strănă și cor, dar și de cea a diecenilor. Personal îi rămân recunoscător pentru faptul că el a fost ce m-a învățat cele 8 glasuri bisericești și alte cântări.

Dârlea Traian, născut la Dieci în anul 1911, astăzi este cântărețul oficial al bisericii. Cântă în strănă de mai bine de jumătate de veac, învățând cântarea de la cântăreții bătrâni, el la rândul-i învățând și pe alții mai tineri. La vârsta de 88 de ani dă dovadă de multă putere de muncă și dragoste pentru cântarea bisericească.

* * *

Dintre cei care au înfrumusețat cântarea bisericească, nu putem să nu-i aminti pe: Lucoaie Adam (+ în primul război mondial), Ștefan Lazăr, Galea Pavel, Toc Ioan, Blaj Pavel, Dârlea Teodor, Mustea Gheorghe, Baranci Nicolae, Baranci Petru (+1942), Negru Ioan (+1944), Măguran Marcu (+1942), Gaița Pavel, Gruia Lucoaie, Nan Marcu (+1985)³³⁴, Nan Petru (+1990), Mărușter Marcu (+1992), Blaj Petru (+1994), Măguran Ioan (+1997).

³³⁴ O perioadă a fost cântăreț oficial și în parohia Laz.

Cântăreții care astăzi activează în cele două strane ale bisericii amintim: Galea Petru³³⁵, Șerb Iulius, Birău Marcu³³⁶, Galea Sorin³³⁷, Galea Ștefanuț,³³⁸ Miclea Pavel³³⁹, Lucoale Ștefan, Măguran Ștefan, Petru Becheș, Danci Petru, Măguran Ioan, Lupșa Petru Truța, Lucoale Ștefan, Dănuț Gherorghe, care duc mai departe frumoasa tradiție a cântăreților bisericești existenți odinioară la bisericile din Di-nici.

5. Corul bisericii la 120 de ani (1879-1999)

a. Înființarea primului cor bisericesc

În bogatul tezaur spiritual al poporului român, un loc important îl ocupă muzica. În Biserica Ortodoxă Română, secole de-a rândul s-a cântat la unison, fie în comun de credincioșii participanți la slujbele religioase, fie de către cântăreții bisericești, de unul singur sau în grup, acolo unde erau mai mulți.

Pe valea Crișului Alb, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în multe parohii au fost înființate coruri bărbătești sau mixte, instruite și dirijate de preoți sau învățători, ori simplii țărani, iubitori de muzică și frumos. În anul 1879, din inițiativa preotului George Lupșa este înființat un cor bisericesc alcătuit din 42 de membrii. Pentru instruire a fost încredințat învățătorului Ignatie Bugariu ce avea menirea de a-i alcătui un repertoriu de cântări bisericești. Învățătorul I. Bugariu nu era la prima sa încercare de acest fel. Cu câțiva ani înainte a pregătit corul bisericesc din parohia Birchiș de pe valea Mureșului.

Cu timpul, corurile, pe lângă rolul pe care l-au avut de a contribui la strălucirea slujbelor bisericești, au mai avut menirea de a menține trează conștiința națională a românilor de sub stăpânirea străină. Unele documente din secolul al XIX-lea consemnează: **“cântarea este cel mai puternic mijloc de agitație naționalistă”**. Cu toată opreliștea ce a existat,

³³⁵ A învățat cântarea bisericească de la bunicul său Nan Petru (+1990).

³³⁶ Are diplomă de cântăreț eliberată de Seminarul teologic din Caransebeș.

³³⁷ Are diplomă de cântăreț eliberată de Seminarul teologic din Caransebeș.

³³⁸ A învățat cântarea bisericească de la bunicul său Nan Petru și de la tatăl său Petru Galea.

³³⁹ A învățat cântarea bisericească de la tatăl său Atanasie Miclea. Are diplomă de cântăreț eliberată de Seminarul teologic din Caransebeș.

reuniunile corale și de muzică se înmulțesc. Autoritățile considerau că pot fi înființate numai societăți culturale sau literare. După unele ordonanțe ale Ministerului de interne de atunci (nr. 1508 din 1875), “o societate corală nu este culturală”. De aici declinul de mai târziu al activității corului bisericesc din Dieci.

În anul 1903 la școala din Dieci își începe activitatea învățătorul Gheorghe Precupaș, care reînvie tradiția corală îmbogățind și repertoriul corului, pe lângă cântecele religioase și cu cântări populare și patriotice. În 1916, corul este integrat în Societatea “*Scoala Tinerimii*”, care avea drept scop declarat, “a atrage la sine pe tot natul ce va dori să se încălzească de razele luminei [...] instruirea tineretului în cântări bisericești și naționale [...] și conducerea lui la viața moral-religioasă și la trezire și diligență.”³⁴⁰ Învățătorul Gh. Precupaș era conștient că prin cântări se menține trează încrederea în dreptatea și triumful cauzei românești, prin muzică unindu-i pe toți românii în mișcarea de rededeșteptare națională.

În perioada interbelică, activitatea corului nu cunoaște o continuitate. Cât a mai funcționat, a fost instruit de învățătorul Teodor Laza, iar mai târziu de Vasile Cherciu, un țăran din Dieci ce îndeplinea și funcția de primar. După această perioadă, până după al doilea război mondial, activitatea corală se stinge.

b. Corul “Sf. Gheorghe”

Odată cu venirea în parohie a preotului Gheorghe Cavalu, în toamna anului 1950 este reluată activitatea corului bisericesc ce-l va avea ca patron pe Sfântul Gheorghe. Bun muzician, absolvent al Conservatorului de muzică și artă dramatică din Chișinău (Basarabia), unde l-a avut profesor pe compozitorul Mihail Berejovschi, părintele Cavalu reorganizează în întregime corul.

Repetițiile încep în luna noiembrie iar la sărbătoarea Crăciunului, corul dă răspunsurile la Sfânta Liturghie. Pentru sărbătoarea Sfintelor Paști din anul următor, corul deja bine instruit, este încredințat spre dirijare cântărețului bisericesc Atanasie Miclea, care a dat dovadă de alese calități dirijorale, mult elan și măiestrie. Un alt dirijor destoinic a fost cântărețul

³⁴⁰ “Biserica și Școala”, an. XL, nr. 16 din 17/30 aprilie 1916, p. 125.

Marcu Nan care din păcate a plecat prea de timpuriu dintre noi.

Zeloșii săi dirijori, în frunte cu preotul Cavalu, au contribuit la îmbogățirea repertoriului, la ridicarea nivelului de interpretare artistică și a prestigiului formației unanim recunoscută ca o podoabă a Bisericii, o mândrie a satului și a întregii zone a văii Crișului Alb.

Corul bisericesc din Dieci, a intrat de multă vreme în circuitul cultural-artistic, urcând pe scenele mai multor localități din țară, participând la diferite concursuri corale naționale, de la egal la egal cu formații corale renumite. Este perioada când de pregătirea corului se ocupa Antoniu Tudor, cântăreț al Corului Filarmonicii din Arad. Atunci corul a atins marea perfecțiune, datorindu-se coriștilor și nu în ultimul rând acestui neobosit om de artă și cultură.

Astăzi, membrii corului bisericesc continuă să rămână fideli dând răspunsurile la slujbele religioase în duminici și sărbători cu o mare acuratețe și sensibilitate, datorită atât lor, în ansamblu, cât și dirijorului Marcu Birău, care caută să mențină în conștiința lor trează dragostea pentru cântarea bisericească.

Rememorând istoria celor 120 de ani de la înființarea primului cor din parohia Dieci, ne închinăm cu pioșenie creștinească în fața celor care nu mai sunt și în fața celor care astăzi înalță, îmbogățesc și înfrumusețază serviciile divine.

6. Epitropii bisericii

Datorită faptului că arhiva parohială înainte de anul 1922 lipsește, nu am putut reconstitui șirul epitropilor decât începând din acest an. Ei sunt următorii: Ioan Nan (1922), Marcu Pui (1926-1932), Marcu Vesa (1926-1932), Ioan Dârlea (1932-1938; 1938-1944), Nicolae Bercea (1932-1938), Ștefan Lazăr (1932-1938; 1938-1944), Ștefan Galea (1932-1944; 1944-1949), Ioan Galea (1949-1954), Lupșa Petru-Truțica (1954-1975), Blaj Petru (1954-1957), Lulușa Dumitru (1954-1978), Birău Marcu (1962-1978), Carcea Sergiu (1978-1986), Baranci Ionel (1978-1986; 1994-1998), Mican Ioan (1978-1986), Boc Simion (1986-1990), Dârlea Marcu (1986-1990), Galea Ioan (1986-1990), Lucoale Ștefan (1990-1998), Iovănuț Marcu (1990-1998), Danci Gheorghe (1990-1994). Astăzi sunt epitropii: Serb Ioan, Galea Ioan-Marcu și Tol Pavel.

III. CLOPOTELE BISERICII

1. Clopotul din secolul al XVIII-lea

Din însemnările preotului Bogdan, la început biserica a avut un clopot de dimensiuni și greutate reduse, adus de la biserica de lemn din Dumbrăvița. Pe acest clopot se afla inscripționat anul 1796.³⁴¹

Nu cunoaștem ce s-a întâmplat cu acest clopot după anul 1918, el fiind singurul dintre cele patru clopote care nu au fost recvirate în anul 1917.

2. Clopotele din secolul al XIX-lea

În anul 1863 au mai fost achiziționate încă două clopote de dimensiuni diferite. Pe clopotul cel mare se afla următoarea inscripție: **“Campana 1 biserici din Dieci 1863. Honig Friedrich antotte Aradon 1863.”** Pe cel de-al doilea clopot scria: **“Campana 2 Biserici din Dieci 1863. Honig Friedrich antotte Aradon 1863.”**³⁴² În anul 1910, Iuliu Ianoș, pe spezele lui donează un al patrulea clopot care a fost cel mai mare.

3. Confiscarea clopotelor (1917)

În anul 1917, cele trei clopote mari, au fost rechiziționate de armata austro-ungară pentru a se confecționa din ele oțel pentru tunuri. Cu mare jale s-au despărțit diecenii de clopotele lor, biserica rămânând văduvită de organele chemătoare pentru rugăciune. Despre această durere, învățătorul Gheorghe Precupaș din Dieci, în **“Biserica și Școala”** din 1917,³⁴³ a publicat **Clopotele din Dieci și Hora clopotelor** pe care le voi reda în întregime.

“Se înserase de-a binelea când ne sosise și nouă vestea, că mâine dimineață vin să recvireze și iubitele noastre clopote. Îndată am făcut dispoziție să se tragă clopotele în semn de adio - glăduind fiecare separat - și, în urmă toate împreună. Vestea recvirării a trecut

³⁴¹ A.E.O.R.Arad, G. Lupșa, op.cit., f. 14.

³⁴² Idem, *Ibidem*.

³⁴³ **“Biserica și Școala”**, an. XLI, nr. 26 din 8/25 iunie 1917, p. 209.

ca fulgerul și, îndată s-au adunat mulțime de bărbați, femei și copii, - cari înțelegând toate s-au despărțit oftând. Mâne-zi des de dimineață clopotul cheamă credincioșii pentru ultima oară să participe la Sfânta Liturghie. Cuvântarea de adio rostită de părintele nostru G. Lupșa a stors lacrimi din ochii prezenților și, femeile au plâns în hohot. Clopotele noastre au fost așezate în staluri (jug) de fier soistem Honig, Arad, și toate patru au fost de acord "g" dur. Demontarea s-a terminat la 2 ore p.m.. Clopotul rămas singur în turn glăsulește cu jale - poporul își descoperă capetele - când din biserică preotul îmbrăcat în ornate și înconjurat de dieci se apropie de masa așezată înaintea clopotelor. La privescerea aceasta nimenea nu și-a putut stăpâni plânsul. În jurul mesei erau postați membrii corului societății noastre *Școala Tinerimei* în frunte cu subscrisul și publicul adunate. Urmează ectenia pentru împăratul și regele nostru, pentru arhiereul nostru Ioan, pentru ctitorii și aducătorii de daruri și rugăciunea pentru M.S. Regele. Sub decursul stropirii sf. clopote cu aghiasmă, corul intonează: *Mântuiește Doamne poporul Tău*, pe urmă s-a cântat *Hora clopotelor*.

Clopotul glăsulește din nou - convoiul pleacă - înainte un banderiu de călăreți, apoi trăpsurile cu clopote, - pe cari vre-o câteva fete bune le încununaseră cu verdeață - apoi noi și publicul prezent cari petrec clopotele până la marginea comunei; iar călăreții până în hotarul comunei vecine.

Am făcut raportul acesta iubiților cititori nu spre lauda noastră ci, pentru ca să se știe cu ce dragoste și sfîntenie e poporul nostru credincios către sf. clopote; - pe cari cu toată dragostea le jelește pe altarul iubitei noastre patrii, ca ele să fie spre mărirea și gloria ei.

Hora clopotelor

*Aseară era 'noptat
Când veste am căpătat
Faceți sfânta liturghie
După clopote o să vie
Așa cântau de frumos*

Că și cei mai păcătos,
Auzindu-le pe ele
Plângea el cu dor și jele.
Cel mai mare se jeluia
Cătră popor așa zicea:
Patru clopote eram
Foarte bine ne aflam
Când începem a cânta
Tot poporul s-aduna,
Lui Dumnezeu se ruga
Pentru toate mulțumea.
Dacă cineva murea
Cine Doamne-l glăsuia ?
Cine le făcea de știre
C-a murit în bătălie
Un tată îndepărtat
De pruncii lui neuitat;
Ori un frate mult dorit
Și cu jale despărțit.
În dumineci și sărbători
Cine va fost chemători
Biserica s-o cercetați
Și nici când să n-o lăsați ?
Când erați voi osteniți
Și de lucru obosiți
Cine vă făcea științare
Și trăgea de alinare ?
Dacă 'n sat foc se isca
Cine pe voi vă scula ?
Focul mergeți și-l stingeți
Lui Dumnezeu mulțumeți
Când nor negru se ridica
Și furtuna se iveaua
Clopotele glăsuia
Și norul se 'nprăștia

*Când noi toate glăsuim
Din zece sate ne-auzeam,
Și eram noi lădate
De creștini din alte sate
Mai cântați-ne odată
Toate patru laolaltă,
Că acuș ne despărțim
Și nu vă mai auzim*

Dieci

G. Precupaș învățător”

4. Clopotele din secolul al XX-lea

În ședința extraordinară a comitetului parohial din 22 martie 1922, preotul Ioan Bogdan propune cumpărarea unui clopot în greutate de 4 “măji”. Membrii comitetului parohial fac “rugare” Consistoriului eparhial din Arad, “ca din banii bisericii să se ia 10.000 lei, din partea comunei politice 3.000 lei, iar restul să se adune din colectă benevolă prin repartiție.”³⁴⁴

În luna noiembrie 1923 în turnul bisericii este ridicat un clopot³⁴⁵ în greutate de 460 kg, executat în turnătoriile firmei “D.D.Popescu” din București. Din *Preliminar supletor pentru acoperirea cheltuielilor...* la cumpărarea clopotului, reiese că a costat 38.860 lei.³⁴⁶ Sumele au fost adunate din: colecta de la credincioși (19.786 lei), de la comuna politică din Dieci (3.233 lei), din banii bisericii (13.801 lei) și din banii primiți pentru clopotele recvirate în anul 1917 (13.801 lei).

Al doilea clopot³⁴⁷ a fost turnat în anul 1935, în timpul preotului Ioan Iancu. A fost executat în atelierele firmei “Oituz” din București și a avut

³⁴⁴ A.P.O.R.Dieci, Dosar 1 (1920-1928), f. 28

³⁴⁵ Pe clopot se află următoarea inscripție: “Înalță-Te peste ceruri Dumnezeuule și peste tot pământul Dumnezeirea Ta.”

³⁴⁶ Clopotul în greutate de 460 kg (cu 80 lei / kg) costa 36.800 lei, la care se mai adăuga limba în greutate de 16 kg (40 lei/kg) și transportul de la București la Dieci și ridicarea în turn cheltuieli ce se ridicau la suma de 1.420 lei., cf. A.P.O.R.Dieci, Dosar 1(1920-1928), f. 18.

³⁴⁷ Pe clopot se află următoarea inscripție: “Comuna Dieci, jud. Arad, Fabrt. Oituz, Gh. Dumitrescu Buc.”

287 kg. La 27 iunie 1935, transportat cu trecul, clopotul era deja în gara CFR Almaș, de unde într-un car tras de patru cai a fost dus în curtea bisericii din Dieci. Ulterior a fost introdus în biserică și în prima duminică un sobor format din preoții Ioan Iancu, parohul locului, Ioan Popovici și Gheorghe Cereanțu din Almaș, a fost sfințit. În ziua de 14 iulie 1935, clopotul era instalat în turnul bisericii.

În primăvara anului 1985, la stăruința preotului Ioan Dașcău și cu contribuția enoriașilor sunt adunate sumele necesare procurării unui al treilea clopot. La 26 mai 1985 este sfințit de P.S.Sa dr. Timotei Seviciu episcopul Aradului.

IV. ANTIMISE

1. Antimis sfințit de episcopul Pavel Avacumovici (1786-1815)

În podul bisericii parohiale a fost descoperit un antimis sfințit pentru biserica de lemn din actualul cimitir, de episcopul Pavel Avacumovici al Aradului la anul 1797. Antimisul a fost tipărit în anul 1770 de mitropolitul Ioan Gheorghevici al Carlovițului. Este confecționat din pânză de în albă, având următoarele dimensiuni: lung de 67 cm, lat de 56 cm, plus chenarul, de culoare mai închisă, în lățime de 4 cm.

Figurile sunt vii, îmbrăcămintea artistic stilizată. Pe planul întâi, sunt reprezentate: Punerea în mormânt a Mântuitorului Iisus Hristos, întins pe giulgiu ținut la cap de Sfântul Iosif, iar la picioare de Sfântul Nicodim, amândoi stând în picioare, îmbrăcați în veșminte potrivite rangului lor social. În față, la mijloc, Maica Domnului *M(a)ti B(o)jiia*, cu mâinile întinse, având în dreapta pe Maria Magdalena și pe Salomia, purtând în dreapta un vas cu arome, iar în stânga stă *Ioan B(o)goslov*, sprijinind pe Maica Domnului. În perspectivă se zărește cetatea sfântă în dreapta și culmea Golgota în stânga. În spatele dreptului Iosif, trei mironosițe cu vase cu arome se îndreaptă spre mormântul din spatele cuviosului Nicodim, cu îngerul stând deasupra pietrei răsturnate.

Pe planul al doilea, Sfânta Cruce cu tăblița cu inițialele **I.N.T.I.** și cununa de spini. În cele patru colțuri sfinți, în aureolă, numele scris

slavonește și sârbește. Cartea - Evanghelia - ce-o ține fiecare în mâini are imprimat textul de la începutul Evangheliei: *Kniga rodstva Iis(u)sa HR(is)ta s(i)na și Ponoge oybo mnogi nacias ciuti*, Matei, Ioan, Marcu și Luca. Spațiul dintre icoanele evangheliștilor cuprinde la cele două margini doi îngeri înaripați ținând în brațe sfânta cruce cu obiectele de tortură de la răstignirea Mântuitorului Iisus Hristos, iar în partea de sus, în mijloc, chipul Mântuitorului de pe mahrama Veronicăi, ținută de îngeri în sobor și flancați de alte obiecte de tortură și făclii aprinse. Acest spațiu este despărțit printr-un chenar de 1,8 cm lățime, pe întinsul căruia este imprimat cu majuscule troparul: "Iosif cel cu bun chip, de pe lemn luând preacurat trupul Tău ...", (*Blago obraznii Iosif's dreva siem precistoe telo tvoe, plastaniteiu cistoiu obviv I vohiami, vo grobe nove pokriv poloji*). În mijlocul spațiului cu textul se află imprimată stema mitropoliei din Carloviț.

Iată traducerea în limba română a textului slavonesc: "*Acest sfânt și dumnezeiesc jertfelnic, pentru slujba cea fără de sânge a trupului și sângelui a Domnului Dumnezeu și Mitropolitului nostru Iisus Hristos, după tradiția sfintei sobornicești și apostolești Biserici a Răsăritului, s-a imprimat cu binecuvântarea și cheltuiala Prea Sfințitului Domn Ioan întâiul dreptcredinciosul Arhiepiscop al Carlovițului și Mitropolit al poporului sloveno-sârbesc și românesc din țările împărăției cesaro-crăiești, anul 1770. Are putere să slujească cele preotești (sfinte) în biserică cu hramul Bunavestire, Dieci 20 nov 1797 S-a sfințit prin mâinile Prea Sfințitului Episcop Pavel Avacumovici.*"³⁴⁸

2. Antimis sfințit de episcopul Ioan Mețianu (1875-1898)

Preotul George Lupșa, în *Cronica sa*, ne descrie un antimis sfințit în anul 1881 de episcopul Ioan Mețianu al Aradului pentru biserica actuală din Dieci. Pentru acest antimis, parohia a plătit 7 florini, fapt confirmat de către episcopul Mețianu la 2 noiembrie. 1880.³⁴⁹

³⁴⁸ Antimisul se păstrează în altarul bisericii parohiale actuale.

³⁴⁹ A.N.D. I. Arad, Fondul protopopiatului ortodox român Ineu, dosar 10. f.39.

Era confecționat din in și mătase galbenă, căptușit cu roșu. Dimensiunile lui erau: 56 cm x 45 cm, plus chenarul roșu de 5 cm. În prim plan era Maica Domnului cu mâinile împreunate de rugăciune, având la dreapta pe Sfântul Ioan și dreptul Iosif sprijinind în brațele lor capul Mântuitorului Iisus Hristos. Pe planul doi, Sfânta Cruce având în dreapta culmea Golgota cu cele trei cruci, iar în stânga cetatea Ierusalimului. Pe chenarul semicircular ce cuprinde întregul tablou, este imprimat textul troparului de la înmormântarea Domnului: "*Iosif cel bun de pe lemn luând preacurat trupul Tău..*", iar în cele patru colțuri sunt reprezentați sfinții Evangheliști cu simboalele lor în medalioane. Între Evangheliști, la laturi, doi îngeri înaripați. Sub mormânt, următorul text, încadrat de potir, Evanghelie, Cruce și obiecte de la răstignirea Mântuitorului:

"Dumnezeiesc altariu pentru a se îndeplini pe el neșângeroasele ierugii sântit prin dreptcredinciosul Episcop eparhial al Aradului Ioan Mețianu. Dăruit Bisericii hramului Bunavestire din comuna Dieci la anul Domnului 1881. "

Acest antimis nu se mai păstrează, descrierea lui făcându-se după schița executată de preotul G.Lupșa păstrată în arhiva parohială.

V. CĂRȚILE DE CULT ȘI ÎNSEMNĂRILE MANUSCRISE

În biblioteca parohiei ortodoxe române din Dieci nu se mai păstrează decât o singură carte tipărită înainte de anul 1830.³⁵⁰ Celelalte au fost predate depozitului de concentrare a obiectelor și cărților de cult de la Mănăstirea "*Sfântul Simion Stâlpnicul*" din Arad-Gai, spre păstrare și conservare.

Nu avem o listă a celor provenite de la parohia Dieci și păstrate în acest valoros fond de carte veche românească. Informații prețioase despre ele avem din anul 1907 când încă se mai păstrau în biserica parohială din Dieci. Sunt menționate de preotul George Lupșa, în *Cronica* sa. În anul 1907 existau 28 de cărți vechi românești, fiind tipărite în perioada

³⁵⁰ Este vorba de un *Octoih cu Catavasier*, Buda, 1826.

cuprinsă între anii 1761-1830. Preotul G. Lupșa a consemnat titlul complet al cărților, locul și anul apariției, și toate însemnările de pe filele lor îngălbenite de vreme. La care lipsea foaia de titlu, nu a fost posibil să precizeze cu exactitate locul și anul apariției cărții.

Pe lângă cele 28 de cărți vechi românești care au circulat în Dieci, Elena Rodica Colta mai și un *Chiriacadromion* de Bălgrad, tipărit în anul 1699. Acest exemplar a fost adus în secolul al XVIII-lea în zonă. În anul 1743 aparținea preotului Iacov din Almaș, care, în acest an, îl vinde preotului Giurgiu de la biserica din Dieci. De la popa Giurgiu, în 1760 va fi cumpărată de diacul Mihai din Almaș, pentru credinciosul Dascău Teodor, cu suma de 18 florini. Cu aceeași sumă, urmașul lui Dascău Teodor, Petru Dascău, o va vinde credinciosului Jimon Toader, tot din Almaș, care o va da pomană bisericii din Almaș.³⁵¹ În anul 1930, exemplarul încă se mai afla la biserica din Almaș³⁵², abia după acest an a fost predată mănăstirii Arad-Gai.

O altă carte veche este un *Catavasier*, de la care lipsea foaia de titlu, neputând preciza unde a fost tipărit. Referitor la acest exemplar, preotul G. Lupșa menționează: *“Să începe cu catavasiile Nașterii și continuu cu rânduiala Vecerniei, Utreniei și Liturghiile preste tot anul. Jumătate e românește cu litere cirile, jumătate cu litere grecești. Tabela arătaoare. În fiecare ai care să fie mina anului din care se descopere ziua Duminicii. Aci anul prim e 1761, deci acesta e anul tipăririi lui.”*³⁵³

Menționăm că biserica deținea și *Mineiul cel mare sau Anual*, la care însă lipsea foaia de titlu, punând astfel pe Lupșa în imposibilitatea de a preciza locul și anul apariției lui. Însemnarea de pe f. 1, care poartă data de 4 iulie 1797, ne determină să credem că a fost tipărit înainte de anul 1797.

Cronica preotului G. Lupșa este importantă nu numai pentru faptul că menționează toate cărțile aflate în anul 1907 în biserica parohială din Dieci, ci și pentru că menționează toate însemnările manuscrise făcute cu diferite prilejuri. Aceste însemnări, în general, prin informațiile pe

³⁵¹ E. R. Colta, *Circulația tipăriturilor vechi românești în secolul al XVIII-lea în comitatele Arad și Zarand*, în “Ziridava”, X, 1978, p. 684; Idem, *Vechi tipărituri românești în județul Arad*, în “Ziridava”, XII, 1980, p. 738.

³⁵² A.E.O.R. Arad, grupa a III-a, dosar 385/1930, doc. 3716, f. 95.

care le conțin, sunt o mărturie a veacurilor trecute și ne ajută să reconstituim o istorie vie a oamenilor și a locurilor prin care a circulat cartea. Întâlnim informații privitoare la circulația cărții, donatori, prețul de cumpărare, date privind istoricul unor biserici, anumite evenimente politice, naționale și bisericești, aflăm despre unii preoți, învățători sau simpli locuitori din parohie. Toate au o deosebită importanță pentru cercetarea istoriei locale și întocmirea unor monografii parohiale.

Preotul Lupșa menționează (p. 13) despre un *Protocol al Țircularelor*, cu *“porunci împărătești și episcopoești și de la sfatul Crăesc și de la Conzistoriul și altele”* dintre anii 1817-1841, care a aparținut preotului Gavril Coloja din satul Rădești³⁵⁴, care însă nu se mai păstrează. La biserica din Dieci a ajuns prin intermediul preotului Lupșa care a păstorit în această parohie. S-a pierdut o dată cu arhiva veche a parohiei, care se afla în casa preotului Lupșa.

1. Carte veche românească tipărită până în 1830

1. *Chiriadromion*, (Bălgrad, 1699)³⁵⁵

f. 1-8: “Această carte o au cumpărat Jimon Toader din Almaș, pomană pentru sufletul lui Hărduț Marc și a muierii sale Negrușe din Crocna de Jos cu voe lor să fie la biserica Almașului și care să nu se mute nici să se vândă, nici să se tragă nici să se zălogească pentru niscară datorii iară cine va strica tocmeala și scrisoarea să fie afurisit. Mărturie au fost popa Toader, Iuga Mihai.”

f. 106: “Scrisam eu popa Georgie din Dieciu de o ... Maiu 3, leat 1744.”³⁵⁶

f. 271: “Iacov Barbara paroh în Almaș, 27 An 820.”³⁵⁷

f. 271: “Această sfântă carte au fost a lui popa Iacov din Almaș. Scris-am eu popa Giurgiu din Dieci. Mas(iata) decembrie 20 din Ignatie 1743.”

³⁵³ Idem, G.Lupșa, op.cit., f. 11.

³⁵⁴ Idem, Ibidem, f. 13.

³⁵⁵ Pentru foaia de titlu vezi: E.R.Colta, *Vechile tipărituri românești în județul Arad*, p. 738.

³⁵⁶ cf. Idem, grupa a III-a, dosar 385/1930, doc. 3716, f. 95;

f. 328: "Această carte o am cumpărat eu dl(c) Mihaiu din Almaș de la popa Giurgiu din Dieciu am dat pă ea 18 florinți. Aciasta carte iaste a lui Dacsau Toader 1760."

f. 329: "Această carte o au vândut Dacsau petru lui Jimon Toader cu optsprezece florinți."

f. 414 v: "Srisam eu popa Gheorghe ot Dieciu."

2. *Catavasier* (1761 ?)

f. 265: "Scris-am smeritul și mult păcătoșul robul lui Dumnezeu Ioan Galea preparand și învățătoriu în stația Crocnii în anul 1850 și aici întru acea vreme eu am scris tocma când am fost de 50 de ani din traiul vieții mele, adecă acuma 14 zile Noemvrie m-am împlinit de 50 de ani."

3. *Penticostar* (Blaj, 1768)

f. titlu: "Să se știe că această sfântă carte s-au cumpărat de Galea Toader în anul 1796, Maiu în 14 zile pomană pentru sufletul lui și al părinților lui și au dat pe ea 15 florini bani buni și drepti. (Vii Pomește Doamne pe robii tăi Toader, Iusca, Floare, Oana, Eva, Eva, Iovan, Lazăr, Ioan, Petru) (Morți, Marie, Petru)!"

f. ultimă: "Acest Penticostariu aflându-se într-o stare foarte slabă, cugetând ca să nu se prăpădească l-am legat eu subscrisul învățătoriu în Dieci de la anul 1887 în forma în care se vede, signat în Dieci la 16 aprilie 1891, Vasiliu Suciu, învățătoriu."

tabla ultimă: "Petru Nan cantor în strana dreaptă, servește sfintei biserici din copilărie. Scris-am în 1902 iunie 9."

4. *Strașnic* (Blaj, 1773)

f. 1: "Să se știe că în anul 1800 au cumpărat Tursan Marcu acest sfânt Stajnic pomană pentru sufletul, lui și a gazdei lui și nu a luat nici o silă, numai de bună voie și au dat pe ea șasă zloți, bani buni și drepti și o au dat pomană la biserică în Dieci să stee. Nime să nu o ia au sau tragă pentru datoria preoților sau cuiva sau cine sar (în)tâmpla să fure au sau vinde pe alții bani să fie afurisit de cei

treisute și optsprezece părinți sfințiți din Nichie cari au făcut Sfânta Pravilă și la un loc cu Iuda care au vândut pe Hristos. Vii: pomeneste Doamne pe robii tăi Marcul Sumedreana, Ilie, George, Dănilă, Brândușa, Toma, Negrușa.”

f. 119: “După ce în mai multe locuri din cărțile sfintei biserici din Dieci am notat că în anii precedenți a dominat o secetă mare peste tot, notez că în anul acesta încă de la început s-a început peste iarnă o neauă grozavă - iarnă grea, în martie a început anume din 2 martie neaua care s-a continuat până în ziua de azi în Vinerea Mare din 7 aprilie 1889, cu neauă și vifor foarte urât și neplăcut. Știe Dumnezeu cum va fi, Lupșa Preot.”

f. ultimă: “Această S(fân)tă Carte Strajnic fiind întru stare rea adecă toată împrăștiată nelăgată deoarece de la anul 1800 în care s-a cumpărat până în anul subscris a trecut prin multe mâni și s-a dezlegat ba și rupt, deci văzându-o eu subsemnatul învățătoriu Dieciului de la anul 1887, am dires respective legat-o în forma care se vede ca să se poată folosi și pentru viitorime. Dieci la 31 Martie 1893 Vasile Suci, învățătoriu, Petru Nan cantor.”

5. *Liturghier* (Blaj, 1775)

f. 1: “Eu Simion Tomuța preotul Dieciului m-am preoțit pe satul Dieci în luna lui septembrie 2 zile anul 1823 de D. Înalt Preasfinția Sa Iosif de Putnic fiind administrator eparhiei Aradului.”

f. 1v: “Această Sfântă și Dumnezeliască carte este a bisericii din satul Dieci, Noiembrie în 12 anu 1823. Tomuța Simion.” Simion Tomuța moșul subscrisului după mamă fostul preot în Dieci preoțit în Dieci din anul 1823-1857, 34 ani când a murit aici în Dieci. La 21 de ani după moartea acestuia 1857-1878 am fost ales eu de preot în Dieci la 23 Aprilie aceluia an 1878. Dieci 3 august 1880. Georgiu Lupșa.”

f. 3: “În anul 1829 în 10 zile a lunei lui octombrie după mai multe cereri a râmânilor sau milostivit Înălțatul nostru Împărat Franciscus I, bine a voit a rândui și prin Bara Orczy pe Prea Sfinția Sa D(omnul) Nestor Ioanovici Eparhiei Aradului Episcop desăvârșit al Inscaului

(sic!), - unde și eu ca deputatus am fost de față în Arad în ziua și luna cea mai sus pusă, Tomuța.”

f. 29: “Decât a locul în pământul celor străini mai bine este a muri între cei blânzi. Dieci în 13 august 1844 Tomuța.”³⁵⁸

f. 222: “Probatio calomi Es is voltam volami Decseu Tomuta Szlmeon.”³⁵⁹

6. *Catavasier* (Blaj, 1777 ?)

Este o carte scrisă jumătate în românește, cu litere chirile și jumătate cu litere grecești. Anii Păscăliei încep cu 1777.³⁶⁰

7. *Euhologhion* (Blaj, 1784)

f. 500: “Soția mea Emilia născută Russu în Arad a adormit în Domnul în anul 1879 în 8/20 Iunie în casa părinților în Arad rămânând un flu George născut în Bodești la anul 1870 în 2 Martiu. Dieci 1880 Georgiu Lupșa m. p. preot.”

8. *Octoiul cel mare* (București, 1792)

f. 1: “Acesta Octoih ieste a bisericii Dieciului ce are Hramul “Bunavestire” Iunie în 12 zile anul 1860. Scris-am eu Vesa Simedre fostul chitor în anul 1857.”

f. 1v: “Scris-am eu din Dieci. Această carte este a lui Gale Iovan din Dieci.”

f. 2: “Această carte este a bisericii răsăritului din Dieci. Scris-am în anul 1851 în nolembrie 23 Șerb Antonie.”

f. 2v: “Această sfântă și dumnezeiască carte sau cumpărat cu 48 zloți de rob. Pui Ioan, Dieci și o au dat la biserica Dieciului ca ea nimenea să nu îndrăznească a o înstrăina, că îl blastăm cu limbă de moarte pentru ca să am pomenire în veci pomenire. Amin.”

³⁵⁷ Idem, *Ibidem*;

³⁵⁸ cf. A.P.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f.15;Însemnarea nu este menționată de G.Lupșa.

³⁵⁹ Idem, *Ibidem*. Însemnarea nu este menționată de G.Lupșa.

³⁶⁰ Exemplarul a aparținut preotului G. Lupșa, cf. A.E.O.R. Arad, G. Lupșa, *op.cit.*, f. 7.

9. *Sinopsis* (Sibiu, 1792) 204)

10. *Triodion* (Blaj, 1800)

f. 1: "Scris-am eu Vesa Simedre din Dieci în luna lui Martie în 20 de zile anul 1855."

"Această carte au cumpărat Tursan Marc și au dat bani buni 22 zloți și au dat pentru sufletul lui la sfânta biserică pomană, Floare, Marcu, Ileana."

11. *Mineiul cel mare sau anual* (sec. XVIII)

f. 1. "Să se știe că această Sfântă carte o au luat Credinciosul Galea Lup pomană pentru sufletul lui și al părinților lui, n-au luat nici de o silă sau de o frică, numai de voie bună au dat pe ea adecă 71 zloți și o au dat de pomană la biserică până va trăi. Cartea aceasta să nu o poată muta nici înstrăina nici să o poată trage pentru vreo datorie a preotului carele va fi la biserica Dieciului. Și cine să va întâmpla să o fure au să o vândă, să fie afurisiți de 318 Sfinți Părinți din Nicheia ce au făcut Sfânta Pravilă acela să fie întru loc cu Iuda, cel ce a vândut pe Domnul Hristos. Pomenește Doamne pre robul tău: Crăciun, Chisana, Ana, Iovan, Dotița, Pavel, preot George, George, Ganu. Pomenește Doamne sufletul celor morți: Iacob, Ioan, Antița, Marta, Maria, Iosa, Dreana. 1797 Popa Toader Lucoesc. Popa George Galea, Iulie în 4 zile.

f. 848: "Să se știe că după datele aflate în cărțile Sfintei biserici din Dieci de la începutul secolului prezinte au preoțit în Dieci nainte de subscrisul șapte preoți și eu sum al optulea. Dieci 1 martie 1887 Georgiu Lupșa preot paroh inspector școlar în cercul Iosășel."

12. *Mineiul lunii Decembrie* (Buda, 1804)

13. *Mineiul lunii Martie* (Buda, 1804)

f. 1: "Această carte este a lui Vesa Ioan din Dieci și o au luat cu 7 zloți și 30 crițari în luna lui Martie 14 zile anul 1809."

f. titlu: "VII. Pomenește Doamne pre robii tăi Ioan, Oana, Toader,

Miron, Brândușa, Todosie. Morți: Pomenește Doamne pre robii tăi: Georgie, Floare, Crăciun, Ianus, Veselie, Ioan, Toader, Floare, Tomuța, Anuța.”

14. Mineiul lunii Aprilie (Buda, 1804)

f. titlu: “Vii: Teodor, Lazăr, Marie, Dotița Ana. Ioan, Veselie, Georgie, Sana. Morți: Ioan, Oana, Nița, Raveica.”

15. Mineiul lunii Mai (Buda, 1804)

f. 3: “Întru carele pre dânsa sau dat 7 zloți și 30 de crițari de pomană la sfânta biserică a Dieciului, să se pomenească și ca cine so afla so ie să fie afurisit de 300 și 18 de Sfinți Părinți din Nicheia care au făcut sfânta Pravilă. Pomenește Doamne pre robii tăi: Vii: Indreica, Borița, Nasta, Constandin, Oana, Tireana, Ursu, Marie, Eva, Marcu, Petru, Onu. Morți: Ioan, Barbura, Ieva, Floare, Toader, Ioan. Morți: Onul, Rafila, Simion, Pascu, Ionul.”

16. Mineiul lunii Iunie (Buda, 1804)

f. 1: “Anul 1904 de la Sfinții 40 de m(ucenici) n-au mai ploiat până în ziua de Joia verde sau făcut liturgie pentru ploaie și pe când s-a sfârșit au început a ploia. Petru Nan cantor 1904.”

“Petru Nan cantor în strana dreaptă Dieci Iunie 16 1902.”

f. ultimă: “Spre știre și suvenire scriu, că în anul acesta 1885 până în 9 Iunie și au ploiat numai de două ori prin ce au fost o secetă mare și nespusă încât atât plantele peste tot, cât și vitele au suferit mare scădere. Dieci 8 Iunie, Georgiu Lupșa.”

17. Mineiul lunii Iulie (Buda, 1805)

18. Mineiul lunii August (Buda, 1805)

f. 1: “Anul 1904. ‘u fost mare secetă și căldură de la sfinți n-au ploiat până la Joia Verde la noi și de la Joia verde până la Adormirea Maicii Domnului și foarte rău au fost acest an, n-au fost cucuruz mai nimic, nici fân, numai grâu. Scris-am Petru Nan august 15 1904.”

19. Mineiul lunii Septembrie (Buda, 1805)

f. ultimă: "Spre aducerea aminte notez cumcă în vara anului 1890 a fost secetă groaznică, așa că de la Rozalii n-a ploiat nimic până târziu toamna către postul Crăciunului căldura în luna Iulie și august a fost de 35 grade R ceea ce pre părțile noastre nu s-a mai întâmplat până acum. Oamenii duceau lipsă mare de apă, de orice numai în puține fântâni se mai afla puțină, bucate au fost puține. Dieci 1890 Vasiliu Suciu învățător."

20. Mineiul lunii Octombrie (Buda, 1805)

f.1. "Această carte să chiamă Mineiu Octomvrie a bisericii Dieciului ce are Hramul Buna Vestire.

21. Mineiul lunii Noiembrie (Buda, 1805)

22. Mineiul lunii Ianuarie (Buda, 1805)

f. 1: "Scriș-am Șerb Antonie învățătoriu în Dieci 16 Decembrie 1855/56."

23. Mineiul lunii Februarie (Buda, 1805)

24. Evanghelie (Sibiu, 1806)

f.7: "... păcatele lor a lui și a tuturor din lui să-i pomenească Dumnezeu: Ioan pre robii săi Iovan, George, Crăciun, George, Antița, Petru, Dotița, Chișana, Eva. Pomenește Doamne pre robii tăi: Așa se mărturisește cumcă alui Galeu Iovan îi această Evanghelie și cine să va prinde să zică că-i alui această Sfântă Evanghelie că fie afurisit de cei 318 Sfinți părinți cari au făcut Sfânta Pravilă în Nicheea și să se verse mațele ca și lui spurcatului Arie și se fie proclătit care o va lua sau o va tăgădui că nu-i a lui Gale Iovan, că și Bucur mărturisește că-i a lui Gale Iovan și El a dat pe ea 40 de sloți la Bucur.

f. 43: "Această Evanghelie sau cumpărat de Măguran Onu din Dieci cu două zeci și șase de sloți de la mine adecă Bucur de la Sibiu

și a dat pomană la biserica Dieciului, pomană pentru sufletul său și a familiei adecă Marie și a pruncilor lui la anul 1085 (scris greșit 1805 n.n.) și sau scris în luna lui Iunie în 4 zile.”

25. *Evangelhie* (început sec.XIX)

f.1: “Această sfântă *Evangelhie* o a cumpărat Chișana Negru locuitoare în Dieci cu 10 florini v.a. (20 cor) și sa închinat sfintei biserici din Dieci în ziua de 25 martie 1893 pentru pacea sănătatea și ertarea păcatelor sale și ale părinților săi tata Petru și mama Marina Negru răposați în Crocna. Dieci 25 Martie 1893 Georgiu Lupșa, preot paroh.” “În onoarea ei Chișana Negru născută în Crocna în anul 1848.”

f. 106 v: “Chișana Negru devenind fată orfană a intrat în serviciu și a servit până sa căsătorit cu Pavel Birda locuitoriu în Dieci sub nr. 82, dar neavând familie, din câștigul său propriu, la îndemnul preotului Georgiu Lupșa a cumpărat această Stă *Evangelhie* pe spesele sale și o a închinat sfintei biserici din Dieci spre eternizarea numelui său. Dieci 25 Martie 1893 Georgiu Lupșa preot paroh.”

26. *Teologie dogmatică* (Blaj, 1811)

27. *Floarea adevărului* (Blaj, 1816)

28. *Octoih cu Catavasier* (Buda, 1826)

f.1: “Șerb Antonie învățătoriu Dieciului scrie în 24 Maiu 1855.” “Această carte sau cumpărat prin vrednicia Onoratului Domn Simion Tomuța paroh la biserica comunei Dieciului. Scris în 5 Maiu 1855 prin Antonie Șerb m.p. românescul învățătoriu în comuna Dieciului în ziua și anul mai sus pus. Spre aducerea aminte de Ghoerghe Popovici m.p. învățatolu în Almaș.”

f. titlu: “Proprietatea bisericii române orientale ortodoxă din Dieci 1890. Georgiu Lupșa m.p. paroh în Dieci.”

f. gardă: “Trimit acest *Octoih* sfintei și drept măritoarei biserici din Dieci, întru pomenirea și ertarea păcatelor mamei mele Emilia Lupșa născută Russu și întru îndelungirea vieții iubitului meu tată Georgiu Lupșa preotul Dieciului și să fie celor ce se vor folosi de această carte îndreptătoare în cântările sfinte către Dumnezeu, - de la care prin rugăciune și cântări de umilință așteptăm mângâiere și fericirea vremelnică și veșnică. Trimit binecuvântarea Domnului preste comuna în care am crescut și nu încet a mă ruga pentru dânsa, crească, înflorească spre bucuria tuturor. Georgiu Nuțu Lupșa preotul Toracului Mic și soția Aurora Lupșa născută Popovici, având în familia mea fecior pre Coriolan Lupșa, fete: Veturia și Aurora Lupșa. Scris-am în anul Domnului 1901 Decembrie 4.”

f. gardă verso: “Suvenire. Am scris aci ca de suvenire ca nu cumva din întâmplare să-mi fie ultima scrisoare. Omul pe acest pământ este numai un călător și eu ca un călător aci m-am oprit. Dârlea Traian Dieci la 11 III 1951.”³⁶²

f.4: “Cartea aceasta prezentându-se poporului din Dieci și accentuându-se, că preotul Georgiu Lupșa din Toracul Mic o a donat bisericii din Dieci în sămn de dragoste și suvenire cătră locul și poporul unde a crescut, poporul o a primit cu mare bucurie și mulțămită, dorind și poftind reciproc aceea bunăvoire donatorului și familiei sale. Dieci 8 Decemvrie 1901 Georgiu Lupșa parohul Dieciului.”

f. ultimă: “Galea Pavel cantor Dieci fost ser(ent) am intrat în războiu în ziua de 22 august 1941, stat pe front până la 16 oct(ombrie) 1941 după ocuparea Odesei am căzut cu un cal, unde au căzut calul pe mine și mi-a rupt splina, m-am transportat în orașul Tulciu din Ucraina unde mi-a făcut operație scoțându-mi splina, unde am stat 3 luni jumătate până la 2 martie 1942. Serg(ent) Pavel Galea Reg(imentul) 6 Art(ilerie) Căl(ăreață) Timișoara. Scris-am în ziua de 7 iunie 1942, după ce m-am făcut bine.”³⁶³

³⁶¹ Cartea se află în strana dreaptă din biserica parohială actuală.

³⁶² Însemnarea fiind făcută după anul 1907 nu este menționată de preotul G. Lupșa.

³⁶³ Însemnarea fiind făcută după anul 1907 nu este menționată de preotul G. Lupșa.

f. ultimă: "În 23 iunie 1941 s-a început războiul între Rusia și România. Dieci la 22 iunie 1941. Dârlea Traian." ³⁶⁴

2. Cărți de cult și de teologie tipărite după 1830

1. *Psaltirea Prorocului și Împăratului David* (Sibiu, 1850)

f. 270: "Marcu Lucoia ca prunc orfan a învățat arta muzicii Violina."

f. 139: "Marcu Lucoia sau căsătorit cu Brândușa Vesa din Dieci."

f. 213. "Marcu Lucoia la anul 1895 la 23 aprilie a donat bisericii două Psaltiri pentru buna sa norocire și-a familiei sale pentru sănătatea și pentru ertarea păcatelor sale și ale părinților săi. Tot în anul acesta la 24 Iunie a închinat Stei biserici o cruce pe Sta masă de argint China cu 12 fl. 50 cr. scrie G. Lupșa."

f. 288: "Când preotul după ce a sfințit Crucea a zis: Cine se află să o cumpere pentru ertarea păcatelor, atunci Marcu Lucoia a zis: Eu Domnule părinte ! Eu !"

2. *Liturgica* (Cernăuți, 1860)

3. *Sfânta Scriptură* (Pesta, 1873)

4. Georgiu Pașca, *Biografia Sântului Ioan Chrysostomu a Archiepiscopului Constantinopolitanu*, Gherla. 1876.

5. *Apostoleriu* (Blaj, 1878)

f. 1: "Întru eternizarea memoriei și ertarea păcatelor sale și a familiei l-au cumpărat Georgiu Vesa siumarul cu 6 fl. 40 cr. locuitoriu în Dieci sub Nr. casei 27 în anul 1882 Martiu 30 prin Georgiu Lupșa preot paroh."

f. titlu: "Proprietatea bisericeii din Dieci 1882."

f. 1: "În onoarea lui Georgiu Vesa născut în 1835 în M(aria) Radna."

³⁶⁴ Însemnarea fiind făcută după anul 1907 nu este menționată de preotul G. Lupșa.

6. *Octoih* (Blaj, 1878)

f. 167: "Sinodul Eparhiei din Arad în anul 1885 a decretat înființarea mai multor inspectorate școlare cer(cuale) între care este și Inspectoratul școlar al cercului Iosășel. V(eneratul) Consistoriu din Arad a denumit pe subscrisul de Inspector școlar în cercul Iosășelului. Dieci 1 Maiu 1885. G. Lupșa preot insp."

f. 168: "Să se știe că în anul 1883 din 1 Septembrie sau arondat protopopiatele de nou fiind că cum erau n-au corespuns nici modului de administrație nici dotațiune egale a protopresbiterilor. Comuna Dieci aparținea până aci la protopresbiteratul Boroș Ineului (Ienopolea) iară prin noua arondare de la 1 Septembrie 1883 s-au adnecsat la protopresbiteratul Buteni. Dieci 1 Sept. 1883 G. Lupșa preot insp."

F. 1 v "Crucea și repidele cele două luminaire de lemn din naintea Altariului s-au cumpărat din Arad în anul 1881 și s-au adus pe ziua de Crăciun. Crucea cu cutia de pe prestol e cumpărată de Georgiu Lupșa preot cu banii proprii și o au făcut și donat bisericei pentru ertarea păcatelor sale și a soției sale Emilia carea a răposat în anul 1879 8/20 Iunie la jumătate de an după strămutarea din Bodești ca preot în Dieci. Georgiu Lupșa."

7. *Octoihul cel mic* (Sibiu, 1882)

8. *Sazecis și patru civinte sau Predice ale celui dintru Sfinți Părintelui Nostru Ioan Chrysostomul, Estrase din opurile acestui mare Părinte și dascăl al Bisericii chreștine ortodoxe, de Doctorul Carl Iosef Hefele profesor de Teologie în Tübingen. Tradus românesce și orânduite duple Duminecile și serbătorile anuale ale Bisericii ortodoxe de Episcopul Melchisedec. Bucești. Tipografia cărților bisericești 34 Strada Principatele Unite, 1883.*

f. 1: "Dieci 12/24 Noemvre 1893. Georgiu Lupșa."

9. *Liturghier* (București, 1887)

f. 2: "Cartea aceasta Liturghier o a cumpărat cu 10 coroane Marcu Lupșa locuitoriu în Dieci sub Nr. 189 și o a închinat la 30 Ianuarie

1893 Stei biserici din Dieci, pentru pacea sănătatea buna norocire a sa și a familiei sale, - precum și pentru ertarea păcatelor sale și ale părinților săi: tata, Toader mama Maria Lupșa fost locuitor în Dieci sub Nr. 108. Dieci 30 Ianuarie 1893. Georgiu Lupșa preot paroh.”

f. 3: “Marcu Lupșa s-a născut în Dieci în anul 1834.”

f. 19: “Întru eternizarea numelui alui Marcu Lupșa donatoriul cărții.”

f. 39: “Întru ertarea păcatelor alui Marcu Lupșa donatoriul acestei cărți.”

f. 71: “Astăzi în ziua de Florii Duminică se împlinesc 25 de ani ai preoției mele, ziua primă în care am intrat prima oară ca preot în biserica din Bodești. Dieci 10 aprilie 1894. Georgiu Lupșa preot inspect. școl. cerc.”

“Astăzi se împlinesc 19 ani de când prin votul sinodului parohial din Dieci am fost ales preot în Dieci. Dieci 23 Aprilie 1897. Georgiu Lupșa.”

“Ecselența Sa I. Pr. Sfințitul Archiepiscop și Mitropolit dr. Miron Românul a reposat în Sibiu în 5/17 Octomvre, sara la 1/2 12 oare anul 1898. Fie-i țărâna ușoară și memoria binecuvântată. Dieci 11/23 Octomvre 1898. G. Lupșa.”

“Pentru buna norocire a familiei lui Marcu Lupșa.”

f. 111: “Marcu Lupșa își trage originea din vechea familie Lupșa care a emigrat din Transilvania din orașul Lupșa cam pe la anul 1650 în comuna Crocna unde s-a colonizat, de aici unul din familie, mai târziu a devenit ginere în Dumbrăvița aceasta organizându-se pe la anul 1805 s-a adnecsat la comuna Dieci unde a venit și descendentul Marcu Lupșa cu socrul său și s-a așezat sub nr. 108. De la acesta s-a născut Toader de la acesta cinci feciori și o fată. În acești feciori e și Marcul donatorul acestei cărți. A, Marcu Lupșa. B, Floare soția lui A. C, Toader, fiul lui A-B. D, e Marie soția lui C. Deci C, D, au născut pre 1 Ioan, pre 2 Pavel, pre 3 Marcu donatorul cărții, pre 4 Petru, pre 5 Iosana, pre 6 Gheorghe (preot). Dieci 30 ianuarie 1893. Georgiu Lupșa preot paroh.”

“Preasfințitul episcop Iosif Goldiș al Eparhiei Aradului după un serviciu de 2 1/2 ani în 23 Martie / 5 Aprilie 1902 a reposat în reședința Sa Epp din Arad. Însmormântarea se va efectui în 25 martie / 7 Aprilie

1902 fiind transportat și îngropat în Mănăstirea Hodoș Bodrog. Să-i fie memoria binecuvântată. Dieci 25 Martie 1902. G. Lupșa.”

f. 253: “Notez că în 9/12 Aprilie 1903 în ziua Învierii D.N. Iisus Hristos fiind în morbul așa numit Influența abea am putut servi. În acea zi și a doua n-am mâncat nici n-am băut nimic. G. Lupșa.”

f. 254: “În anul 1906 din 2 S(eptembrie). Spre suveniră Escelenția Sa Domnul Ministru de comerț m. reg. sub Nr. 41746/VIII 1901 a conces Comunei Dieci a ținea târg de săptămână în toată zi de Mercuri. Primul târg s-a deschis în 26 Sept/9 oct.1901. Dieci 26 Septem 1901. G. Lupșa.”

10. *Liturghier* (?)

C I: “În 21 Maiu v. 1888 Scriu că muștele columbace veghează animalele în gradul superlativ G. Lupșa.”

“În 23 Aprilie vechi 1889 scriu că omidele au mâncat toate frunzele de pe pomi și i-au risipit de tot, încât Dumnezeu știe peste câți ani vor mai fi poame. G. Lupșa.”

“Scriu că pe la 14 Maiu 1889 atâția fluturi erau încât se părea că e tot înflorit cu flori albe ca și pe timpul înfloriturii. Georgiu Lupșa preot.”

f. 12: “Statistic De la începutul secolului prezintă se află preoți în Dieci următorii preoți: 1. Teodor Lucoiesc, 2 Petru Raț, 3 George Galea, 4 George Bârzan-Login, 5 Nicolae Avrămuț, 6 Simion Tomuța +1857, 7 Andrei Tipei +1877, 8 Georgiu Lupșa ales în 23 Aprilie 1878, scris de cel din urmă de sub Nr. curinte 8 spre scire și suveniră în biserica din Dieci la 19 ianuarie 1886.”

f. 216: “Să se scie că sinodul Eparhial din anul 1883 a decretat arondarea protopresbiteratelor din dieceză, ceea ce se discutasese de demult și spre aprobare și de măritul congres. Comuna Dieci a aparținut la protopopiatul Ienopolea (Boroș Ieno) sau Ineu. Iară prin arondare adnecează la Protopresbiteratul Butenilor sub protopresbiterul Constantin Gurban. Acesta fiind lipsă de un bărbat pentru de a se ocupa locul de profesor și director la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad încredință conducerea protopresbiteratului preotului Mihai Sturza din Șepreuș. G. Lupșa preot.”

f. 256: "În 25 Maiu Sâmbătă a II săptămână după Paști notez că încă în 5 au venit muștele columbaci ca un nor de multe, astfel a trebuit vitele și toate animalele a le ținea peste zi în staule și numai noaptea a le duce la pășune. Dieci 7/19 Maiu 1888 G. Lupșa pre."

11. *Evanghelie* (București, 1888)

f. 1: "Mergând învățați toate gințile și le botezați în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-i să păzească toate câte am demândat vouă, că Eu cu voi sunt în toate zilele până la eternitate. Matei c. 28. v. 116. Dieci Iulie 30 1889. Georgiu Lupșa pr. inspector școlar cerc."

12. *Euhologhion* (București, 1888)

f. 1: "Cartea aceasta Euhologhion s-a procurat de la Tipografia Cărților bisericești din București din România, pe spesele a lui Petru Bercea locuitoriu în Dieci, cu 6 fl. v.a. și o a închinat bisericii române ortodoxe din Dieci la 30 ianuarie st.v. anul 1898 pentru eternizarea numelui său, pentru viața pacea sănătatea buna norocire a sa, pentru mântuirea și ertarea păcatelor sale și ale părinților săi. Iar poporul primind cu bucurie cartea aceasta ca pre un lucru nou a răspuns: Dee Domnul Dumnezeu ca donatoriul acestei cărți, carea este de mare trebuință pentru lipsele evlavioase ale poporului românesc de legea ortodoxă să trăiască pe pământ în pace iar după moarte să dobândească în împărăția ceriului viața cea fericită, carea este la Domnul iubitoriul de oameni. Dieci 30 ianuarie 1893 Georgiu Lupșa preot paroh."

f. 556: "Petru Bercea s-a născut în anul 1856 în comuna Revetiș din părinți, tată său Marcu Bercea și muma sa Elena.

f. 556 v: "Petru Bercea donatoriul acestei cărți, în etate de 5 ani devenind orfan preotul din Dieci A. Tipei pentru legătura de rudenie cu soția sa la adus l' sine unde a trăit și sevit până ce s-a căsătorit în anul 1878 Iunie 11 cu văduva Măriuța Tursan de sub Nr. 155 în Dieci. A scris Georgiu Lupșa preot paroh în Dieci inspect. șco. cerc."

13. *Octoih mic*, (Sibiu, 1892)

f. 1: "Cartea aceasta s-a cumpărat și o a donat bisericii din Dieci credinciosul creștin Marcu Lucoaie nr. 94 din Dieci. Dieci 23 Aprilie 1895, G. Lupșa preot."

14. *Orologion (Ceaslov)*, (Caransbeș 1895)

f. titlu: "Proprietatea Bisericii greco-orientale din Dieci. Dieci 25 Martie 1905. G. Lupșa preot."

f. 2: "Cartea aceasta o a dăruit St. biserici gr. or. rom. din Dieci Iosana Brănuț - soția lui Marcu Birău Nr. 79 din Dieci: pentru sănătatea ei și pentru buna lor norocire, - carea noi creștinii, li-o dăruim de la bunul Dumnezeu Amin!"

15. *Triod* (București, 1897)

f. 1: "Proprietatea bisericii gr. or. rom. din Dieci. Dieci 25 Maiu 1905. Gheorghe Precupaș învățător. Georgiu Lupșa paroh."

f. 568: "Această carte Triodiu s-a cumpărat pe banii Stei biserici gr. or. rom. din Dieci și comandat de mine G. Lupșa parohul Dieciului în anul 1905."

16. *Catavasier* (București, 1898)

f. 1: "Lorencz Lipot es neje ajandeka a Dietsi szentegyhaznak tiszteletuk jeleul 1903 April 24 Dietscu."

f. titlu: "Proprietatea bisericeii din Dieci, Dieci 25 Martie 1905 Georgiu Lupșa paroh."

17. *Apostol* (București, 1898)

f. 1: "Proprietatea bisericeii din Dieci. Dieci 25 Martie 1905 Georgiu Lupșa paroh."

18. *Cazanii* (București, 1898)

f. 1: "Donez această sfântă carte Cazanii sfintei biserici gr. or. române din Dieci întru amintirea aniversării a-l 25-lea an al vieții mele (1884-1909); pentru sănătatea iubitorilor mei părinți: Petru

și Sultana a fratelui și surorilor mele, a familiei mele, soție: Anuța, Mărioara și Hortenzia Giorgia fice. Dieci 23 Aprilie 1909. Gheorghe Precupaș.”

“Dieci: învățător 1903-1919

Pecica Română: dir(ector școlar 1919-1920

Nădlac: director școlar 1920-1939

Arad: director școlar 1939-1940.

Pensionat în Arad, str. Mărgăritar nr. 12 la 1 sep(tembrie) 1940. Azi 1 Dec(embrie) 1940 am venit cu ajutorul lui Dumnezeu - din nou - în mijlocul vostru, alor mei elevi buni și iubitori. Gh. Precupaș.”

19. Ilarion Pușcariu, *Metropolia romanilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric. Despre reînființarea Metropoliei dinpreună cu o colecțiune de acte*, Sibiu, 1900

* * *

Cele mai multe cărți sunt datorate tipografiilor de la Buda (14), Blaj (10), București (9) și Sibiu (5).

TIPOGRAFIA	SECOLUL XVII	SECOLUL XVIII	SECOLUL XIX
BĂLGRAD	1	-	-
BLAJ	-	6	4
BUCUREȘTI	-	1	8
BUDA	-	-	14
CARANSEBES	-	-	1
CERNAUȚI	-	-	1
GHERLA	-	-	1
PESTA	-	-	1
SIBIU	-	1	4
TOTAL	1	8	34

În mod sigur au existat și alte cărți din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, însă prin înlocuirea lor cu altele noi, cu timpul s-au pierdut neacordându-li-se importanță.

3. Cărți vechi de cult din Crocna și Revetiș

Avem foarte puține informații despre cărțile vechi de cult folosite în bisericile din Crocna și Revetiș. În Arhiva Episcopiei Aradului se află un dosar conținând un număr de 427 de file în care se cuprind informații referitoare la cartea veche românească existentă în anul 1930 în parohiile din cuprinsul eparhiei. Sunt redată titlul, locul și anul apariției. Nu întotdeauna informațiile furnizate de preoți sunt cele mai exacte. Pentru demersul nostru, datele cuprinse în acest dosar sunt foarte importante pentru că este singura sursă istoriografică cu ajutorul căreia putem reconstitui măcar în parte circulația acestor cărți prin cele două parohii.

Cea mai veche carte cunoscută este un *Chiriacodromion* tipărit la Bălgrad în anul 1699, cumpărat în secolul al XVIII-lea, între 1746-1750, de locuitorii din parohia Crocna de Sus și dat **“în brâncă lui popa Precup și la pruncii lor”** pentru serviciile religioase din biserica satului.³⁶⁵ Faptul că acest exemplar a ajuns în posesia bisericii și a preotului Precup ne-o dovedește și o altă însemnare: **“Aciastă carte o a luat Prec(up).”** (coperta II).

Dintr-o altă însemnare aflăm numele donatorilor: **“Pomeni domne robi tăi Ursul, Petru, Toader, Onea, Stana, Anuța, Marinca, Rusul, Necșe, Martin, Ion...ca să știe că au fost când am scris Mărușter Onaș și Bode Pinte și Bode Marin și...Toader...și s-au dat în brâncă lui popa Precup și la pruncii lor nime să nu ia de la ei.”**

În anul 1761, un alt *Chiriacodromion* (Bălgrad, 1699), a fost donat și bisericii de lemn din satul Revetiș, așa după cum reiese din următoarea însemnare: **“În știința fie la toți mari și mici, cum că această sfântă și dumnezeiască carte ce se chiamă Carte învățătoare o am cumpărat Ierotei Dobrei sfintei biserici sfintei biserici a satului Revetișului pomană și l-au dat...să fie...numănui nimenea să nu...până la moartea lui, cine oar îndrăzni a o muta din numita biserică în vreun chip să fie sub afurisirea sfinților părinți care s-au aflat la cele 7 sfinte soboare și s-au încredințat naintea mea a smeritului popa Petru...de la...anul 1761.”**³⁶⁶ Este singura carte veche de cult pe care o cunoaștem ca fiind în uzul cultului în parohia Revetiș.

³⁶⁵ Ulterior exemplarul a ajuns la biserica din Gurahonț, iar de aici în colecția de la Mănăstirea Arad-Gai, cf. E.R.Colta, op. cit., p. 744.

³⁶⁶ A.E.O.R.Arad, **grupa a III-a, dosar 385/1930, doc. 3130, f. 369.** Ulterior exemplarul a ajuns în colecția de la mănăstirea Arad-Gai.

În biserica din Crocna de Jos a mai existat și un *Strașnic* tipărit la Blaj în anul 1773, ce avea următoarele însemnări manuscrite: "Această carte s-au cumpărat cu cheltuiala tuturor sătenilor din Crocna de Jos cine cât au vrut au dat. Toți sătenii au dat câte ceva până s-au însămat banii cinci zloți și i-am strâns Hălmăgeanu Petru din Crocna...Bânde Pavel și cine va ceti pă acest Strașnic să știe că este a bis(ericii) din Crocna de Jos și cine o va înstrăina sau o va vinde pă bani să fie afurisit cu 318 părinți sfinți...an 1788 în 1. Scrisam eu diac Petru din Crocna de Jos martie în 3 zile 1788." Dintr-o altă însemnare aflăm anul cumpărării cărții: "Acest Strașnic am...Pavel Popovici și cu Petru Hălmăgean de sau cumpărat cu 5 zloți pă sama bis(ericii) Crocnei de Jos an 1783 aprilie 21 zile. Pavel Popoviciu paroh Crocna de Jos."³⁶⁷

O altă carte, tipărită la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor, este un *Molitvelnic* la care însă îi lipsea foaia de titlu. Avea următoarele însemnări: "...Biserica Crocnei de Jos și cine o va fura sau o va vinde de la Biserica Crocnei de Jos să fie afurisit de 318 părinți sfinți din Niceea - nu 1818 în 3 ianuarie." După cum reiese dintr-o altă însemnare manuscrisă, exemplarul a aparținut preotului Pavel Popovici care l-a lăsat de pomană bisericii din sat. "Acest Molitvelnic este a bis(ericii) Crocnei sau lăsat pomană de cinstitul răposatul Pavel Popoviciu. Scris-am în zilele Preasfințitului Domn Gherasim Raț Episcopul Aradului în 31 zile Iuli 1850. Laurențiu Hălmăgean preot în Crocna."³⁶⁸

La 30 iunie 1807, Tipoei Toader din Dumbrăvița dona un *Minei pe luna mai* (Buda, 1804) bisericii din satul Dumbrăvița, așa după cum reiese din următoarea însemnare: "Această carte este a lui Tipei Toader cel tânăr și l-au dat pomană la biserica din Dumbrăvița pentru sufletul robilor lui Dumnezeu: Vii: Toader, Marie, Oana, Floare, Daia, Morții: Pătru, Toader, Iacob, Simion, Marie, Micoară, Floare. Iunie 30 zile 1807." Mai târziu, exemplarul a ajuns la biserica din Crocna, probabil după desființarea satului. "În anul 1851 în luna lui iulie în 2 zile din Transilvania (Ardealul) din orașul Brașov, Gazeta Transilvaniei au început a se purta și pe limba Nației Române prin redactorull Iacob Mureșianu. Sep(tembrie) 26 anu 1851 scrisam eu Laurențiu Hălmăgean, capelan în Crocna."³⁶⁹

³⁶⁷ Idem. Ibidem, doc. 7514, f. 309.

³⁶⁸ Idem. Ibidem, f. 310

³⁶⁹ Idem. Ibidem, f. 312.

În dosarul amintit, preotul ce funcționa în Crocna în anul 1930 mai menționează și următoarele cărți vechi de cult: *Minei pe luna iulie* (Buda, 1804),³⁷⁰ *Minei pe luna septembrie* (Buda, 1804),³⁷¹ *Minei pe luna ianuarie* (Buda, 1805),³⁷² *Minei pe luna februarie* (Buda, 1805)³⁷³ și un *Liturghier* (Sibiu, 1814).³⁷⁴

Toate aceste cărți au ajuns în colecția de la mănăstirea Arad-Gai.³⁷⁵

³⁷⁰ "Spre eterna memorie am scris în 10 sep(tembrie) anu(l) 1869 fiindcă în 10 sept(embrie) 1869 s-a ridicat în altarul Gurahont pentru Martirul națiunii române Ioan Buteanu ucis perfidalminte în 1848. Crocna la 11 sept(embrie) 1869 Petru Hălmăgean."

"După rebelia Horia reducerea grijilor Române preturindenea 1784."

"După purtarea învingerii Românilor prin Iancu Eroul Român anu 1848-49 ridicarea Mitropoliei Române în Sibiu. Spre eterna memorie am scris în anul vieții mele 60 și a serviciului meu 35. Sept(embrie) 23 1879 Paul Serac docentul." cf. Idem, Ibidem, f.314.

³⁷¹ "Scrisam eu popa Laza Grigorovici în Decemvrie în 8 zile 1806. Dând mineiul ca pomană împărătească."

"Această carte este a lui Bode Nicula din Crocna de Sus pomană pentru sufletele robilor lui Dumnezeu: Vii: Micula, Dochța, Lupu, Rafila, Ana, Eva, Petru. Morții: Pătru, Floare, Numa, Rafila, Onde, Arunca, Micula, Toader, Floare, Ghirghi, Onu, Floare." cf. Idem, Ibidem, f. 308.

³⁷² "Această carte este a lui Sărac lepădat și am cumpărat cu 7 fl. 30 cr. S-au dat pomană la biserica Crocnei de Sus pentru sufletul lui și acestora: Vii: Luca, Greta, Pătru, Toader, Simion, Stana, Greta, Gheorghe, Mihai, Iosana, Paul. Morții: Marcu, Stana, Pavel, Nicula, Teodor."

"Scrisam cu pană de gâscă (găină) și cu mâna de țărăină, mîna putrezește scrișoarea...", cf. Idem, Ibidem, f. 311.

³⁷³ "Această carte este a lui Mărușter Mihai din Crocna de Sus și au cumpărat pe suma bis(ericii) cu 7 zloți și am dat pomană pentru sufletul viilor și al morților. Pomeniște Doamne robii Tăi Vii: Mihai, Ana, Onu, Bogdan, Ion, Sumedru, Todor, Gheorghiu, Todor, Luca, Sana, Braițu. Morții: Onu, Ispas, Floare, Marie, Ioan, Barbura, Marie, Floare, Pavel, Jurj, Iorga, Todor, scris-am eu Bode Marc din Crocna de Sus în luna lui Iunie 22 zile a(nul) 1811."

"Această carte numită Mineiul este a bis(ericii) Crocnei am scris în 27 Februarie când eram învățător în com(una) Crocna anul a lui 1860 Pavel Serac și preoții Ioan Sărac și George Marc spre veșnica aducere aminte."

"Subscrisul spre eterna memorie am scris în 15 iunie 1865 în Crocna. Petru Hălmăgean teolog cursul al treilea."

"Această carte cu numele Minei pe luna februarie a Crocnei de Sus 13 Febr(uarie) 1853."

"Spre eterna memorie am scris în 10 februarie anu 1880 Paul Sărac docente." cf. Idem, Ibidem, f. 313-313v.

³⁷⁴ "Spre aducere aminte. În anul 1873 s-a escat morbul epidemie coleră în împărăția Austriei și era lătită peste toată țara într-una așa grad mare căci în părțile de către apus de la Tisa au mai rămas comune pustii de oameni - iară în părțile noastre în toate comunele a dăinuit în comuna Crocna a reposat 68 oameni - într-una care a reposat și fiul meu Petru fost capelan la mine și notarul comunei din loc Leontin Adamoviciu. Scris în Crocna 1 ianuarie 1879 Ioan Hălmăgean preot în Crocna.", cf. Idem, Ibidem, f. 315.

³⁷⁵ Informație primită de la Elena Rodica Colta.

VI. COPISTUL DE MANUSCRISE IOAN POPOVICI MUNCĂCIANUL ȘI ACTIVITATEA LUI ÎN DIECI (1760-1775)

Dacă nu cunoaștem numele nici unui cărturar din secolul al XVIII-lea originar din Dieci sau împrejurimi, trebuie să menționăm doar pe cel al cunoscutului copist de manuscrise, Ioan Popovici Muncăcianul, care deși nu era din zonă, timp de mai bine de un deceniu a activat în Dieci. A fost unul dintre cei mai de seamă cărturari din secolul al XVIII-lea care a activat în vestul Transilvaniei, copiind și colportând cărți, ținând școală românească pe meleagurile Țării Crișurilor timp de peste trei decenii, din care jumătate numai în Dieci, iar cealaltă parte în mai multe localități din părțile Bihorului (Cefa, Nojorid, Haieu, Apateu) și ale Zărandului (Cuied, Chisindia, Hodiș).

Nu îi este îndeajuns de cunoscută biografia, și ceea ce știm despre el o datorăm istoricului Florian Dudaș de studiile cărui ne-am folosit pentru a-i schița în linii generale activitatea în Dieci. A venit, alături de alți copişti, din partea nordică a Maramureșului, din ținuturile Beregului și Ucraina subcarpatică, cu năzuința de mai bine și afirmare, dar și alungați de prigoana unirii cu Biserica Romei, harnicii dascăli, preoți și dieci muncăceni Ioan din "Țara Leșească", Luca Muncăcianul, Pavel Cotuna Muncăcianul, Nicolae și Ioan Muncăcianul. Vin să copieze și să colporteze cărți ori numai să vândă manuscrise în Țara Crișurilor. Din perioada activității sale în aceste părți (1730-1775), se cunosc un număr de 11 cărți manuscrise.³⁷⁶

După mai multe peregrinări prin unele sate bihorene și zărandene, în anul 1760 îl întâlnim la Dieci, locuind la "curtea" din partea locului.³⁷⁷ Aici, în mai 1760, la sfârșitul unui exemplar din *Molitfelnicul* tipărit la Blaj în 1757, alătura mai multe "propovedanii" (*Cazanie la oameni morți, Ertăciunile omului mort*) și "cântece" (*Cântec despre sfârșitul oamenilor din această lume, Cântec să-și aducă oamenii aminte de*

³⁷⁶ Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, vol. I, Oradea, 1985, p. 108, 238-239.

³⁷⁷ "Scri-am Ioan Popovici Muncăcianul când am lăcuit în Curtea în sat Dieciu 1760 m(ese)ța mai 30.", cf. Idem, op.cit., vol. II. Oradea, 1986, p. 217.

moarte, Cântecul lui Lazăr, Cântecul lui David, Cântecul Precistei, s.a.), precum și “doftorii” “*De turbare*” și “*De friguri*” cu “*Descânțele de friguri*”³⁷⁸

Tot pe când locuia în satul Dieci, a mai completat lipsurile unui *Antologhion* (Râmnic, 1705), dăruit bisericii din satul vecin Mizeș.³⁷⁹

După plecarea din satul Dieci, în anul 1775 copia în Hălmagiu un *Codice miscelaneu*.³⁸⁰

Este regretabil că nu cunoaștem mai multe amănunte despre activitatea sa în parohia Dieci, sau despre activitatea unor copiiști de manuscrise originari din aceste locuri.

VII. ICOANE PRĂZNICAR DIN SECOLUL AL XIX-LEA

În altarul bisericii parohiale se păstrează un număr de 21 icoane-prăznicar, pictate pe lemn și provenind din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1834-1847). Au fost executate în timpul preotului Simion Tomuța pentru biserica de lemn din actualul cimitir. Autorul este necunoscut, ele nefiind semnate, doar anul fiind menționat pe spatele fiecărei icoane.

1. Sfinții Trei Ierarhi - 1834 (nr. inv. 236)
2. Intrarea Domnului în Ierusalim - 1834 (nr. inv. 240)
3. Sf. Mucenic Gheorghe - 1834 (nr. inv. 241)
4. Înălțarea Domnului - 1834 (nr. inv. 243)
5. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul - 1834 (nr. inv. 245)
6. Adormirea Maicii Domnului - 1834 (nr. inv. 249)
7. Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul - 1835 (nr. inv. 250)
8. Tăierea împrejur - 1836 (nr. inv. 247)
9. Sf. Proroc Ilie - 1836 (nr. inv. 248)
10. Sf. Constatin și Elena - 1837 (nr. inv. 242)

³⁷⁸ *Miscelaneul* se află în Fondul de carte veche românească Bihor, Oradea, ms. 20, cf. *Ibidem*.

³⁷⁹ Exemplarul se află în colecția de la mănăstirea Arad-Gai, nr. inv. 8, cf. *Ibidem*, p. 218.

³⁸⁰ *Ibidem*, vol. I, pp. 141-142.

11. Nașterea Domnului - 1839 (nr. inv. 234)
12. Întâmpinarea Domnului - 1840 (nr. inv. 237)
13. Sf. Apostoli Petru și Pavel - 1840 (nr. inv. 246)
14. Nașterea Maicii Domnului - 1840 (nr. inv. 251)
15. Cuvioasa Paraschiva - 1840 (nr. inv. 252)
16. Sf. Dimitrie - 1840 (nr. inv. 253)
17. Botezul Domnului - 1843 (nr. inv. 235)
18. Pogorârea Sf. Duh - 1843 (nr. inv. 244)
19. Intrarea Maicii Domnului în Biserică - 1844 (nr. inv. 255)
20. Sf. Arhangheli Mihail și Gavril - 1846 (nr. inv. 254)
21. Sf. 40 de Mucenici - 1847 (nr. inv. 238)

Din anul 1856 este icoana-prăznicar ce reprezintă pe Sfântul Ierarh Nicolae (nr. inv. 256), executată pe lemn.

VIII. PROPAGANDA UNIATĂ PE VALEA CRIȘULUI ALB (SEC. XVIII - XIX)

Pentru românii ortodocși de pe valea Crișului Alb, sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, reprezintă o epocă de puternice frământări. Este perioada când se întetește lupta pentru “unire” cu Biserica Romei. În 1761, episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768) se plângea mitropolitului Pavel Nenadovici de la Carloviț, că este oprit de unii funcționari de la comitat a face vizite canonice în unele ținuturi aflate sub jurisdicția sa.³⁸¹

Cu ocazia **Congresului național** de la Timișoara din 18 septembrie 1790, au fost înregistrate plângerile diecenilor în legătură cu abuzurile săvârșite de cei ce făceau propagandă uniată în Dieci.³⁸²

Rolul de propagator al uniției avea să-l joace, la începutul secolului al XIX-lea, prefectul cameral Josef Markovitz care a încheiat un pact contele Iosif Konigsegg, respectiv cu urmașii acestuia, care din 1808-1810 își întindeau stăpânirea peste 23 de sate din ținutul Sebișului, toate

³⁸¹ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op.cit.*, doc. 124, 125, 126, pp. 288-290.

³⁸² *Ibidem*, doc. 193, p. 473

intrând în sfera de influență a propagandei catolice. Mulți preoți și credincioși având de suferit de pe urma propagandei. În 1829 preoții din Slatina, Neagra, Susani, Minead, Laz, Roșia, Revetiș și Dieci se plâng episcopului Nestor Ioanovici al Aradului (1829-1830) de unele abuzuri cerându-i protecția. Unora dintre ei li s-au luat sesiile parohiale, alții au fost deposezați de pământurile familiale, altora le-a fost înlocuit pământurile bune cu altele neproductive.³⁸³

La puțină vreme de la moartea episcopului Nestor Ioanovici, asupra acestor sate se descarcă groaznică furtună uniata din perioada 1834-1835. Aproape toate comunele au fost luate în rază de foc a propagandei uniata legată de numele lui Vasile Erdelyi și Alexandru Dobra, doi dintre "misionarii" episcopului Samuil Vulcan de la Oradea. Credincioșii ortodocși din Dieci și Crocna s-au opus părăsirii legii strămoșești, pe când cei din Roșia și Revetiș cu filia Berindia, au căzut plasă propagandei catolice, părăsindu-și religia ortodoxă.³⁸⁴

Dintr-un raport din 11 mai 1834 al protopopului Grigorie Lucacic al Ineului, aflăm că din data de 9 mai, satele Roșia (cu 115 case și doi preoți) și Revetiș cu filia Berindia (140 case și un preot), erau deja trecuți la uniți însă așteptau împlinirea făgăduințelor făcute de "mai mulți domni". La 4 iunie comitatul ia act de trecerile din aceste sate și după numai câteva zile trimite episcopiei arădene procesele verbale din 13 sate, între care și Roșia, Revetiș și Berindia. Între timp, protopopul Grigorie Lucacic al Ineului informează episcopia despre silniciile misionarilor lui Samuil Vulcan întreprinse în cele trei sate.³⁸⁵

Din raportul protopopului aflăm că în Roșia, din 112 familii și trei preoți, numai 23 de familii și bătrânul preot Ioan Dronca au înaintat recurs la Cancelaria împărătească prin care arătau că au fost înșelați. În Revetiș au trecut numai 90 de familii împreună cu preotul Lazăr Dobrei, iar un număr de 43 de familii cu preotul Ghenadie Dobrei au rămas în legea ortodoxă. La Berindia au trecut numai 23 de familii, 73 de familii refuzând să părăsească credința strămoșească cu toate că le-a fost promis

³⁸³ Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 61; Idem, *Câteva momente din trecutul Episcopiei Aradului*, Arad, 1929, p. 14.

³⁸⁴ Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 107, 108, 109.

³⁸⁵ *Ibidem*, doc. 67, p. 468; doc. 79, p. 157, 489; doc. 89, pp. 500-503.

ajutor pentru edificarea unui nou locaş de cult. În această situaţie, protopopul Lucacic îl sfătuia pe bătrânul preot Ghenadie Dobrei din Revetiş să frecventeze cu enoriaşii săi biserica din parohia Govojdia, mai ales că celor rămaşi la credinţa străbună li s-au mai alăturat încă 19 familii din filia Cocioba. Până la clarificarea definitivă a locaşului, preotul Ghenadie amenajează o încăpere din locuinţa sa unde săvârşea Sf. Liturghie.³⁸⁶

La 11 iunie 1834, la Consistoriul eparhial arădean era înregistrată petiţia din 4 iunie a preoţilor Teodor Dronca şi Teodor Popovici din Roşia prin care atât ei cât şi credincioşii trecuţi la uniţie, simţindu-se amăgiţi, se căiesc şi cer revenirea la biserica ortodoxă.³⁸⁷ După numai câteva zile, la 12 iunie, este înregistrată petiţia şi a altor locuitorilor din Roşia dar şi din Berindia, prin care demască şi ei promisiunile făcute dacă trec la uniţie, unele făcute chiar de către episcopul Samuil Vulcan ce i-a vizitat în ziua de 1 iunie 1834. Din Roşia semnau petiţia 21 de credincioşi³⁸⁸ iar cea din Berindia era semnată de 27 de credincioşi.³⁸⁹

Comuna Revetiş, prin 8 fruntaşi ai săi³⁹⁰ se adresează şi ei regelui prin petiţia din 12 iunie 1843, redactată în limba latină. Ei arătau că în afară de primii doi semnatori, nici nu erau acasă când a fost “deputaţia” în sat pentru treceri, abuzându-se în acest fel de ei. Cuzman Samson, deşi era acasă, nu s-a prezentat înaintea deputaţiei, iar înaintea episcopului unit - este vorba de Samuil Vulcan care a fost şi la Revetiş - a declarat că

³⁸⁶ Ibidem, doc. 89, pp.500-503

³⁸⁷ Ibidem, doc. 92, p. 505.

³⁸⁸ Dronca Van, Dronca Ioan, Dronca Petru, Lazăr Micula, Cristea Toager, Dronca Iorga, Dronca Miculae, Lazăr Flore Onu, Rus Ianc, Guia Costea, Rus Pascu, Rus Marian, Dan Moisă, Leschen Ioan, Iov Moisă, Zbârcea Iorga, Bun Alexandru, Iov Lazăr, Costea Ilie, Iov Todor, cf. Ciuhandu, *op.cit.*, doc. 87, p. 499.

³⁸⁹ Micle George, Micle Lisandru, Betea Constantin, Cornea On, Micle Lup Ioan, Betea Mihai, Betea Petru senior, Betea Burz, Betea Iorga, Betea George, Micle Dănilă, Lucaci Lupa, Miclea Veselie, Curuş Petru, Betea Lup senior, Sohne des Micula Iorga, Lucaci Todor, Curiş Petru, Lucaci Petru, Micle Todor, Firondi Lucaci, George Armaş, Micle george Onu, Betea Ioan, Betea Mege, Witwe und ihre Sohne, Micle Todor a lui Simion, cf. *Ibidem*.

³⁹⁰ Solomon Cuzman, Marcu Dobrei senior, Iosif Dobrei junior, George Margea, Marişca Mustea, Geirge Sinas, Teodor Mustea, cf. *Ibidem* ,pp. 169-170, doc. 91, pp. 503-504.

se lapadă de unire; apoi Dobre Marcu cel bătrân, n-a fost acasă la lucrările uniate și totuși era trecut între uniți.

La 21 iunie 1834, comuna Berindia printr-o petiție scrisă în limba latină, se jălbea în legătură cu fărâdelegile săvârșite cu ocazia trecerii forțate a credincioșilor la uniație. Jalba provoacă la fâgăduința reducerii zilelor de robotă și a contribuțiilor adăugând că, în vreme ce li-se înfățișa uniația ca voință de însuși regele, tot atunci li se pun în vedere celor ce nu o vor primi că vor avea parte de autorități. S-a operat cu insinuările frauduloase că nu este nici o deosebire între religia lor ortodoxă și cea unită. Cererea este susținută de 9 fruntași ai comunei în frunte cu Miclea Onișor.³⁹¹

În ziua de 18 iulie 1834, în Arad se redacta în limba latină o nouă petiție a comunei Revetiș, a doua, semnată de 27 locuitori contribuabili. Și ei au fost amăgiți, mai întâi de învățătorul lor Petru Ghergar, care fusese la Galșa când s-a făcut uniația acolo, de unde venea și el cu gândul să ajungă preot unit în Revetiș. Au fost amăgiți și preoții ortodocși trecuți la uniți, cărora li s-a spus că nu se vor face schimbări în religie, ci numai că vor trece de la episcopul sârb la adevăratul episcop părinte duhovnicesc, Samuil Vulcan și că numai prin această “**minoră**” schimbare vor beneficia de mari avantaje.³⁹²

Curentul de revenire la Ortodoxie l-a mobilizat pe episcopul Samuil Vulcan, acesta denunțând autorităților pe episcopul de la Arad și pe protopopii ortodocși pe motiv că terorizează pe cei trecuți la uniație., că de nu se vor întoarce la ortodoxie vor urma mari calamități naturale. Preoții din mai multe sate, între care și cei din Revetiș, erau denunțați că ar fi provocat deja “desbinare” între uniți. Consiliul locotenențial a și dat ordin în această chestiune.. La 23 septembrie 1834, comitatul era obligat ca în cazul în care se vor constata asemenea demeniri să le aducă la cunoștința Consiliului locotenențial. Locuitorii comunelor care vor dori să părăsească uniația și cer încuviințare pentru aceasta, până nu se va termina ancheta ce trebuia declanșată, să li se aducă la cunoștință,

³⁹¹ Miclea Onișor, Teodor Cornea, Dănilă Cornea, Teodor Șchiop, Teodor Betea, Petru Betea junior, Teodor Micle, Teodor Luca Filip, Ionuț Betea, cf. *Ibidem*, doc. 94, f. 507-508.

³⁹² *Ibidem*, doc. 106, pp. 525-526.

că revenirea nu li se încuviința. Fiecare locuitor trebuia să facă o cerere în nume personal iar comitatul avea obligația să le înainteze la rege. Intervenția episcopului Vulcan nu a rămas fără rezultat. El intervine și la comitat pentru a se interzice celor din Roșia, Revetiș și Berindia să revină la ortodoxie.³⁹³

În vremea când în scaunul de episcop al Aradului ajunge Gherasim raș (1835-1850), credincioșii din Roșia îi trimit o jalbă pentru a fi expediată mitropolitului de la Carloviț prin care cereau aprobarea revenirii la ortodoxie. Petiția era semnată de preotul Teodor Dronca, parohul din Roșia și un număr de 71 locuitori. Din document reiese că preotul Dronca a căutat să-i împiedice a se înscrie la uniți, însă a fost amenințat că dacă se împotrivesc ei își vor căuta alt preot, în cele din urmă fiind nevoit să părăsească religia strămoșească. Ei cereau reprimirea la ortodoxie, satul nemaivoid să audă de uniți. Preotul se plânga că potrivit lui i-au ars tot avutul său.³⁹⁴ La 25 aprilie 1835, episcopul Gherasim Raș, pe lângă cererea celor din Roșia trimite și pe cele ale locuitorilor din Revetiș și Berindia.³⁹⁵

În primăvara aceluiaș an, are loc o acțiune generală a clerului din eparhia Aradului care adresează o petiție regelui prin care deplâng starea jalnică prin care au trecut ei și enoriașii lor în ultima vreme datorită propagandei uniților. Jalba este semnată și de preoții Simion Tomuța din Dieci, Teodor Sărac, George Sărac și Ioan Sărac din Crocna.³⁹⁶

Comitatului i s-a ordonat să instituie o comisie care să ancheteze cazurile prezentate de preoții din protopopiatele arădene. Comisia condusă de Atzel Janos era alcătuită din solgăbirăul Bochdanovics David, jurații comitatensi Ignacz și Kadas Ferencz și fiscalul Daniel Istvan. Din partea eparhiei arădene nu a fost desemnată nici o persoană. Termenul de anchetă era fixat pe data de 19 iunie iar lucrările ei aveau să aibă loc în comunele Neagra, Minead, Bocsig, Berindia, Revetiș și Roșia. La Berindia și Roșia ancheta s-a făcut deodată pentru amândouă satele, prilej cu care s-au aflat numai 11 suflete (6 din Berindia și 5 din Roșia) care aveau să se

³⁹³ Ibidem, doc. 106, pp. 525-526.

³⁹⁴ Ibidem, , pp. 179-180.

³⁹⁵ Ibidem, p. 191

³⁹⁶ Ibidem, doc. 128, pp. 552-556.

declare uniți fără a fi fost amăgiți de cineva. Ei recunosc însă, că uniți fiind, sunt expuși disprețului public, cu prilejul târgurilor mărfurile nu li se cumpără, ceea ce dovedește că opinia colectivă era împotriva lor. Iorga Dronca din Roșia chiar se plânge că din pricina schimbării religiei, nu numai că sunt disprețuiți de “neuniți”, sunt chiar prigoniti, la Sinteia nu i s-a îngăduit nici măcar să-și adate vitele. La Berindia, din cei 21 de petiționari, au fost ascultați numai Cornea Teodor și Micle Teodor. La anchetarea petițiilor din Revetiș, din cei 35 de petiționari, numai Bacoș Lica, Halja Gheorghe, Dobre Ioan, Bele On și Bacoș Marcu au fost ascultați, ei declarând că nu știu de nici o amăgire. După o asemenea anchetă, comitatul, ori nu avea încredere în anchetă, ori dorea să întârzie raportul către Consiliul locotenențial de la Buda. Astfel că numai în ședința congregației comitatense din 14 septembrie 1835 pune în discuție rezultatul anchetei. Măsurile luate fiind dsestul de neclare.³⁹⁷

Starea de spirit din satele socotite a fi unite, o descrie însuși episcopul unit Samuil Vulcan. În câteva adrese către comitat, el cere să se ia măsuri contra unor preoți ortodocși pentru că săvârșeau servicii religioase unor locuitori uniți. Cu toate acestea, după mărturia episcopului, unii uniți din părțile Sebișului erau îngropați fără a beneficia de serviciu religios, așa cum a fost cazul fiicei lui Rus Ilie din Roșia, tatăl lui Betea Teodor din Berindia, soția lui Șchiop Teodor din Berindia și fiica lui Curuț Simedrea tot din Berindia. Episcopul cerea pedepsirea exemplară a locuitorilor din aceste parohii pentru că s-au împotrivit înmormântării cu asistență religioasă din partea preoților uniți, dar și pe preoții ortodocși care săvârșeau astfel de servicii religioase uniților. Desconsiderând acțiunile întreprinse de Samuil Vulcan, la 4 septembrie 1836, satele Revetiș, Roșia, Berindia, Sălăgeni, Minead, Chertiș și Ignești, se adresează Consiliului de Stat din Viena prin care își exprimau dorința revenirii la Ortodoxie. Pentru că lucrurile nu s-au rezolvat curând, în iunie 1838, Tol Teodor și alți 21 de locuitori din Roșia, se adresează regelui cerând să le fie repartizat un preot ortodox dintr-o parohie vecină care să le săvârșească serviciile religioase de care aveau nevoie, preotul lor fiind alungat din sat.³⁹⁸

³⁹⁷ Ibidem, pp. 205, 206-207.

³⁹⁸ Ibidem, pp. 211, 212, 229, 230, 250.

Anul 1834 și cei ce au urmat, au fost ani cumplite frământări religioase, toate fiind legate de numele episcopului unit Samuil Vulcan de la Oradea. Consistoriul eparhial arădean constată că libertatea religioasă pentru românii ortodocși din acele timpuri era îngrădită. Desele intervenții la autoritățile laice neavînd nici un rezultat. Au fost anii unor mari dezbinări sufletești ale românilor din părțile arădene și crișene. Numai spre sfârșitul vieții episcopului Vulcan (+ 25 decembrie 1839), au mai încetat, dar cadrul legal al revenirii la Ortodoxie a satelor dezbinat a întârziat mult timp.

Declanșarea revoluției din 1848-1849 a determinat o serie de localități să revină în întregime la sânul Bisericii Ortodoxe. Așa s-a întâmplat cu locuitorii din Revetiș și Roșia unde au fost retrocedate și bisericile bisericile. La fel s-a întâmplat și cu locuitorii din Berindia, doar că frecventau biserica din Govojdia pentru că nu exista nici un locaș de cult. Toate satele din yona Sebișului au revenit la ortodoxie iar bisericile au fost preluate de protopopul Moise Ghergariu din Nădălbesti.³⁹⁹

Pentru aproape trei decenii în zona Diecilor și a satelor învecinate acțiuni de trecere la uniație nu au mai existat. În 1873, protopopul Constantin Gurban al Ineului sesizează Consistoriul eparhial arădean că în parohia Revetiș s-au iscat **“mișcări pentru unire”**. După mărturia protopopului, motivele ce i-a determinat pe unii locuitori să părăsească biserica strămoșească, sunt cele materiale, ei crezând că în acest fel vor scăpa de taxele stolare destul de ridicate iar preotul Ghenadie Dobrei, pentru încasarea lor folosea **“mijloace nepotrivite”**. La acestea se mai adăugă și mărirea salariului învățătorului cu 20 fl cu toată opunerea reprezentanților comunali. Cel ce a provocat agitațiile pentru unire era învățătorul Florea Feieș destituit din învățământ și care cu orice preț dorea să-și recapete postul de la școală. El amăgea locuitorii că prin trecere la unire vor putea scăpa de datorii. Intervențiile protopopului Constantin Gurban reușesc să stingă atmosfera tensionată din Revetiș.⁴⁰⁰

În 1879 preotul Ghenadie Dobrei din Revetiș se îmbolnăvește de ochi, fiind pus în imposibilitatea de a mai putea duce singur la îndeplinire a sarcinilor clericale din parohie. În această situație, o parte a enoriașilor

³⁹⁹ Traian Magoș, *Încercări de revenire la ortodoxie în părțile Aradului*, în *“Mitropolia Banatului”*, an. XVIII (1968), nr. 10-12, p. 677.

⁴⁰⁰ A.N.D.J.Arad, *Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu*, dosar 10, f. 32 u.

cer hirotonirea pe lângă el a fiului său Lazăr Dobrei, **“cleric în cursul al II-lea”** la Institutul teologic din Arad, sau încredințarea unui preot dintr-o parohie vecină pentru a administra parohia până la reglementarea situației. Între credincioși și episcopie se poartă o bogată corespondență pe această temă. Episcopul Ioan Mețianu nu era de acord cu hirotonirea lui Lazăr Dobrei iar preoții din parohiile vecine nu răspundeau întotdeauna solicitărilor credincioșilor din Revetiș. În fața nerezolvării nici într-un fel a situației în care se aflau, credincioșii amenință că vor trece la biserica greco-catolică.

În cele din urmă episcopul Ioan Mețianu încredințează pe preotul Augustin Mihulin din din Govojdia cu administrarea temporară a parohiei Revetiș. În duminica din 30 noiembrie 1880, după terminarea Sfintei Liturghii, la preotul Mihulin se prezintă 40 de enoriași din Revetiș care își exprima dorința de a părăsi **“religiunea noastră și a trece la uniație”**. Ei motivau că parohia nu are preot iar când aveau nevoie de asistență religioasă erau **“siliți a alergera pe la preoți străini”** (n.n. din parohiile vecine), pe care și dacă îl aveau nu dispuneau de posibilitățile materiale de al susține. Ei invocau faptul că Leontin Feier, notarul cercului comunal Dieci, le-ar fi prezentat **“preliminariul cultului”** în care au fost introduse mai multe sume, 17 fl. pentru episcopie, 15 fl. pentru catedrală, 12 fl. pentru fondul Institutului teologic-pedagogic, 20 fl. pentru **“spese neprevăzute [...] și altele mai multe care toate se urcă la suma de 500 fl.”** fără a fi consultat comitetul parohial. Un alt motiv era că biserica parohială era într-o stare de ruină, parohia neavând posibilități financiare de a o repara iar parohia avea mulți debitori, care tocmai ei **“umblă toată noaptea prin comună răscolind poporul cugetând că prin aceasta vor scăpa de acea datorie”**. Acțiunea era condusă de învățătorul Ștefan Bărbătei din Revetiș care umbla prin sat cu lista înscriind pe cei ce doreau să treacă la greco-catolici. Ei erau convinși că greco-catolicii le vor edifica un nou locaș de cult și le vor susține financiar pe preot și învățător fără a le mai fixa taxe.⁴⁰¹

Cel ce agita spiritele în Revetiș, învățătorul Ștefan Bărbătei, animat de situația materială pe care putea să o obțină de la greco-catolici, după

⁴⁰¹ Idem, *Ibidem*, f. 34.

întocmirea listei cu **“mai mulți poporeni”** ce doreau să treacă la greco-catolici, îl înștiințează pe episcopul Mețianu de dorința lor. Episcopul era convins că toate agitațiile din parohie sunt provocate de preotul Dobrei care dorea să-și vadă fiul capelan pe lângă el, însă cum nu avea studiile clericale finalizate și nici episcopul nu dorea să-l hirotonească, credea că singura cale era aceea a amenințării cu trecerea la greco-catolici a unei părți dintre enoriași.

După mai multe anchete ale protopopului Constantin Gurban al Butenilor, lucrurile par a se limpezi.⁴⁰² În anul 1882, toate agitațiile din Revetiș se sting prin hirotonirea de către episcopul Ioan Mețianu a tânărului Lazăr Dobrei.

IX. VIZITE CANONICE

Cea mai veche vizită canonică efectuată de un ierarh ortodox în aceste părți este cea din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), care vizitează toate parohiile aflate sub jurisdicția sa.

O altă vizită canonică despre care avem informații este cea din miercuria de după Rusalii din anul 1878 a episcopului Ioan Mețianu al Aradului (1875-1898), fiind însoțit de protosinghelul Iosif Goldiș, viitorul episcop, și de un diacon. La intrarea în Dieci a fost întâmpinat de notarul Leontin Feier, după care s-a deplasat la Revetiș și Cocioba. Peste noapte a **“descălecat”** la **“casele ospitaliere a proprietarului L. Brassay, unde s-a odihnit peste noapte.”** De aici, joi dimineața, la orele 6, s-a reîntors la Dieci unde a săvârșit Liturghia arhierească, după care s-a reîntors la Revetiș și Cocioba, vizitând și parohiile Berindia și Govoșdia.⁴⁰³

Un al treilea episcop care a descins în parohie a fost Grigorie Comșa al Aradului (1925-1935). În după amiaza zilei de joi 13 octombrie 1927, după ce în prealabil a poposit la Buteni, a ajuns în Dieci. În fața bisericii a fost întâmpinat de o mulțime de credincioși. După săvârșirea

⁴⁰² Idem. Ibidem, f. 2.

⁴⁰³ Gregoriu, *Visitarea canonică a Preasanției Sale Domnului Episcopu diecesanu în părțile Buteniloru și ale Halmagiului*, în *“Biserica și Școala”*, an. II. nr. 26 din 25 iunie/7 iulie 1878, p. 205.

serviciului divin, preotul Ion Bogdan a făcut o scurtă dare de seamă asupra situației parohiei mulțumind totodată ierarhului pentru osteneala de-a poposi în Dieci. În predica sa episcopul Grigorie a îndemnat enoriașii să nu se lase ispitiți de curente religioase propagate de unii, iar părinții să se îngrijească de buna creștere și educație a copiilor.⁴⁰⁴

Din Dieci a plecat în parohia Crocna unde credincioșii, în frunte cu preotul Emil Tomșa din Pescari, care administra parohia, l-au întâmpinat în fața bisericii. După raportul prezentat de preotul Tomșa, episcopul a vorbit credincioșilor despre iubirea și închinarea lui Dumnezeu.

În ziua de 30 septembrie 1956, preotul Gheorghe Cavalu și mulți credincioși așteptau sosirea episcopului Andrei Mager al Aradului (1936-1960), însoțit pe vicarul eparhial dr. Gheorghe Lițiu, protopopul Alexandru Baba și Gheorghe Șerb protopopul Gurahonțului. După sosirea ierarhului, este înconjurată de trei ori biserica, apoi se intră în biserică și se săvârșește Sfânta Liturghie arhierească. Răspunsurile au fost date de corul bisericii din Dieci condus de preotul Gheorghe Cavalu. După terminarea serviciului divin, episcopul și membrii consiliului parohial au luat parte la o agapă în casa epitropului Truțica Lupșa.

O altă vizită canonică efectuată de un vlădică, a fost cea din 7 ianuarie 1972 a episcopul Teoctist Arăpaș, actualul Patriarh al B.O.R. A fost însoțit de un sobor de preoți din care au făcut parte Ioan Popa - consilier eparhial, Emil Borza - protopopul Ineului, Beniamin Gligor de la parohia Almaș, Ioan Scripluc de la parohia Crocna și Ioan Ardelean de la parohia Laz. Răspunsurile liturgice au fost date de corul bisericesc dirijat de preotul Gheorghe Cavalu și cântărețul Atanasie Miclea.

După terminarea edificării noii case parohiale, în octombrie 1979, P.S.Arhiereu-vicar Gherasim Hunedoreanul a făcut o vizită canonică prilej cu care a fost sfințită casa parohială construită prin donațiile benevole ale enoriașilor.

Cu prilejul procurării celui de-al treilea clopot al bisericii, în ziua de 26 mai 1985, P.S.Episcop dr.Timotei Seviu a poposit în mijlocul credincioșilor din Dieci. În fruntea unui sobor de preoți din care au făcut

⁴⁰⁴ Sfințirea bisericii din Rădești. Vizitarea parohiilor din Dieci, Crocna, Almaș, Bontăști și Cil, în "Biserica și Școala", an. LI, nr. 43 din 23 octombrie 1927, p. 2.

parte dr. Gheorghe Lupșa, fost paroh în Timișoara-Mehala, fiu al satului, Gheorghe Cavalu, fost paroh în Dieci, Iacob Bupte, consilier eparhial, Ioan Brădeanu, protopop al Ineului, Ioan Dașcău, paroh în Dieci, Pavel Vesa, paroh în Lalașinț din protopopiatul Lipova, fiul al satului, Alexa Birău, paroh în Joia Mare, fiul al satului și arhidiacon Teodor Babuța de la centrul eparhial. După sfîntirea clopotului a fost săvârșită Sf.Liturghie arhierească iar răspunsurile liturgice au fost date de corul bisericii dirijat de Marcu Birău. P.S.Episcop dr.Timotei a vorbit despre importanța clopotelor în viața bisericească a credincioșilor. Preotul dr. Gh.Lupșa care a vorbit despre momentul din anul 1917 când au fost recvirate clopoțele bisericii de către armata austro-ungară.

De fiecare dată când în Dieci a poposit un ierarh, a fost prilej de mare bucurie pentru credincioși, ei dovedindu-și dragostea și devotamentul pentru Biserica lui Hristos și ierarhii ei.

X. CASA PAROHIALĂ

În secolele XVIII și XIX, parohia Dieci nu a avut casă parohială, majoritatea preoților fiind dintre localnici. În anul 1895, din inițiativa preotului George Lupșa, enoriașii pe banii lor, adunați prin repartiție pe fiecare număr de casă, au cumpărat o casă de la groful Wenchaim din Sebiș, situată pe Dâmbul de la Caznari. Casa a fost cumpărată cu scopul de a servi drept casă parohială, însă dintr-o eroare, a fost întabulată pe comuna politică. Preotul G.Lupșa avînd casa personală, nu a folosit-o ea primind diferite destinații, cancelarie notarială și locuință pentru jandarmerie. După moartea preotului Lupșa, parohia avea nevoie de casă parohială. În această situație, au început problemele pentru parohie. Singura modalitate pentru a se rezolva în mod favorabil pentru parohie, comuna politică trebuia să întocmească un contrac de donație către parohie. Neavînd alt 'sc pentru cancelaria notarială, prefectura județului Arad nu a aprobat contractul. Atunci, comitetul comunal a luat hotărârea edificării unei noi cancelarii notariale. Se propune cedarea unui teren din grădina bisericii parohiale pentru a se face schimbul cu casa destinată

pentru locuință parohială. Preotul Ioan Bogdan locuia numai într-o cameră, iar două erau destinate cancelariei notariale.⁴⁰⁵

Hotărârea autorităților ecleziastice locale a fost înaintată celor în drept însă nu s-a primit nici un răspuns. Nici în anul 1931 situația nu era rezolvată în favoarea parohiei,⁴⁰⁶ preotul fiind obligat să locuiască tot în condiții grele. La 20 decembrie 1939 se încheie un Contract de schimb între comuna bisericească reprezentată prin preotul Ioan Iancu și episcopul Ioan Dârlea, și comuna politică reprezentată prin Gheorghe Birău. Biserica se angaja să cedeze intravilanul de lângă biserică pe care fusese deja edificată noua clădire a școlii, iar comuna politică se angajează să predea intravilanul cu toate edificiile existente pe acel teren. Este vorba de terenul și casa cumpărată pentru a fi destinată drept locuință preotească. Contractul a fost aprobat în ședința Consiliului eparhial din 13 ianuarie 1940.

Problema casei parohiale nu era rezolvată nici în anul 1952. În acest an Primăria se muta din Revetiș la Dieci și neavînd spațiul necesar obligă membrii consiliului parohial să aprobe cedarea unui spațiu în casa parohială, iar preotului să-i asigure un spațiu într-o casă a vreunui enoriaș. Este pusă la dispoziția preotului Gh. Cavalu casa lui Lucoaie Pavel situată în marginea satului.

Sfatul popular nu voia să plătească parohiei chirie pe spațiul cel deținea motivînd că edificiul necesita mari reparații, chiriașul refuzînd categoric efectuarea lor. În 1957 nu se făcuse nici o reparație la casa parohială, mai ales că Sfatul popular era pe punctul să se mute într-o altă clădire. După eliberarea clădirii, preotul Cavalu se mută în trei camere de la casa parohială, una fiind însă destinată pentru dispensarul uman, care se mută numai după edificarea celui nou.

După venirea preotului Ioan Dașcău, s-a pus tot mai mult în discuție problema edificării unei noi case parohiale, cea existentă fiind veche și insalubră. Prin străduința preotului și contribuția materială a enoriașilor, în luna octombrie a anului 1979, arhiereul vicar Gherasim Hunedoreanul sfințea noua casă parohială din Dieci. Edificată cu parter și etaj, este compusă din trei camere, bucătărie, baie și cămară la parter, și două camere la etaj. Fiind edificată în curtea bisericii, ea a schimbat mult înfățișarea centrului comunei Dieci.

XI. PĂMÂNTUL BISERICII ȘI ABUZURILE PUTERII

În secolul al XVIII-lea existau 48 de jugăre pământ ca sesie parohiali, folosite de cei doi preoți din Dieci. Fiecare avea câte 24 jugăre înscrise în proprietatea comunei bisericești și se aflau în extravilan în următoarele locuri: *Topasca* (10 lanțe), *Nedeie* (8 lanțe), *Șara* (8 lanțe), *Merceasca* (8 lanțe), *Craicova*, *Dumbrăvița* și *Fânațe-Șara*, câte două lanțe de pământ, parte arabil, parte fânațe.

Pe lângă sesia parohială de 48 jugăre, în anul 1928, biserica mai avea deja încă 37 jugăre cumpărate de preotul George Lupșa. În anul 1882 cumpără 2 lanțe, vândute în 1890; în 1888 cumpără alte 2 lanțe; în 1893 cumpără pământul de la *Hadă*; în 1896 cumpără de la "domnie" tot *Dâmbul de la Caznari*, iar în 1913 încă 2 lanțe de pământ. Alte 20 de jugăre le avea în folosință din vechime fără a fi înscrise pe biserică.⁴⁰⁷

Pământul era dat în arendă enoriașilor mai săraci ce nu aveau pământ iar produsele erau împărțite, ajutând atât biserica, cât și pe cei nevoiași. Din inițiativa preotului George Lupșa, în anul 1880 a fost înființat un fond de bucate pentru ajutorarea celor săraci, întreținerea bisericii și a școlii confesionale.⁴⁰⁸

Pământurile acestea au fost folosite de către biserică până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial când nori grei s-au abătut asupra țării prevestind intrarea în întunericul ce a durat aproape jumătate de secol. Reprezentanții noii puteri ateie nu doreau să mai existe proprietate privată sau a instituțiilor ecleziastice. Prin adresa nr. 556378 din 17 martie 1949 a Ministerului agriculturii, se dispune preluarea de către stat a terenurilor agricole ce aparțineau mănăstirilor și parohiilor. Se cereau consiliilor parohiale să renunțe la ele în favoarea statului fără nici o condiție de despăgubire. La 18 martie 1949 parohia Dieci primește o adresă din partea Episcopiei, prin protopopiat, prin care era anunțată că Ministerul agriculturii aprobă renunțarea parohiei la pământurile deținute până atunci. Ne întrebăm ce se făcea parohia cu pământul dacă ministerul nu

⁴⁰⁵ A.P.O.R.Dieci, *Pachet nr. I, dosar 3(1924)*, f. 25-25v.

⁴⁰⁶ Idem. *Pachet nr. II, dosar 2 (1931)*, f. 26-26v.

⁴⁰⁷ A.E.O.R.Dieci, I.Bogdan, *op.cit.*, f. 36.

⁴⁰⁸ A.E.O.R.Arad, G.Lupșa, *op.cit.*, f. 41.

aproba ? Comuniștii erau de-a dreptul diabolici. Adresa către parohie mai cerea și convocarea membrilor Consiliului parohial pentru a hotărî în privința pământului iar în ziua de 22 martie 1949 preotul avea obligația **“patriotică”** de a se prezenta **“cu hotărârea adusă și semnată de membrii consiliului parohial.”**⁴⁰⁹

La ședința Consiliului parohial au luat parte preotul Ioan Iancu, episcopul Pavel Lucoăie și membrii: Pavel Pui, Ioan Nan, Matei Galea, Toader Dârlea, Pavel Dănuț, Marcu Nan, Ioan Lupșa, Ștefan Galea și Marcu Lupșa. Consiliul parohial era obligat să renunțe la următoarele terenuri din extravilan: ***Dâmbuleu*** (nr. top. 1379, 4 598 mp), ***Dumbrăvița*** (C.F. 378, nr. top. 1357, 0,287 mp; C.F. 182, nr. top. 1464, 1,215 ha; CF 112, nr. top. 1466/a, 1446/b, 3 ha și 573 mp), ***Craicova*** (C.F. 112, nr. top. 1009, 1, 0683 mp; C.F. 112, nr. top. 924, 1,0683 mp; CF 112, nr. top. 913-914, 4 3018 ha) și ***Balta Holumbaș*** (nr. top. 1389-1390, 3 ha și 5.269 mp).⁴¹⁰

Deposdarea de pământurile parohiale nu se oprește aici. La 5 septembrie 1950, parohia este nevoită să renunțe **“respectuos”** și la suprafața de 8 ha și 4.403 mp ce constituia sesia parohială și sesia cantorală, care se alătură celor 38 ha și 4.413 mp, pământ bisericesc înglobat în averea Gospodăriei Agricole Colective (G.A.C.) încă din primăvara anului 1950. În această situație îi mai rămânea grădina casei parohiale, a bisericii și un intravilan.

În anul 1958, prin adresa nr. 30 a G.A.C. Dieci, se cerea parohiei și cedarea a 5 arii din grădina casei parohiale. În ședința extraordinară a Consiliului parohial din 8 martie 1958, membrii consiliului nu-și puteau lua responsabilitatea înstrăinării acestui teren, lăsând ca hotărârea să fie luată de Adunarea parohială. În ziua următoare (9 martie), este convocată Adunarea parohială ce hotărâște cedarea provizorie, pe un **“timp oarecare”** a suprafeței respective. Odată cedat, terenul rămâne pentru totdeauna în proprietatea statului, parohia fiind furată din nou de un bun al său.

În anul 1961, prin adresa nr. 536/1961, Sfatul Popular al comunei Dieci, cere parohiei să cedeze un alt teren din grădina bisericii parohiale pentru edificarea clădirii unui dispensar. În ședința Consiliului parohial din 30 aprilie 1961, consilierul Galea Lupșa nu este de acord arătând că mai **“sunt grădini unde să se facă dispensar”**, sau eventual, să se facă

⁴⁰⁹ A.P.O.R.Dieci, Dosar Acte de proprietate, adresa nr. 59/1949 a Oficiului protopopesco Gurahonț.

⁴¹⁰ Idem, **Registru Procese-verbale ale Consiliului și Adunării parohiale (1939-1950)**, nenumărat.

un schimb **“cu acte în regulă”**, cerând autorităților laice să cedeze în schim grădina lui Hișman situată între adunarea baptistă și casa lui Pavel Mărinaș. Consiliul parohial era hotărât să cedeze terenul cu condiția ca șantierul dispensarului să nu înceapă până ce grădina oferită spre schimb nu este intabulată pe parohie.⁴¹¹ Hotărârea Consiliului parohial a nemulțumit autoritățile care intervin la episcopie pentru a forța parohia la cedarea terenului. Autoritățile ecleziastice trimit parohiei o adresă prin care se arată că un schimb este imposibil de realizat iar autoritățile raionale **“ne invită să cedăm acest teren fără contraschimb”**, motivând că terenul este **“un bun al poporului și cedându-l pentru dispensarul uman va servi binele poporului.”** Presiunile politice și amenințările la adresa preotului Gh.Cavalu, îl determină să propună membrilor Consiliului parohial să accepte cedarea terenului.⁴¹²

Factul că autoritățile nu au construit dispensarul pe intravilanul lui Hișman este foarte împede. Puterea comunistă dorea să deposedeze biserica de toate bunurile. La numai doi ani de la cedarea terenului pentru dispensarul uman, Sfatul popular cere parohiei să renunțe și la intravilanul de lângă Dârlea Gheorghe pe care doreau să-l atribuie unui cetățean pentru casă. Numai fermitatea membrilor Consiliului parohial a oprit intenția autorităților.⁴¹³

Abuzurile nu se opresc aici. În vara anului 1986, S.M.A. Dieci și Primăria comunei, cer parohiei să renunțe la terenul fostei case parohiale. În ședința din 28 septembrie 1986, membrii Consiliului parohială în frunte cu preotul Ioan Dașcău, se opun cedării terenului. În anul următor, Direcția agricolă a județului Arad, aduce la cunoștința parohiei că s-a efectuat un schimb de grădină cu cea aflată peste drum de Lazăr Trifonuța. Cu toate că atât preotul cât și consilierii se opun în continuare, în cele din urmă schimbul este realizat în defavoarea parohiei.

După revoluția din decembrie 1989, parohia a primit doar 5 hectare de pământ din cât a avut până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

⁴¹¹ Idem, *Registru procese-verbale (1957-1962)*, ședința din 30 aprilie 1961, nenumărat.

⁴¹² Idem, *Registru Procese-verbale Adunarea parohială (1957-1962)*, ședința din 19 noiembrie 1961, nenumărat

⁴¹³ Idem, *Registru Procese-verbale Consiliul parohial (1962-1970)*, ședința din 10 martie 1936, nenumărat.

Capitolul VI

ISTORIA ȘCOLII

I. ISTORIA ȘCOLII DIN DIECI

1. Începuturile

Până către sfârșitul secolului al XVIII-lea nu putem vorbi de un învățământ popular organizat la românii din Transilvania și Ungaria. În ultimele decenii ale secolului, în urma difuzărilor ideilor iluministe în imperiul habsburgic, împărăteasa Maria Tereza (1740-1780), dar mai ales fiul ei, împăratul Iosif al II-lea (1780-1790), adept al absolutismului lăunatic, au fost preocupați tot mai mult de răspândirea culturii. Înapoierea culturală a poporului pentru un doritor de lumină cum a fost Iosif al II-lea nu putea să rămână indiferent ci trebuiau căutate mijloacele necesare spre a ridica pe supușii săi din robia întinericului. Astfel, ca urmare imediată a înăbușirii răscoalei se ivește tendința salutară de a înființa școli în părțile locuite de români și de a pregăti preoți și învățători acestora în mod mai corespunzător.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Ioan Lupaș, **Iosif II și școalele românești din comitatul Aradului**, în "Biserica și Școala", an. XLI, nr. 1 din 1/14 ianuarie 1917, pp. 5-6.

Iosif al II-lea pune bază pe învățământul elementar. Școala trebuie să crească, înainte de toate, buni producători și deci buni contribuabili, buni soldați, buni cetățeni, fără deosebire de neam sau confesiune. El dorea ca toți cetățenii din imperiu să aibe un minim de cultură și un minim de educație civică. Imaginează, în consecință, obligativitatea învățământului între 7 și 13 ani. Acest învățământ trebuie să fie gratuit pentru școlar și cu aparat didactic plătit în bani și în natură. Pentru Transilvania trebuiau făcute unele adaptări la condițiile locale, la instituțiile de învățământ deja existente, care se găseau în genere pe mâini confesionale. Împăratul veni cu o variantă intitulată *Norma Regia*,⁴¹⁵ mai scăzută față de *Rațio Educationis* (1777)⁴¹⁶ și adaptată învățământului confesional.⁴¹⁷ Ea prevedea ca pe lângă fiecare biserică să funcționeze și câte o școală. Acestea s-au întemeiat și susținut cu prețul unor mari sacrificii pentru români, lipsiți în cea mai mare parte de izvorul luminii ca și de cel al bunăstării.

2. Înființarea școlii din Dieci și contractul primului învățător (1789)

Preocupat de situația școlilor românești, Curtea din Viena dă urmare propunerilor făcute în 1785 de contele Teodor Ianacovici referitoare la înființarea de școli. În comitatul Arad s-a propus înființarea unui număr de 48 de școli. La 26 martie 1789, președintele cancelariei aulice ungare, contele Carol Zichy, împreună cu secretarul său, baronul Iosif Podmanitzka, supun spre aprobare împăratului contractele mai multor comune din părțile arădene, între care și Dieci, hotărâte să-și susțină școlile pe spezele lor. Contractele au fost aprobate de împăratul Iosif al II-lea în 6 mai 1789.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Este vorba de *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transylvaniae*, lege emisă în 1781 de Iosif al II-lea și concepută în spiritul novator al iluminismului.

⁴¹⁶ *Rațio Educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Tomus I, Vindobonae, MDCCXXVII. A fost elaborată la 2 august 1777 și a avut ca model planul de organizare a activităților școlare elaborat în 1774 de I. Felbiger pentru școlile din Austria, cf. Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975, pp. 49-50.

⁴¹⁷ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984, pp. 236-237.

⁴¹⁸ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 166; I. Lupaș, *Iosif II și școlile românești din județul Aradului*,

Școala din Dieci înființată în anul 1789 nu a funcționat până în 1791 când este menționat și numele învățătorului **Ioan Popovici** aflat în primul său an în învățământ,⁴¹⁹ el nefiind acceptat de locuitorii din Dieci.⁴²⁰ Credem că neînțelegerile dintre comunitate și învățător au pornit de la salariu ce trebuia asigurat, o parte în bani, o parte în natură. În cele din urmă neînțelegerile s-au aplanat iar învățătorul Ioan Popovici și-a început activitatea școlară.

Contractele școlare stabileau obligațiile proprietății domnești (domnul de pământ) și comunele pentru construirea edificiilor școlare ce trebuiau să dispună, pe lângă sala de clasă și de locuință pentru învățător. Învățătorului mai trebuia să-i fie asigurată și o cantitate de lemne pentru iarnă și anumite venituri suplimentare care să-l stimuleze în activitatea sa. Autoritățile comitatului au manifestat dezinteres față de clădirile școlare, motiv pentru care, în multe sate cursurile trebuiau să fie ținute în localuri închiriate. La Dieci, din lipsa unui edificiu școlar, cursurile s-au ținut într-o clădire închiriată. Durata perioadei de școlarizare era de 6 ani, fiind cuprinsă între 6-12 ani, iar îndrumarea școlară se făcea de către preotul paroh din comună.⁴²¹

3. Școala din Dieci în secolul al XIX-lea

În ciuda faptului că școala din Dieci era frecventată și de elevii din Cocioba, Crocna de Sus, Dumbrăvița, Revetiș și Roșia, frecvența școlară era foarte scăzută, aceasta și din cauza condițiilor grele de deplasare. Numai așa se poate explica de ce în anul 1811 cursurile erau frecventate numai de 3 școlari.⁴²²

în vol. "Studii, conferințe și comunicări istorice", I, București, 1928; Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974, pp. 26-27.

⁴¹⁹ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului*, (Prefață P.S. Episcop dr. Timotei, Studiu introductiv, n.bote și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986, doc. 6, p. 48.

⁴²⁰ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 128.

⁴²¹ *Ibidem*, pp. 29, 32, 33., 34, 41.

⁴²² *Ibidem*, p. 83, 128.

Învățătorul Ioan Popovici a funcționat la școala din Dieci până în anul 1815. În acest an, atât inspectorul școlar Ion Puspoki cât și protopopul Grigore Chituța, vizitând școala din Dieci, menționează că nu funcționa din lipsă de învățător. Aceiași situație o întâlnim și în anii 1817-1819. Abia în anul școlar 1820-1821, cursurile școlare se redeschid sub conducerea învățătorului **Ioan Galea** (1820-1875)⁴²³ și avea un salariu de 132 (60 florini și 72 bunuri în natură). În anul școlar următor, 1821-1822, școala era frecventată de un număr de 12 elevi din totalul de 76 (57 băieți și 19 fete), copii recenzați de școală.⁴²⁴ În anul școlar 1823-1824 frecventau cursurile doar 13 elevi (I- 6, II-4, III-3).⁴²⁵

Învățământul se desfășura în cadrul a 25 de ore pe săptămână, repartizate pe obiecte după cum urmează: *catehismul* (2 ore), *cunoașterea literelor* (4 ore), *silabisirea* (3 ore), *citirea* (4 ore), *aritmetica* (4 ore), *istoria sfântă* (3 ore), *exerciții de scriere* (3 ore), *citirea* (4 ore) și *cântul ritual* (2 ore).⁴²⁶

Inspectând școala din Dieci, inspectorul Ion Puspoki aducea elogii învățătorului Ioan Galea pentru pregătirea sa metodică și mai ales stăruința manifestată în activitatea școlară. Din inițiativa sa, în anul 1822 se începe construirea unui edificiu pentru școală, dar din cauza sărăciei nu se puteau aduna fondurile necesare,⁴²⁷ motiv pentru care terminarea lui se prelungește până în anul 1835.⁴²⁸

Anul școlar 1824-1825 este ultimul când Ioan Galea a mai funcționat la această școală. Nu știm unde s-a transferat.

Odată cu anul școlar 1825-1826 își începe activitatea învățătorul **Iov Lucea** (1825-1833), iar cursurile erau frecventate de un număr de 35 (I-

⁴²³ Ioan Galea s-a născut la Dieci în 14 noiembrie 1800 așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unui *Catavasier* (1761). În anul școlar 1840-1841 este menționat între absolvenții Preparandiei din Arad, cf. Botiș, op.cit., p. 435.

⁴²⁴ V. Popeangă, op.cit., p. 83, 96, 128.

⁴²⁵ Idem, Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867, Arad, 1979, p. 34.

⁴²⁶ Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918), p. 13.

⁴²⁷ Popeangă, Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821, p. 128.

⁴²⁸ Idem, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918, Arad, 1976, p. 110.

22, II-7, III-6) elevi din care diligent numai 25 iar neglijent 10.⁴²⁹

Din anul școlar 1833-1834 își începe activitatea învățătorul **Teodor Micula** (1833-1842) În anul școlar 1834-1835 cursurile erau frecventate de un număr de 14 elevi (I-5, II-3, III-6) din care 8 diligent și 6 neglijent.⁴³⁰

În această perioadă procesul de învățământ se desfășura în 25 de ore pe săptămână, ziua de joi era destinată recreației. Obiectele predate erau: *cunoașterea literelor și silabisirea română și maghiară* (3 ore), *citirea bilingvă* (5 1/2 ore), *regulile silabisirii și citirii* (1 oră), *exerciții de scriere* (2 ore), *aritmetică* (4 ore), *rugăciunile* (2 ore), *catehismul* (3 ore), *Evangelia* (1 oră), *istoria biblică* (1/2 ore), *controlul comportării* (1/2 ore), *cântul ritual* (1 1/2 ore) și *regulile școlare* (1 oră).⁴³¹

După absolvirea cursurilor Preparandiei din Arad, fost învățător din perioada 1820-1825, **Ioan Galea** (1842-1847), și-a reînceput activitatea didactică la școala din Dieci, unde funcționează până în anul 1847 când se transferă la școala din Crocna.

În anul școlar 1842-1843 școala era frecventată de un număr de 16 elevi (I-4, II-6, III-6), în anul 1843-1844 avea un efectiv de 20 de elevi iar în anul școlar următor, 1844-1845, din cei 87 copii recenzați de școală numai 32 frecventau cursurile.⁴³²

Din toamna anului 1847 își începe activitatea un alt fiul al satului Dieci, învățătorul **Petru Galea** (1847-1849), care pe lângă faptul că era dascăl eminent, era și un bun confecționer de șubi și se zice că "**le cosea cu frumoase desene.**"

Data în folosință în anul 1835, după 14 ani, clădirea școlii necesita reparații, pentru că "**e spartă toată pe acoperiș**", așa după cum menționa învățătorul Petru Galea într-un raport al său din 26 august 1849.⁴³³

⁴²⁹ Idem, *Rețeaua școlară a districtului Oradea în anul 1825-1826*, în "Ziridava", XIII (1981), p. 251.

⁴³⁰ Idem, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe române din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, în "Ziridava", XV-XVI (1987), p. 299.

⁴³¹ Ibidem, p. 302.

⁴³² Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 55.

⁴³³ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Târcovnicu, *Preparandia din Arad*, București, 1964, p. 68.

Din toamna anului 1849 se transferă la Feniș fiind hirotonit preot pentru biserica din sat. Moare la Feniș în anul 1867.

Pentru anul școlar următor, 1849-1850, este numit învățătorul **Teodor Mladin** (1849-1850) din Socodor, absolvent al Preparandiei din Arad (1846).⁴³⁴ După terminarea anului școlar se transferă la altă școală.

Între anii școlari 1850-1851 și 1851-1852 a funcționat învățătorul **David Țica** (1850-1852) originar din satul Hășmaș. Nu știm unde s-a transferat de la școala din Dieci.

În anul școlar următor cursurile frecventate de un număr de 32 elevi erau conduse de învățătorul **Simion Micula** (1852-1853) originar din localitatea Sinteia.⁴³⁵

Între anii 1853-1861 au funcționat următorii învățători: **Ignație Stoia** (1853-1854) originar din Cuied, **Antonie Șerb** (1854-1856) originar din Holdmizeș (azi Pescari),⁴³⁶ **Ioan Oachiș** (1857-1860) originar din Beliu și fiul sau fratele acestuia, **Iosif Oachiș** (1860-1861).

În vara anului 1861, **Teodor Bodea** (1861-1864), născut la Crocna și absolvent al Preparandiei din Arad este numit învățător la școala din Dieci. Aici funcționează până în primăvara anului 1864 când urmează cursurile clericale din același oraș, după care este hirotonit preot capelan pentru parohia Dieci. Din 1871 se transferă paroh în Crocna.⁴³⁷

Începând cu anul școlar 1864-1865 îl întâlnim pe învățătorul **Petru Rău** (1864-1877), un alt fiu al satului. Este absolvent al Preparandiei din Arad (1858-1859)⁴³⁸ însă nu cunoaștem la ce școală a funcționat până în anul 1864.

În anul școlar 1864-1865, din totalul de 123 (65 băieți și 58 fete) copii recenzați de școală, numai 58 (34 băieți și 16 fete) copii frecventau cursurile,⁴³⁹ iar în 1869-1870, frecventau cursurile un număr de 60

⁴³⁴ Botiș, op.cit., p. 439.

⁴³⁵ Popeangă, op.cit., p. 96.

⁴³⁶ Învățătorul **Antonie Șerb** se transferă la școala din Berindia așa după cum reiese dintr-o însemnare făcută pe filele unui exemplar al *Noului Testament* de la Bilgra tipărit în 1648, cf. Marin Mălinaș, *Circulația tipăriturilor de la Alba Iulia în satele din Bihor*, în "Îndrumătorul pastoral", Alba Iulia, I (1977), p. 148.

⁴³⁷ A.N.D.J. Arad, *Fondul Protopopiatului ortodox român Ineu*, dosar 15, f. 100.

⁴³⁸ Botiș, op.cit., p. 453.

⁴³⁹ Popeangă, op.cit., p. 106.

copii.⁴⁴⁰ În 1873-1874, numărul copiilor de vârstă școlară (6-12 ani), era de 153 (72 băieți și 81 fete) dintre care numai 38 (33 băieți și 5 fete) frecventau cursurile.⁴⁴¹

Despre adevăratele școli ortodoxe-române primare putem să vorbim propriu-zis numai după anul 1868, după înfăptuirea *Statutului organic* șagunian. Autonomia Bisericii ortodoxe române asigurată prin articolul 1 din *Statutul șagunian*, prin care Biserica ortodoxă română din Ungaria și Transilvania, **“își reglementează, administrează și conduce independent afacerile sale bisericești, școlare și fundaționale”**,⁴⁴² a avut darul binefăcător că Biserica a putut să înființeze școli și acolo unde nu existau, școli primare cu clădire proprie, cu sală de învățământ și locuință pentru învățător.

Începând cu această perioadă învățătorii școlilor erau aleși și susținuți de locuitori, însă el trebuia, de aici înainte, să fie și cântăreț al bisericii, și aceste două calități, de învățător și cantor, s-au contopit în așa fel, că învățător ortodox român nu ne putem închipui, fără ca acela să fi fost și cantor. Și învățătorul cel mai luminat, n-a putut fi ales dacă nu a fost și un excelent cantor și examenul dexterității lui în cânt și tipic l-a depus fiecare candidat, când s-a prezentat conform concursului, în sfânta biserică din comună unde a concurs pentru a-și dovedi această aptitudine.

După trecerea școlilor în patrimoniul Bisericii, în baza dispozițiilor Statutului organic, autoritățile statului au șters retribuițiile învățătorilor din bugetele comunelor politice, iar poporul nu putea fi înduplecat peste tot să plătească retribuițiile deopotrivă și în aceeași măsură și cu taxele preoțești.

Baza materială a școlii din Dieci era slăbită, nu avea fond școlar, nici grădină de pomi și nici material didactic. Învățătorul Petru Rău primea un salariu anual de 180 florini și bunuri în natură în valoare de 291 florini. În aceste împrejurări, se instituie un fond pentru susținerea școlii. În 1876 veniturile erau stabilite a se realiza din sumele votate de comitetul

⁴⁴⁰ Idem, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, p. 220.

⁴⁴¹ Ibidem, p. 110.

⁴⁴² *Statutul organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania cu un Supliment*, Sibiu, 1881, p. 7.

parohial, amenzile plătite de părinții care nu trimiteau copiii la școală, contribuții benevole, venituri realizate din grădinile școlare, taxe de cult pe care le plăteau sătenii.⁴⁴³

După plecarea învățătorului Petru Rău, începând cu anul școlar 1877-1878, își începe activitatea învățătorul **Ignație Bugariu** (1877-1887), originar din Govoșdia și absolvent al Preparandiei din Arad (1870-1871).⁴⁴⁴ După absolvirea cursurilor preparandiale este numit la școala din Birchiș unde funcționează până la transferul în Dieci.⁴⁴⁵

Încă din 1875 clădirea școlii era într-o stare avansată de degradare, necesitând reparații capitale.⁴⁴⁶ În 1879 se instituie un fond pentru edificarea unui nou local pentru școală, cea veche fiind reparată.

În 1879, din inițiativa preotului George Lupșa se constituie un cor bisericesc încredințat spre instruire și dirijare învățătorului Ignatie Bugariu.⁴⁴⁷ Dacă la început între preot și învățător exista o bună înțelegere, în 1883, preotul Lupșa nu mai era mulțumit de activitatea lui Ignatie Bugariu. Chiar dacă preotul, în calitatea sa de director școlar acuza că învățătorul nu era destul de priceput a instrui ansamblul coral și se face vinovat **“de toate cauzele regresării învățământului”**,⁴⁴⁸ motivul real era altul, problema salariului lui Ignatie Bugariu. După 1870, în multe comune s-au iscat conflicte între preot și învățător ca urmare a obligativității plății lor de către enoriași care nu întotdeauna putea suporta sumele necesare. Conflictul din Dieci se acutizează încât învățătorul este nevoit să se transfere la altă școală.

Începând cu anul școlar 1887-1888, își începe activitatea învățătorul **Vasile Suci** (1887-1895), absolvent al Preparandiei din Arad (1886-1887), originar din Rădești.⁴⁴⁹ Încă de la început se confruntă cu slaba frecvență școlară, fapt sesizat și de inspectorii școlari cerând directorului

⁴⁴³ Popeangă, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918, p. 45.

⁴⁴⁴ Botiș, op.cit., p. 464.

⁴⁴⁵ Popeangă op. cit., p. 181.

⁴⁴⁶ A.N.D.J.Arad, Fond Protopopiat ortodox român Ineu, dosar 3, f. 144.

⁴⁴⁷ Ibidem, dosar 17 d. 349.

⁴⁴⁸ Ibidem, f. 293-293 v, 287.

⁴⁴⁹ Botiș, op.cit., 475.

școlar din sat, preotului George Lupșa să arate cauzele. În raportul său din 1887 el menționează că principala cauză este atitudinea de indiferență a autorităților politice locale față de școală.⁴⁵⁰

Om cu o bună pregătire pedagogică, încă de la început reușește să se impună, datorită lui, crescând și frecvența școlară. S-a impus în fața colegilor din jur ca fiind un om bine pregătit, cu prilejul celei de-a IV-a **Adunări generale a învățătorilor**, ținută în 1894, învățătorul Vasile Suciuc în cuvântul său, a reliefat resursele educative ale exemplului de conduită morală pe care mama îl are și îl poate oferi în fața copiilor săi, reținând din istoria noastră națională dragostea față de glia strămoșească a mamei lui Ștefan cel Mare care l-a îndemnat pe fiul ei să se ducă la oaste și să se sacrifice pentru țară, atunci când era în pericol.⁴⁵¹ Pentru el, cooperarea școlii cu familia se impunea ca o modalitate eficientă de educație morală și îmbunătățire a frecvenței școlare.

La stăruința preotului George Lupșa, a învățătorului Vasile Suciuc, a primarului Nicolae Bârda și a notarului Leontin Feier, în anul 1888 s-a început lucrările la noua școală. A fost construită din piatră și cărămidă și era prevăzută cu o sală mare de învățământ și locuință spațioasă pentru învățător, compusă din două camere, o bucătărie și o cămară.⁴⁵² Lucrările au durat doi ani, la 15/27 august 1890 a fost sfințită de preotul George Lupșa în prezența a multor enoriași.

Într-o cutie confecționată din piatră albă **“de mână mea proprie”**, după cum menționează preotul Lupșa, ce a fost introdusă în ea o **“Scrisoare memorabilă către viitorimea crescândă din Dieci de la anul edificării școlii 1890”**. Cutia a fost zidită în fundamentul școlii **“anume în ungherul alor doi păreși spre mâna stângă în partea de către răsărit care desparte de salonul școlii de către locuința învățătorului.”**⁴⁵³

După plecarea învățătorului V. Suciuc, din anul școlar 1895-1896, își începe activitatea învățătorul Petru Seviciu (1895-1899), originar

⁴⁵⁰ Popeangă, op.cit., p. 149.

⁴⁵¹ Vasile Suciuc, **Educația familială în raport cu școala populară**, în “Protocolul Adunării Generale a IV-a”, Arad, 1894, p. 23.

⁴⁵² Clădirea poate fi văzută și astăzi în centru satului, nu departe de biserică.

⁴⁵³ A.N.D.J.Arad, G.Lupșa, op.cit., f. 19, 22; Cutia a fost scoasă din zid în anii 80 de credinciosul Ștefan Sărac din Dieci și a dus-o la Muzeul Județean din Arad.

din Țiria unde s-a născut în anul 1878.⁴⁵⁴ În anul 1894 a absolvit cursurile Preparandiei din Arad,⁴⁵⁵ dar nu cunoaștem unde a funcționat primul an în învățământ. Nu funcționează mult la Dieci, pentru că în 1899, învățătorul Petru Sevicu **“și-a dat abdicarea nefiind calificat din limba maghiară.”**⁴⁵⁶ De la Dieci a plecat la școala din Dubești (Banat).

4. Școala din Dieci în secolul al XX-lea

Între 1899-1903 funcționează învățătorii: **Traian Vesa** (1899-1900)⁴⁵⁷, **Octavian Feier** (1900-1901)⁴⁵⁸ și **Gheorghe Rufu** (1901-1903).

Gheorghe Rufu era născut la Brădet (Bihor) în 6 februarie 1882, din părinții Lupa și Ana Rufu. În anul școlar 1899-1900 a absolvit cursurile Preparandiei din Arad.⁴⁵⁹ La 26 septembrie 1902 cere transferul pentru școala din satul Bata de pe valea Mureșului, preotul Lupșa eliberându-i un **“Certificat oficios”** în care îl caracteriza ca un om cu purtare morală exemplară și un învățător care a **“dezvoltat diligență și progres deplin multumitor în școală cu elevii întru propunerea materialului de învățământ prescriș, tot așa în biserică și afară în viața socială”**.⁴⁶⁰

Între timp ajunge învățător la școala din satul Zărând de unde este încorporat în primul război mondial. Moare pe front, pe câmpia Campo din Osappo, între Tagliamento și Piave, la podul de pe canalul di Ledra, într-o zi de octombrie a anului 1917. A fost adus în satul San-Stefano di Buia și înmormântat în cimitirul civil din localitate în ziua de 29 octombrie 1917.⁴⁶¹

⁴⁵⁴ La 12/25 noiembrie 1900, se căsătorește cu Maria Feier (n. la Dieci în 1879). fiica notarului din Dieci. Nașii au fost Constantina și Ioan Caracioni, notar cercual în Iosășel, iar cununia religioasă a fost oficiată de preotul George Lupșa.

⁴⁵⁵ Botiș, *op.cit.*, p. 479.

⁴⁵⁶ A.P.O.R.Dieci, I. Bogdan. *op.cit.*, f.26.

⁴⁵⁷ Era din Zeldiș și a absolvit Preparandia din Arad (1868-1869), cf. Botiș, *op.cit.*, p. 463.

⁴⁵⁸ Era din Pleșcuța și a absolvit Preparandia din Arad (1899-1900), cf. *Ibidem*, p. 484. În 12 septembrie 1901 își cere transferul pentru **“stațiunea învățătorescă”** din Bata, cf. A.N.D.J.Ar. ad, Fond Protopopiat ortodox român Lipova, dosar 5, f. 4.

⁴⁵⁹ A.N.D.J.Ar. ad, Fond Protopopiat ortodox român Lipova, dosar 6. f. 195-195v.

⁴⁶⁰ *Ibidem*, f. 189.

⁴⁶¹ Cornel Leucuța, **La mormântul unui dascăl**, în **“Biserica și Școala”**, an. XLII, nr. 24 din 10/23 iunie 1918, p. 2.

Din 1903 își începe activitatea vrednicul învățător **Gheorghe Precupaș** (1903-1919), născut în orașul Nădlac și a bsolvent al Preparandiei din Arad (1902-1903).⁴⁶² A desfășurat o bogate activitate atât pe tărâm școlar cât și cultural.

Din inițiativa sa a fost înființată în **Societatea „Școala tinerimii”**, eveniment ce nu a scăpat din vedere revistei oficiale a episcopiei, **“Biserica și Școala”**, care în nr. 16 din 1916 publica articolul intitulat, **O veste bună.**

“O veste bună

Din comuna Dieci, tractul Buteniului, ni-se împărtășește îmbucurătoarea știre, că tinerimea de acolo feciori și fete de țărani s-au organizat într-o societate culturală cu numirea **Școala Tinerimei**. Societatea s-a înființat cu 42 membrii bărbați și 12 membrii femei. Și e nădejde, ca în cel mai apropiat viitor **Școala Tinerimei** din Dieci va atrage la sine pe tot natul ce va dori să se încălzească de razele luminei ce străbate și în așa locșoare mai modeste și mai ascunse.

Societatea stă sub conducerea harnicului învățător **G. Precupaș** de la care publicăm o amabilă scrisoare la alt loc al acestui număr.

Societatea are un anumit program de muncă, din care fixăm formarea unui cor bisericesc și instruirea tineretului în cântări bisericești și naționale. Luminarea poporului și conducerea lui la viața morală-religioasă și la trezire și diligență.”

Învățătorul Precupaș a reînființat corul destrămat în 1883, el fiind conștient că ansamblurile corale din sate, sunt factori de cultură și educație națională prin difuzarea în mase a valorilor culturale și naționale. Prin înființarea Societății, a căutat să instruiască tineretul în cântări și dezvoltarea gustului pentru lectură.

Încercările care s-au abătut asupra învățământului confesional românesc din Ungaria și Transilvania prin legea XXVII din 1907, cunoscută sub numirea de “Legea Apponyi”, care a condiționat funcționarea pe mai de parte a școlilor confesionale de posibilitățile materiale și salarizarea învățătorilor în condițiile școlilor de stat maghiare, școala confesională ortodoxă din Dieci le-a trecut cu demnitate. Datorită preotului George Lupșa și învățătorului Gheorghe Precupaș, sinodul parohial a hotărât susținerea și pe mai departe a școlii confesionale.

Învățătorul Precupaș, alături de preotul Lupșa, a desfășurat o bogată activitate și în ce privește îmbunătățirea viații religios-morale a locuitorilor. La școala din Dieci a activat până în anul 1919 când se transferă la școala din Pecica.

Pentru un singur an școlar, 1919-1920, funcționează **Teodor Roz-Pâncotan**, un țăran din Dieci, după care își încetează activitatea **Teodor Laza** (1920-1926). S-a născut la Șiria în 1879 și a absolvit cursurile Preparandiei din Arad (1903-1904),⁴⁶³ după care a funcționat la școala din Păiușeni. A participat pe frontul din est în primul război mondial, căzând prizonier la ruși, după care a intrat în Corpul voluntarilor ardeleni-bănățeni, care au cerut guvernului român de la București integrarea în armata română pentru a lupta contra Austro-Ungariei.⁴⁶⁴

După înfăptuirea Unirii, școlile confesionale se transformă în școli primare de stat, pe baza **Legii învățământului normal-primar** din anul 1924 având durata studiilor de 7 ani. În perioada cât a funcționat învățătorul Laza, învățământul a cunoscut un real progres, dovadă că mulți tineri au urmat și alte școli (Gh. Lupșa, Marcu Lupșa, Ioan Pui, Oprea Nicolae, Ignație Bârda).

Cu timpul, prin creșterea numărului copiilor de vârstă școlară, clădirea edificată în anul 1890 devine neîncăpătoare. La stăruința preotului Ioan Bogdan, a învățătorului Teodor Laza și a primarului Ioan nan, cu concursul subprefectului județului Arad, Ioan C. Georgescu, în anul 1924 se începe șantierul la noul local al școlii. Cheltuiala a fost suportată în întregime de statul român iar locuitorii au contribuit numai cu zile de muncă. Lucrările au fost terminate în 1925 când a și fost sfințită de preotul Ioan Bogdan.

În anul 1924 s-a înființat un al doilea post de învățător, el fiind ocupat de **Alexandru Tișulescu**, originar din Oltenia. După numai un an școlar părăsește școala din Dieci, iar în anul școlar 1925-1926, funcționează **Alexandru Gârda**, venit tot din Oltenia.

⁴⁶² Botiș, op.cit., p. 487.

⁴⁶³ Ibidem, p. 488. În 8 noiembrie 1908 se căsătorește la Comlăuș cu Mărioara Olar, născută în 1885 la Zărând. Au avut o fiică, Florica, născută în 1914 la Păiușeni. cf. A.P.O.R.Dieci, **Conscrierea populațiunei an 1925**, f. 50.

⁴⁶⁴ Vasile Popeangă, Ion B. Mureșianu, **Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918)**, Arad, 1991. p. 56.

Începând din toamna anului 1926, sunt numiți învățătorii **Alexandru și Ana Găldău** (1926-1938).⁴⁶⁵ După un deceniu este înființat și al treilea post, ocupat pentru o scurtă perioadă de **Constantin Lungu**, căruia îi urmează **Elisabeta Pagubă**, soția notarului. De la 1 ianuarie 1934 și până la sfârșitul anului școlar în curs, în postul al treilea este numit **Marcu Lupșa**, un alt fiu al satului Dieci. El a condusa clasele I și a IV-a, având un efectiv total de 56 elevi înscriși dintre care numai 37 frecventau cursurile regulat.⁴⁶⁶

În locul învățătorului Alexandru Găldău, care în 1938 se pensionează, din 10 octombrie 1938, își începe activitatea învățătorul **Marin Stoian**, ce până atunci a funcționat la școala din Mădrigești. La 1 ianuarie 1939 se pensionează și Ana Găldău, locul ei fiind ocupat de **Vasile Anoca**, doar până la sfârșitul anului școlar 1938-1939.

În baza Deciziei nr. 106 570/1939 a Ministerului Educației Naționale, începând cu data de 1 septembrie 1939, la școala din Dieci este transferat învățătorul **Marcu Lupșa** și ocupă postul lui Vasile Anoca. În anul școlar 1939-1940, cele trei posturi erau ocupate de învățătorii Marin Stoian (director), Maria Stoian și Marcu Lupșa. Pentru că în acest an școlar învățătorul Stoian era mobilizat pe front, Marcu Lupșa conducea clasele a IV-a, a V-a, a VI-a și a VII-a, iar Maria Stoian clasele I-a, a II-a și a III-a.

Începând cu data de 1 octombrie 1941, în postul patru bugetar este numită învățătoarea **Persida Lupșa**⁴⁶⁷ transferată de la școala din Bârsa.

⁴⁶⁵ Alexandru Găldău s-a născut la Ponorel-Arieș în 1 octombrie 1882, iar Ana Găldău (n. Șerb), s-a născut la Bontăești în 23 aprilie 1884. Au avut 6 copii: Octavian (n. 13 aprilie 1911 la Poporel), Mircea (n. 25 mai 1913 la Ponorel), Horatiu (n. 1 aprilie 1916 la Poporel), Olimpia (n. 19 aprilie 1918 la Ponorel), Felicia (n. 29 martie 1922 la Taut) și Eugenia (n. 12 octombrie 1924 la Taut), cf. A.P.O.R. Arad, **Conscrierea populațiunei** an. 1925, f. 50.

⁴⁶⁶ În baza Deciziei nr. 139 317/1934 a Ministerului Instrucțiunii Publice, începând cu data de 15 septembrie 1934 este numit ca învățător titular la școala primară din Ignești

⁴⁶⁷ S-a născut la Buteni în 8 iulie 1912 din părinții Teodor și Lena Rașca (n. Vulcan), dar la vârsta de numai 8 ani rămâne orfană. Între 1920-1922 urmează primele două clase la Școala primară din Buteni iar între 1923-1928 cursurile Școlii primare de stat a orfelinatului "**General Dragalina**" din Giroc. Din 1928 și până în 1936 urmează Școala Normală de învățătoare din Lugoj obținând diploma de maturitate în iunie 1938. În 9 noiembrie 1938, este numită învățătoare suplinitoare la Școala primară din Cuied, unde a funcționat până la 31 august 1940. Între 26 noiembrie 1940-31 august 1941, funcționează la școala din Bârsa, iar cu data de 1 septembrie 1941 se transferă la școala din Dieci unde funcționează până la pensionare.

Cursurile se țineau în două edificii diferite, unul cu o sală de învățământ și locuința directorului școlar, proprietatea statului român, iar al doilea edificiu era închiriat de la Biserica ortodoxă. Sălile de clasă erau înzestrate cu mobilier și material didactic corespunzător.

În primăvara anului 1942, în postul al III-lea este numită învățătoarea **Sabina Mergheșiu**, refugiată din Ardealul de nord și titulară la școala din comuna Uileacul Șimleului (jud. Sălaj) și conducea clasele a I-a, a II-a și a III-a. Persida Lupșa conducea clasele a IV-a și a VI-a. Clasa a IV-a avea un efectiv de 21 (12 băieți și 9 fete) înscriși, din care numai 12 (6 băieți și 6 fete), iar în clasa a VI-a din totalul de 16 (9 băieți și 7 fete) înscriși, frecventau doar 5 (4 băieți și una fată) elevi cursurile, adică o frecvență de 49 %. Frecvența redusă se datora faptului că elevii erau folosiți de părinți la munca câmpului.

În anul 1943 învățătorul **Marcu Lupșa** este mobilizat, cursurile fiind conduse numai de învățătorii **Marin Stoian**, **Persida Lupșa** și **Maria Stoian**. Revenind de la mobilizare, învățătorul **Marcu Lupșa** a funcționat la Școala din Dieci până la pensionare. Între 1950-1968 a îndeplinit și funcția de director al școlii.

Un alt învățător ce a funcționat la școala din Dieci după cel de-al doilea război mondial, a fost **Ignație Bârda**, absolvent al Școlii Normale din Arad, la început a fost învățător în Aciuța de unde s-a trasferat la Dieci unde a stat până la pensionare.⁴⁶⁸

Începând din anul școlar 1961-1962 durata învățământului general, obligatoriu este extinsă de la VII, la VIII clase, prima serie de absolvenți cu 8 ani de școală înregistrându-se în anul școlar 1964-1965.

* * *

Pentru reprezentanții școlii și pentru întreaga comunitate a localității constituie o mândrie faptul că unii dintre fiii satului s-au reîntors ca dascăli la școala din sat. Amintim pe: **Moțoc-Cev Maria** (director de școală), **Dârlea Ioan** (fost director), **Gheorghe Lupșa** (profesor), **Dobrei Marcu** (profesor suplinitor), **Dănuț Pavel** (profesor), **Dănuț Petru**

⁴⁶⁸ S-a născut la Dieci în anul 1910 în familia lui **Traian** și **Stana Bârda** (n. Jurcău).

(profesor), Burtă Letiția (învățătoare), Pop Aurica (educatoare), Mateș Florica (învățătoare), Toader Adorian (învățător la școala din Crocna), toți absolvenți ai școlii din Dieci.

Mulți dintre absolvenții școlii din Dieci au urmat diferite școli profesionale, licee teoretice, pedagogice sau industriale, școli postliceale sau diferite facultăți. În timpul pe care l-am avut la dispoziție pentru redactarea cărții, ne-a fost imposibil a face o statistică exactă a acestor absolvenți. Doar pentru absolvenții de facultăți am putut efectua următoarea situație, după profile:

- **Teologie 9** (Tomuța Petru, Andrei Tipei, George Lupșa, Bodea Iuliu, Ioan-Marcu George Lupșa, dr. Gheorghe Lupșa, drd. Pavel Vesa, Ovidiu Dașcău, Ana Dașcău)

- **Filologie 5** (Lupșa Albuțiu Sidonia, Pavel Galea, Cev-Moțoc Maria, Blaj Iosana, Bârda Angelica)

- **Agricol 5** (Farcaș Ioan, Onaga Ana, Țâț Georgiana-Măriuță, Miclea Silvia, Galea Ștefania)

- **Sport 5** (Lupșa Gheorghe, Lupșa Alexandra, Rău Pavel, Cev Pavel, Burtă Liviu)

- **Construcții 4** (Cherciu Traian, Vesa Gheorghe, Vesa Ioan, Ioja Crina)

- **Mecanică 4** (Bogdan Gheorghe, Sărac Aurel, Dârlea Ioan, Albuțiu Mriș Mihaela)

- **Matematică 4** (Galea Traian, Dănuț Petru, Dârlea Ioan, Stan Petru)

- **Economice 4** (Galea Iuliana, Vesa Ioan, Baranci Sida Marița, Miculescu Pavel)

- **Drept 2** (dr. Gheorghe Lupșa, Boloș Floriță)

- **Fizică 2** (Lucoaie Gheorghe, Dănuț Pavel)

- **Medicină 2** (drd. Mărușter Marius, Călin-Ovidiu Ungurean)

- **Pictură 1** (Alexandru Popp)

- **Industrie ușoară** (Mirela Burnar)

5. Un Catalog al bibliotecii școlare (1945)

Documentul a fost descoperit de noi în arhiva școlii, în Dosar cu Inventarul averii imobile și mobile a școalei primare mixte de stat din com. Dieci jud. Arad, pe 1940-1945. Foaie inventar, Partida Nr. 12, Subîmpărțirea Biblioteca.

Catalogul cuprinde un număr de 162 de titluri în 165 volume. Este întocmit lacunar, nu întotdeauna este menționat numele complet al autorului, anul și locul apariției cărții. La unele am completat în nota de la subsol, autorul, anul și locul apariției. Nu toate le-am putut identifica.

Nr. crt.	AUTORUL	TITLUL
1.	Ioan Crișan,	Călăuza învățătorilor
2.	E. Laslo	Drepturile și datoriile învățătorilor
3.	Dr. I. Matei	Conferințele corpului didactic prim
4.	Uliua Vuia	Instrucțiunea metodei punctelor vii
5.	I. E. Bodin	Manual de gimnastică
6.	A. Pora	Așezăminte învățărești
7.	Dr. Petru Barbu	Religiunea în școala veche și nouă
8.		Instrucțiuni pentru îmbunătățirea învățământului
9.	D. Stănescu	Dogmele religiei creștine
10.	Mihail Kogălniceanu	Cuvânt pentru deschiderea cursului de Istorie națională, [București, 1909
11.	Bernardin de Saint-Pierre	Coliba indiană, București, 1908 (traducere de Ioan Mihălcescu)]
12.	C. Martinovici, N. Istrati	Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite, Cluj, 1921
13-14	***	Regule ortografice (Academia Română)
15.	Teodor Botiș	Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ort. rom. din Arad, Arad, 1922
16.	Petru Vancu	Monografia comunei Măderat
17.	Valeriu Florian	Învățătorul din Meresci, Brașov, 1888
18.	Edmond Abont	Grecia de azi
19.	Corneliu Nepos	Viața marilor generali
20.	Jean Racice	Andromaca
21-22	Lev Tolstoi	Război și pace
23.	Francois Coppee	Poveste trisă
24.	M. Bezan	Învățătura despre legile privitoare la notaril publici
25.	Brătianu	Situația financiară a României
26.	G. Dumitrescu-Bumbesti	Cooperativa noastră de ieri și de azi
27.	Nicolae Filimon	Ciocoii vechi și noi

28.	Eugen Constant	Condăcar de lume nouă
29.	Eugen Constant	Crater scufundat
30.	Eugen Constant	Socluri devastate, 1933
31.	Eugen Constant	Lumini la orizont
32.	I. VasIU	Calea pocăinței
33.	I. Ursu	Ștefan cel Mare
34.	Ioan Lupaș	Despre începuturile neamului românesc
35.	Gavril Todica	Vulcanismul
36.	Dr. Martha Gh.	importanța Igienei laptelui
37.	V. Ardelean	19 luni în Bulgaria
38.	Victor Lazăr	Legende istorice despre pământul României
39.	Victor Lazăr	Întâmplări din viața Romnilor Români
40.	Gheorghe Ciuhandu	Icoane din viața făgurnică a bapțiștilor, [Arad, 1927]
41.	C. Vorel	Boli de piept și plămâni
42.	C. Negruzzi	Alexandru Lăpușneanu
43.	Ion S. Floru	Napoleon III împăratul protector [București, 1909, 63 p.]
44.	[Dr.] Gh. Marta	Cuvântare la expoziția zootehnică
45.	Dr. Bordea	Unirea în Ardeal
46.	***	Cum trebuie cultivat pământul
47.	Grigorie Comșa	Prin suferință la biruință [Arad, 1929]
48.	Dinicu Golescu	Însemnări a călătoriei mele
49.	P. Zotiu	Povestea unui sfârșit
50.	Gabriela Leonardescu, Natalia Adamiu, Ieremia Adamiu	Cât și cum se muncește în America [Botoșani, 1910, 240 p. cu ilustrațiuni]
51.	D. Stanca	Greva și alte povestiri [nr. 150 din Biblioteca "Semănătorul" ⁴⁶⁹ , Arad, 1926, 64 p.]
52.	V. Bojor	Canon de rugăciune către Sf. Iosif
53.	C. Hodoș	Rodica
54.	Ion Simionescu	Ce se poate întâmpla de la un drum lung

⁴⁶⁹ Biblioteca "Semănătorul" a apărut la Arad încă în anul 1916, ajungând a fi cea mai fertilă din Transilvania. Colecția a apărut între 1916-1927 cu un număr de 183 numere.

55.	Ioan Slavici	La răscruci
56.	Nicolea Rădulescu-Niger	Satul Grivița
57.	L. Bolcaș	Seri albastre
58.	Gh. Ciuhandu	Sfânta Mărturisire și Sfânta Cuminecătură [Arad, 1930, 37 p. Nr. 1 din col. "Îndemnuri duhovnicești"]
59.	Ion Luca Caragiale	Succes
60.	Alecu Russo	Cântarea României
61.	I.G. Botez	Îngrășați pământul
62.	I. G. Carabella	Șoarecii de câmp
63.	Popescu Daia	Calul, rasele și îmbunătățirea lui
64.	Wilhelm Cuktell	Mana și făinarea viilor
65.	Stamatelache	Albinele un izvor de bogăție
66.	I. G. Carabella	Cum se cultivă lucerna
67.	Popescu Daia	Calul, viața și îngrijirea lui
68.	I. G. Carabella	Semănați lucerna
69.	George Maican	Sfaturile cele mai de lipsă pentru prășirea și folosirea legumelor trebuincioase poporului nostru și tuturor celor ce doresc a nu-și mai da bani în punga streinilor pentru ele [Brașov, 1904, 1 f. + II + 99 p.]
70.	[Ion Fekete]Negruțiu [junior]	Nutrețul măiestrit [sau Cele mai bune plante de nutreț. Cu mai multe ilustrațiuni, Ed. II îndreptată Sibiu Edit. Asociațiunii, 1912, Biblioteca Poporală a "Asociațiunii", ⁴⁷⁰ an II, nr. 18]
71.	Eftimiu	Împărțirea lucrurilor și îngrijirea unei moșii
72.	***	Pruncul
73.	***	Păsările noastre
74.	Constantin Rădulescu-Codin	Din Muscel [Cântece poporane, București, Editura Socec, vol. I, 1896, XV+ 309 p.]
75.	Donar Munteanu	Aripi negre (poezii)
76.	M. Ciobanu	Poezii

⁴⁷⁰ Cărțile apărute în colecția Biblioteca Poporală a "Asociațiunii" au fost achiziționate pentru biblioteca școlară în urma punerii lor la dispoziția Episcopiei Aradului de către *Asociația pentru literatura română și cultura poporului român* din Sibiu, în primăvara anului 1915, a unui număr de 40.000 de exemplare din cărțile apărute până atunci, cf. A.E.O.R.Arad, grupa a II-a, dosar 35/1914, doc. 661/1915.

77.	Aron Boga	Lacrimi, adio și declamări funebreale (iertăciuni la înmormântări) [Sibiu, 1880]
78.	***	Sfaturi și însemnări pentru judele comunal
79.	Dr. Valer Moldovan	Despre cărțile funduare și întabulări. [Îndreptare lucrat la înțelesul și pe seama poporulul român de la sate, de...Sibiu, Tiparul tipografiei archidiecezane, 1902, Biblioteca Poporală a "Asociațiunii", nr. 3]
80.	Dr. Valer Moldovan	Despre testament. [Explicarea articolului de lege XVI din anul 1876, de...Sibiu, Tiparul tipografiei archidiecezane, 1903, 81 p. Biblioteca Poporală a "Asociațiunii", nr. 6]
81.	Nicolae Petra-Petrescu	Din putere proprie.[Exemple de gândire nobilă, de putere de muncă și ajutorare proprie pentru tinerime și popor, Traducere din limba germană de N. Petra-Petrescu, Sibiu, Tiparul tip. archidiecezane, 1909, (17 X 125), 164 p. Biblioteca Poporală a "Asociațiunii", nr. 35]
82.	I. Lupan	Stupăritul
83.	Grigorie Comșa	Luptele bapțiștilor împotriva preoției române [Arad, 1926, nr. 6 din <i>Biblioteca Creștinului Ortodox</i>]
84.	***	Articolul XXIII din 1883
85.	Gh. Ciuhandu	Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ortodox de la Arad, ca introducere la "Viața lui Nestor Ioanovici (1767-1830) episcopul Aradului [Arad, 1929, 38 p
86.	Iordăchescu	Manualul bunului român
87.	Dobrescu	Prin cămin spre civilizație
88.	Grigorie Comșa	Biserica, Statul și bapțișmul [București, 1928, 63 p.]
89.	C. Fulga	Gânduri curate
90.	Morell	Într-un adăpost
91.	Berliot	Luna Sf. Iosif
92.	Gheorghescu	Păstrarea cărnii de porc
93.	Iacob C. Negruzzi	Un drum la Cahul
94.	Bolcas	La cărările vieții
95.	Paul Epureanu	Sistemul meu de gimnastică

96.	Al. Negură	Sărmanul pescar
97.	Nic. Rădulescu-Niger	Fulgi
98.	Dr. C. Nesselrode	Dreptul penal al minorilor
99.	Wildenbruch	Lacrimi de copil [traducere de A. Zaharescu, Arad, nr. 20 din Biblioteca "Semănătorul", Editura Librăriei Diecezane, 1917, 87 p.]
100.	I. Dragoslav	Fata popei
101.	Alexandru Donici	Povestea fabulei
102.	V. Economu	Footbal
103.	Sebastian Stanca	Sergentul (dramă într-un act), [Arad, f.a. nr. 119 din Biblioteca "Semănătorul"]
104.	Sandu Telejan și Adrian Pascu	Craiul vânt (poem dramatic în 3 acte) [Arad, 1925 124 p. nr.123-124 din Biblioteca "Semănătorul"]
105.	I. Scurtu	Lais
106.	Petre Ispirescu	Jucarii și jocuri de copii
107.	Borgovan	Ionel, vol. I-V
111		
112.	P. Ispirescu	Basmele românilor
113.	Al. I. Odobescu	Moții și curcanii 1785-1877
114.	Marcus Tullius Cicero	Despre prietenie
115.	Fl. Cristescu	Familia Roadelult
116.	C. Buzescu	Pățaniile lui Tândărică
117.	G. Krike	Povestire pentru tineret
118.	Cristescu	Păsărele și păpuși
119.	Cocișiu	Toderică dragul mamei
120.	* * *	Albă ca zăpada
121- 124	Ion Clopoțel	Antologia scriitorilor români [vol. I-IV, Arad, nr. 27-36 din Biblioteca "Semănătorul"]
125.	[Virgil] Caraivan	Aliman voinicul [București, f.a., 27 p. col. B.P.T.]
126.	Victor Anestin	Stelele
127.	Miltiade Tăricean	Sgârcitul
128.	Mihail Sadoveanu	O mie și una de zile
129.	A. Rizeanu	Betia, ruina stelelor
130.	Eugeniu Speranța	Dumnezeu și oamenii
131.	Alexandru Vlahuță	România pitorească
132.	Gheorghe Silviu	Ciufulici
133.	V. Eftimiu	Făt Frumos din lacrimă
134.	Mariet	Coliba lui moș Toma

135. Aurel R. Dobrescu	Cum să trăim ? Povești doctoricești pentru trebuințele zilnice pe înțelesul tuturor [de Aurel R Dobrescu, medicinist la Universitatea din Graz. Sibiu, 1908, Biblioreca populară a "Asociațiunii", nr. 32]
136. ***	Ofița
137. ***	Despre îngrijirile contra tuberculozei
138. I. Gorun	Avram lăncu
139. I.L.Caragiale	Două loturi
140. Ion Creangă	Amintiri din copilărie
141. Andronescu	Pentru ce ne îmbolnăvim ?
142. Vasile Alecsandri	Căntece din bătrâni
143. Paul Epureanu	Un erou al copilăriei
144. Ing. N. Popescu	Ocrotirea păsărilor în agricultură
145. ***	Colinde, [cântece de stea și] cântecele irozilor [Arad, 1925 104 p., nr. 22 din Biblioteca "Sămănătorul"]
146. Grigore Alexandrescu	Căinele izgonit
147. Al. I Odobescu	Feciorul de împărat
148. Petre Ispirescu	Lupul cel năzdrăvan
149. P. Ispirescu	Voinicul cel cu cartea-n mână născut
150. V. Alecsandri	Dan căpitan de plai
151. Constantin Negruzzi	Păcală și Tândală
152. I. L. Caragiale	Prichindel
153. Daniel Defoe	Robinson Crusoe
154. Octavian Goga	Două morminte
155. Trocan	Înainte de pauză
156. Suci	Țiganul la vânat
157. Victor Eftimiu	Napoleon I. Dramă istorică în 4 acte [București, 1914]
158. S. Opitz	Răsplata păcătosului
159. Ilie Mirea	Sugetori de seara la fos
160. I. Niculescu	Pomul de Crăciun
161. A. Crisan	Irod și craii
162. Ieno (?)	Pili musafir la moșu-său
163. Dobrescu-Muscel	Visul meu
164. Octav Silvăneanu	Crăciunul orfanilor. Teatru școlar
165. ***	Școala vremii închinată învățătorilor eroi (Asociația inv. Arad)

II. ȘCOALA DIN CROCNA DE LA ÎNFIINȚARE PÂNĂ LA 1918

La sfârșitul secolului al XVIII-lea în Crocna de Sus nu exista școală, copii de vârstă școlară frecventând școala din Dieci. În Crocna de Jos se pare că deja la sfârșitul secolului școala era înființată. Primul învățător al cărui nume îl cunoaștem este **Ioan Fablan**. Nu știm din ce an funcționează. În anul școlar 1811-1812, cursurile fiind frecventate de un număr de 15 elevi. Învățătorul I. Fabian se ocupa cu pregătirea tinerilor aspiranți la funcția de învățători. Cunoaștem cazul lui Șerb Florea din satul Mizeș, care după "**repausarea numitului dascăl Ioan Fablan**" a trebuit să meargă la învățătorul Teodor Popovici din Iosaș pentru "**a se instrui**" și a-li elibera un atestat școlar. După moartea lui I. Fabian, întâmplată în anul 1817, începând din anul școlar 1817-1818, își începe activitatea **Petru Hălmăgean** (1817-1820), originar din Crocna și în primul său an de învățământ, conducea un efectiv de 15 elevi din care numai 9 frecventau cu regularitate cursurile. În anul școlar următor, numai 13 elevi frecventau cursurile.⁴⁷¹

După contopirea celor două sate, școala era condusă de învățătorul **Nicolae Bădicean** (1820-1823). Funcționa în învățământ din anul 1789 și cunoștea bine limbile română și maghiară și avea o bună pregătire metodică, comportamentul lui însă lăsa mult de dorit. Până în anul 1820 a funcționat la școala din Chisindia. La Crocna i s-a fixat un salariu total de 166 (80 în monedă și 86 în natură). În anul școlar 1821-1822 școala era frecventată de un număr de 23 elevi (I-5, II-8, III-10) iar în anul școlar 1822-1823 cursurile erau frecventate numai de 38 (11 băieți și 27 fete) elevi din totalul de 66 recenzați de școală. Cursurile nu se țineau într-un local propriu ci într-unul închiriat. În anul 1823 comunitatea dorea cu orice preț edificarea unui local de școală.⁴⁷² În acest an părăsește școala din Crocna și se mută la Iosașel.⁴⁷³

⁴⁷¹ Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, p. 83, 129, 135.

⁴⁷² *Ibidem*, p. 83, 87, 93, 96, 119, 129.

⁴⁷³ *Idem*, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 35.

Începând din toamna anului 1823 își reia activitatea învățătorul **Petru Hălmăgean**. Nu știm unde a funcționat între 1820-1823. În anul școlar 1823-1824 cursurile erau frecventate de un număr de 18 elevi (I-6, II-7, III-5)⁴⁷⁴ iar în 1825-1826 din cei 31 de elevi (I-11, II-12, III-8) numai 16 diligent.⁴⁷⁵

Nu cunoaștem până în ce an a funcționat P. Hălmăgean, cert este că în anul 1832 deja funcționa învățătorul **Spiridon Bodea**, originar din Crocna și absolvent al Preparandiei din Arad (1827-1828).⁴⁷⁶ În anul școlar 1834-1835 conduce școala cu un efectiv de 29 (I-14, II-9, III-6) copii, din care numai 19 frecventau cursurile în mod regulat.⁴⁷⁷

În anul 1842 școala era condusă de învățătorul **Trifon Babuța**, originar din Satu-Rău, absolvent al Preparandiei din Arad (1824-1825).⁴⁷⁸ Nu cunoaștem unde a funcționat de la absolvirea cursurilor preparandiale și până la venirea sa în Crocna. Un lucru este limpede, în 1842 avea o vechime în învățământ de 17 ani și era foarte bine apreciat de autoritățile școlare pentru întreaga sa activitate. În anul școlar 1842-1843 cursurile erau frecventate de un număr de 12 elevi iar în anul școlar următor efectivul lor crește la 20 (I-10, II-6, III-4) elevi. Cursurile se țineau într-un local destinat în acest scop, edificat în jurul anului 1823. Cu prilejul inspectării școlii de către inspectorul școlar, se constată necesitatea renovării localului.⁴⁷⁹

În anul 1850 funcționa învățătorul **Ioan Galea**, originar din Dieci,⁴⁸⁰ absolvent al Preparandiei din Arad (1840-1841).⁴⁸¹ În anul școlar 1852-1853 școala era frecventată de un număr de 59 elevi.⁴⁸²

⁴⁷⁴ Ibidem.

⁴⁷⁵ Idem, *Rețeaua școlară a districtului Oradea în anul 1825-1826*, p. 252.

⁴⁷⁶ Botiș, *op.cit.*, p. 428.

⁴⁷⁷ Popeangă, *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, p. 300.

⁴⁷⁸ Botiș, *op.cit.*, p. 425.

⁴⁷⁹ Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 54.

⁴⁸⁰ *Catavasier* (1761): "Scris-am smeritul și mult păcătosul robul lui Dumnezeu Ioan Galea preparand și învățător în stația Crocnii în anul 1850 [...] am scris tocma când am fost de 50 de ani în traiul vieții mele adecă acuma 14 zile Noemvre era împlinit ee 50 de ani."

⁴⁸¹ Botiș, *op.cit.*, p.435.

⁴⁸² Popeangă, *op.cit.*, p. 96.

Din toamna anului 1864, în locul învățătorului Galea, își începe activitatea **Pavel Sărac**, născut la Crocna ⁴⁸³ și absolvent al Preparandiei din Arad în anul școlar 1845-1846. ⁴⁸⁴ Nu cunoaștem unde a funcționat de la absolvire până la transferul său în Crocna. În primul său an școlar la această școală, cursurile erau frecventate de un număr de 36 elevi (30-băieți și 6 fete) din totalul de 80 (50 băieți și 30 fete) copii de vârstă școlară. ⁴⁸⁵

Dintr-o conscripție școlară aflăm că în anul 1873 clădirea școlii era necorespunzătoare pentru lotul școlar recenizat: 72 băieți și 68 fete de vârstă cuprinsă între 6-12 ani și de 22 băieți și 21 fete de vârstă cuprinsă între 12-15 ani. Din păcate cursurile erau frecventate numai de 45 băieți și 8 fete de vârstă cuprinsă între 6-12 ani. Cu toate că fondul școlar era numai de 32 florini și 45 crițari, iar salariul învățătorului consta din 147 florini și bunuri în natură în valoare de 395 florini, ⁴⁸⁶ comunitatea din Crocna, în anul 1875 pune la dispoziția învățătorului și elevilor, un local nou de școală, edificat pe spezele locuitorilor. ⁴⁸⁷ Nu cunoaștem până în ce an a funcționat învățătorul Pavel Sărac.

În anul școlar 1904-1905 este numit învățătorul **Ioan Duma**, originar din Arad, absolvent al Preparandiei din Arad (1903-1904). În primul său an școlar cursurile erau frecventate de 27 (20 băieți și 7 fete) elevi din totalul de 115 (54 băieți și 61 fete) obligați de școală. ⁴⁸⁸

Învățătorului Duma îi urmează **Alexandru Budea**, născut la Bodești (Hălmagiu) în 19 octombrie 1878 și este absolvent a 4 clase normale în Hălmagiu. La început a funcționat la școala din Iermata (1902-1904), iar din anul 1904 la cea din Crocna. ⁴⁸⁹ Nu cunoaștem până în ce an a funcționat.

În anul școlar 1917-1918, cei 117 copii (6-12 ani) de vârstă școlară nu au frecventat cursurile, învățătorul **Gheorghe Imbroane** fiind mobilizat. ⁴⁹⁰ S-a născut în localitatea Pecica și era absolvent al Preparandiei din Arad în anul școlar 1906-1907. ⁴⁹¹

⁴⁸³ Ibidem, p. 106.

⁴⁸⁴ Botiș, op.cit., p. 439.

⁴⁸⁵ Popeangă, op.cit., p. 106.

⁴⁸⁶ Idem, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918, p. 109.

⁴⁸⁷ A.N.D.J.Arad, Fond protopopiat ortodox român Ineu, dosar 3, f. 136.

⁴⁸⁸ Botiș, op.cit., p. 488; Popeangă, op.cit., p. 240.

⁴⁸⁹ A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 237/1904.

⁴⁹⁰ Popeangă, op.cit., p. 251.

⁴⁹¹ Botiș, op.cit., p. 491.

III. ȘCOALA DIN REVETIȘ ȘI COCIOBA DE LA ÎNFIINȚARE PÂNĂ ÎN 1918

1. Școala de la Cocioba (1789-1918)

Contractul școlii din Cocioba a fost încheiat în 18 mai 1789, dar nu cunoaștem numele învățătorului. Școala nu a funcționat multă vreme. În anul 1821, copii de vârstă școlară frecventau cursurile școlii din Dieci, mai târziu pe cele ale școlii din Revetiș.⁴⁹²

Pentru că părinții nu puteau să-și achite datoriile față de școală și învățător, în anul școlar 1825-1826, poate și în ceilalți ani, instrucția școlară a elevilor era făcută, în înțelegere, de cantorul bisericii din Revetiș.⁴⁹³ Nici în anul școlar 1843-1844, comunitatea locală nu a semnat contractul școlar, copiii fiind obligați să frecventeze cursurile școlii din Buteni. În luna august 1844, directorul școlar districtual a cerut reprezentanților comunității să semneze contractul școlar. În anul următor școlar este înregistrată prezența învățătorului Gheorghe Rusanda, iar cursurile erau frecventate de un număr de 26 copii. Nu cunoaștem până în ce an a funcționat la școala din Cocioba, un lucru este însă clar, în 1852, cei 15 copii de vârstă școlară, din lipsă de învățător, frecventau cursurile școlii din Revetiș.⁴⁹⁴

Între 1852 și 1918, școala din Cocioba nu a mai funcționat, copiii frecventând cursurile școlii din Revetiș.

2. Școala din Revetiș între 1811-1918

Școala din Revetiș a fost înființată în anul 1811, până în acest an, copiii de vârstă școlară frecventând cursurile școlii din Dieci. În 1811, școala funcționa cu un efectiv de 12 elevi, dar nu știm numele învățătorului.⁴⁹⁵

⁴⁹² Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, pp. 27-28, 129.

⁴⁹³ Idem, *Rețeaua școlară a districtului Oradea în anul 1825-1826*, p. 252.

⁴⁹⁴ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 52, 96.

⁴⁹⁵ Idem, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, p. 96.

În anul 1815, directorul școlar districtual și protopopul Grigorie Chituța al Ineului, vizitează școala din Revetiș, care cu toate că dispunea de un local propriu, nu funcționa din lipsă de învățător. Abia în anul școlar 1819-1820, este numit învățătorul **Teodor Ghergarovici** (Ghergar) iar cursurile erau frecventate de un număr de 14 copii. Până în 1819 a funcționat la școala din Iosopșel. A fost un învățător bine pregătit, la el venind tineri și din alte părți. Dintr-un **testimoniu școlastic** eliberat la 18 februarie 1818 de Teodor Ghergarovici, reținem că la el la „**învățătură**” a fost și Dragalina Mihai din satul Secaș.⁴⁹⁶

Teodor Ghergarovici funcționează la școala din Revetiș până în anul 1820, când îi urmează **Petru Bucatoș**, instalat de directorul școlar Ioan Puspoki care-i remarcă buna pregătire metodică, cu toate că avea numai doi ani în învățământ. La 1 septembrie i se fixează salariul ce consta din 60 florini și bunuri naturale în valoare de 65 florini. În anul școlar 1820-1821, numărul elevilor care frecventau școala era de 24 (I-14, II-4, III-6), iar anul școlar următor erau recenzați 66 băieți 29 fete, din care doar 34 (30 băieți și 4 fete) frecventau cursurile.⁴⁹⁷ În anul școlar 1822-1823, frecvența școlară de îmbunătățește, cursurile fiind frecventate de 45 elevi (I-15, II-11, III-9).⁴⁹⁸

Nu știm până în ce an a funcționat P. Bucatoș, dar începând cu 1 noiembrie 1852 își începe activitatea învățătorul **Pavel Coman**, în acei ani cursurile fiind frecventate de un număr de 57 elevi. În anul școlar 1864-1865 este menționat învățătorul **Florea Feier**, iar școala era frecventată de 30 (20 băieți și 10 fete) elevi, din totalul de 63 (35 băieți și 28 fete) obligați de școală. Din anul școlar 1866-1867 funcționează învățătorul **Dimitrie Hui**, originar din Siria, absolvent al Preparandiei din Arad (1858-1859),⁴⁹⁹ cu o vechime în învățământ de 13 ani. În acel an școlar, școala era frecventată de 21 (15 băieți și 6 fete) elevi din totalul de 118 (75 băieți și 43 fete) obligați de școală. Învățătorul avea un salariu de 140 florini și bunuri în natură în valoare de 189 florini.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Ibidem, p. 128, 136.

⁴⁹⁷ Ibidem, p. 89, 96, 128-129.

⁴⁹⁸ Idem, Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867, p. 36.

⁴⁹⁹ Bôtiș, op.cit., p. 452.

⁵⁰⁰ Popeangă, op.cit., p. 96, 106. Idem, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918, p. 126.

Nu cunoaștem motivul pentru care din anul școlar următor părăsește școala din Revetiș, în locul său fiind numit **Lazăr Oprea**, născut în Joia Mare și absolvent al Preparandiei din Arad (1861-1862),⁵⁰¹ iar cursurile erau frecventate de un număr de 89 elevi. În 1873 revine învățătorul **Dimitrie Hui**, iar cursurile se țineau într-un vechi local de școală, edificat pe la începutul secolului XIX. Învățătorul se plângea de slaba dotare cu material didactic.⁵⁰²

Din toamna anului 1875 își începe activitatea învățătorul **Lazăr Dobrei**, născut în Revetiș, absolvent al Preparandiei din Arad, promoția 1874-1875. Nu funcționează decât în acest an școlar.⁵⁰³ Din 1878 își începe activitatea învățătorul **Ilie Cornea**, născut în Chisindia și absolvent al Preparandiei arădene (1875-1876). În anul școlar 1878-1879, cursurile erau frecventate de 22 elevi.⁵⁰⁴

În anul școlar 1880-1881, funcționa învățătorul **Ioan Dobrei**, născut în Revetiș. Frecvența școlară era foarte scăzută, numai 4 copii din totalul de 44 (20 băieți și 26 fete) obligați de școală frecventau cursurile.⁵⁰⁵

Începând cu toamna anului 1904 este menționat învățătorul **Ioan Suciu**, originar din satul Căpruța, absolvent al Preparandiei din Arad (1901-1902). În acel an, cursurile erau frecventate de 16 (9 băieți și 7 fete) elevi din totalul de 44 (23 băieți și 21 fete) obligați de școală.⁵⁰⁶

IV. ȘCOALA DIN ROȘIA ÎNTRE 1811-1918

Date despre școala din Roșia mai vechi de anul 1811 nu avem. În acest an s-a înființat iar cursurile erau frecventate de un număr de 18 elevi. În anul școlar 1819-1820, din cei 8 copii de vârstă școlară, numai 6 frecventau cursurile. Din păcate nu cunoaștem numele învățătorului. Primul învățător

⁵⁰¹ Botiș, op.cit., p. 457.

⁵⁰² Popeangă, op.cit., p. 220, 126.

⁵⁰³ A.N.D.J.Arad, Fond Protopopiat ortodox român Ineu, dosar 3, f. 109, 135; Botiș, op.cit., p. 466.

⁵⁰⁴ A.N.D.J.Arad, fond citat, dosar 5, f. 179; Botiș, op.cit., p. 466.

⁵⁰⁵ Popeangă, op.cit., p. 229.

⁵⁰⁶ Ibidem, p. 240; Botiș, op.cit., p. 486.

al cărui nume îl cunoaștem este **Moise Dalha** (Dalca?), pe care îl întâlnim în anul școlar 1820-1821. În anul 1822 școala nu avea învățător, copii de vârstă școlară frecventau cursurile școlii din Revetiș, părinții achitându-se cu greu de sarcinile față de învățător și școala din sat.⁵⁰⁷

Școala își reia cursurile abia în anul școlar 1825-1826 avându-l învățător pe **Trifon Ploevici**, cursurile fiind frecventate de 30 elevi (I-12, II-12, III-6) din care numai 11 diligent.⁵⁰⁸ Până în anul 1852 nu mai avem informații despre școala din Roșia. Abia în acest an este menționat învățătorul **Ștefan Oprea**, școala fiind frecventată de un număr de 72 elevi. Nu știm până în ce an a funcționat, dar din toamna anului 1864 își începe activitatea învățătorul **Ștefan Oarcea**, născut la Hălmagiu și absolvent al Preparandiei din Arad (1856). În anul școlar 1864-1865 cursurile erau frecventate de un număr de 43 (35 băieți și 8 fete) din totalul de 58 (41 băieți și 17 fete) copii apti de școală.⁵⁰⁹

În anul 1868 funcționa învățătorul **George Popa** iar lotul de copii recenzați de școală număra 50 elevi. Învățătorul era născut în Târnova și era absolvent al Preparandiei din Arad (1863). Avea un salariu de 150 florini și bunuri în natură în valoare de 210 florini. În anul 1873, numărul copiilor de vârstă școlară recenzați era de 35 băieți și 16 fete, însă cursurile erau frecventate numai de 20 de băieți. Director școlar era preotul paroh **Ioan Iovu**. Cursurile se țineau într-un local construit din lemn, ce cu timpul a devenit într-o avansată stare de degradare.⁵¹⁰

În anul 1875 funcționa învățătorul **Florian Feler**, iar în anul următor **Lupu Rufu**, ce conducea școala cu un efectiv de 55 elevi. Localul de școală era în stare bună, semn că între timp a fost reparat. Din 1878 își începe activitatea **Petru Costea**, originar din Dezna și absolvent al Preparandiei din Arad (1866-1867). În anul școlar 1878-1879 școala avea un efectiv total de 75 elevi între 6 și 12 ani și 38 între 12 și 15 ani,

⁵⁰⁷ Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, p. 85, 89, 129.

⁵⁰⁸ Idem, *Rețeaua școlară a districtului Oradea în anul 1825-1826*, p. 253.

⁵⁰⁹ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 96, 106; Botiș, *op.cit.*, p. 448.

⁵¹⁰ Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, p. 126, 220; Botiș, *op.cit.*, p. 458.

iar în anul următor, 65 cu vârsta cuprinsă între 6 și 12 ani, și 36 între 12-15 ani.⁵¹¹

Din 1880 este menționat învățătorul **George Bodea**, originar din Laz și absolvent al cursurilor preparandiale din Arad în promoția 1867-1868.⁵¹² În acel an, din totalul de 58 (26 băieți și 32 fete) copii de vârstă școlară, doar 10 (6 băieți și 4 fete) frecventau cursurile.⁵¹³ Învățătorul G. Bodea, după absolvirea cursurilor teologice, este hirotonit preot pentru biserica din Roșia, funcționând și la școală și la biserică. În 1913 se transferă din Roșia.

⁵¹¹ A.N.D.J.Arad, **Fond Protopopiat ortodox român Ineu**, dosar 3, f. 141; dosar 5, f. 58, 180; dosar 11, f. 53; Botiș, *op.cit.*, p. 461.

⁵¹² Botiș, *op. cit.*, p. 461.

⁵¹³ Popeangă, *op.cit.*, p. 229.

Capitolul VII

OAMENI CARE AU FOST

I. PREOTUL GEORGE LUPȘA (1845-1920)

Personalitate marcantă a vieții bisericești, școlare și culturale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, preotul George Lupșa se încadrează în rândul acelor cărturari ce au fost stăpâniți de focul luptei pentru înaintarea poporului în mijlocul căruia s-a născut, a crescut și desfășurat activitatea.

S-a născut la Dieci în ziua de 22 iulie 1845⁵¹⁴ și era al șaselea copil, din cei opt, ai lui Toader și a Mariei Lupșa (născută Tomuța).⁵¹⁵ Crescut în casa părintească sub influența bunicului din partea mamei, preotul Simnion Tomuța, tânărul George primește o educație aleasă, pe care le îmbogățește în școlile pe care le-a urmat.

Cursurile primare le-a început la școala din Dieci, iar la vârsta de 10 ani, probabil la îndemnul bunicului, între 1855-1857, părinții l-au dus

⁵¹⁴ A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 5/1862, doc. 715, f. 25.

⁵¹⁵ Gh. Lupșa, op.cit., f. 4.

“pentru învățarea limbei maghiare la școala reformată din Boroș-Sebiș”, iar între 1857-1859 a urmat clasele a III-a și a IV- a normale din Arad. În 1859-1860 a mers la școala din Panadul Nou (azi Horia), pentru învățarea limbii germane,⁵¹⁶ după care urmează cursurile Preparandiei din Arad pe care le-a absolvit în anul școlar 1861-1862.⁵¹⁷

Imediat după absolvirea cursurilor preparandiale, în vara anului 1862, se adresează episcopului Procopie Ivașcoviți al Aradului pentru a-i aproba primirea “în școalele clericale [...] căci eu fiind încă tânăr de vârstă, decurgerea celor trei ani pregătindu-mă către treapta preotească multe și folositoare învățături mi-am putea câștiga.” În cerere face aluzie la bunicul său, preotul Simion Tomuța care până “la adânci bătrânețe a slujit la altarul Domnului fiind cinstit și preoțit înaintea poporului de acolo, care dacă nu ar fi murit am fi avut nădejdea a mă crește și pe la școale mai înalte.”⁵¹⁸

Cererea tânărului “absolut preparand” este însoțită de o caracterizare a protopopului Gheorghe Popescu al Butenilor, care “descoperindu-i aplecarea de-a intra în statutul preoțesc văzând a avea îndestulată cunoștiință pregătitoare pentru de a cuprinde și a învăța științele teologhicești” îl recomanda “să se primească în aceleași clase clericale pe anul 1862/63 pregătindu-l pentru vreo parohie din protopresbiteratul BorosIneului”.⁵¹⁹ Nu cunoaștem motivul pentru care nu urmează din acel an cursurile teologice, între 1862-1865 funcționând ca învățător la școala din Zimbru.⁵²⁰

Începând din toamna anului 1865 începe cursurile clericale în Arad și pe care le-a absolvit în anul școlar 1867-1868.⁵²¹ După absolvire, tânărul aspirant la preoție, în ziua de 7 februarie 1869, în Catedrala din Arad se

⁵¹⁶ Ibidem, f. 2.

⁵¹⁷ A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 5/1862, doc. 715, f. 25, Idem, grupa a III-a, dosar 68/1885, doc. 1167, f. 73v.-74: Botiș, op.cit., p. 457; Gh. Lupșa, op. cit., f. 2.

⁵¹⁸ A.E.O.R.Arad, grupa a III-a, dosar 5/1862, doc. 715, f. 26-26v.

⁵¹⁹ Idem, Ibidem, f. 22.

⁵²⁰ Popeangă, Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867, p. 106.

⁵²¹ Botiș, op.cit., p. 701.

cununa cu Emilia Rusu, fiica preotului Ioan Rusu.⁵²² După două luni de zile (5 aprilie 1869) este hirotonit diacon, în ziua următoare preot, prin punerea mâinilor episcopului Procopie Ivașcoviici al Aradului, pentru parohia Rădești unede în ziua de 10 aprilie 1869 este instalat în parohie.⁵²³

Își începe activitatea preotească după trei ani de activitate în învățământul confesional, cu o oarecare experiență pedagogică dar cu mare dragoste de misiunea preotească avându-l model pe bunicul său, preotul Simion Tomuța. În parohia Rădești a stat 9 ani, desfășurându-și activitatea în mod conștiincios, contribuind la răspândirea credinței creștine în mijlocul enoriașilor rânduți spre păstorire. În această parohie a înființat primul fond de bucate din această parte a eparhiei arădene.⁵²⁴

Dorința preotului George Lupșa era de a deveni îndrumătorul spiritual al credincioșilor în mijlocul cărora s-a născut, crescut și s-a format ca om. Dorea a continua frumoasa misiune preotească a bunicului său. Prin trecerea la cele veșnice a preotului Andrei Tipei, se deschide posibilitatea unui transfer în parohia natală. La 23 aprilie 1878 este ales preot în Dieci, împlinindu-se și dorința diecenilor.⁵²⁵ În 1878 primește și singhelia de la episcopul Ioan Mețianu al Aradului.⁵²⁶

Marea bucurie pe care a avut-o prin transferul la Dieci, a fost repede curmată, pentru că în 8/20 iunie 1879, prin inima sa trece o mare durere, vrednica preoteasă Emilia, după o lungă și grea suferință, se stinge din viață în casa părinților săi din Arad, fiind înmormântată în cimitirul din

⁵²² Ioan Rusu (1816-1891), s-a născut în Comloșul-Bănățean. A absolvit Gimnaziu și Teologia la Vârșeț. A fost hirotonit preot de episcopul Gherasim Raț. Știa bine românește, nemțește, sârbește, ungurește și latinește. A avut 6 băieți și 2 fete. Din 1850 catehet la Preparandie, iar din 1860, preot-paroh în Arad. În 1876, când Preparandia și Teologia s-au contopit într-un singur Institut teologic-pedagogic, a preluat conducerea școlii, fiind primul director (1876-1882). A predat *Ermeneutica* și *Pastorală*. A publicat *Fabulele lui Dimitrie Țichindeal în traducere nouă după originalul sârbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad, 1885.c.f. A.N.D.J.Ar. ad, Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Acte școlare, grupa a IV-a, dosar 4/1869, doc. 200, f. 204v.-205; Botiș, op.cit., p. 551-552.

⁵²³ A.E.O.R.Ar. ad, grupa a III-a, dosar 68/1885, doc. 1167, f. 73v.-74; Idem, G. Lupșa, op.cit., f. 24,26,

⁵²⁴ Gh. Lupșa, *Însemnări manuscrise*, f. 3.

⁵²⁵ *Ibidem*: A.E.O.R.Ar. ad, G. Lupșa, op.cit., f. 24,26.

⁵²⁶ A.E.O.R.Ar. ad, grupa a III-a, dosar 68/1885, doc. 1167, f. 73v.-74.

Gai. La vârsta de numai 34 de ani, preotul Lupșa rămâne văduv cu un copil, George Ioan-Marcu, de numai 9 ani.⁵²⁷ Cu toate că a fost afectat de această mare pierdere, nu dă înapoi ci își vede pe mai departe de misiunea clericală desfășurând în continuare o bogată activitate pe tărâm bisericesc, școlar, cultural, și gospodăresc.

Pe tărâm *bisericesc*, a fost un preot model în slujire și exemplul personal, dând sfaturi bune și înțelepte enoriașilor, și nu în ultimul rând făcând cunoscut cuvântul lui Dumnezeu contribuind mult la întărirea vieții religio-morale a credincioșilor.

Pe tărâm *școlar*, în calitate sa de director școlar, s-a străduit ca școala confesională din Dieci să aibă dascăli vrednici. A supravegheat îndeaproape desfășurarea învățământului confesional și a frecvenței școlare. În ședința din 9 martie 1880 a Sinodului protopopesc, își arăta nemulțumirea față de slabul progres al învățământului, nu numai din cadrul protopopiatului ci din întreaga eparhie. Pentru îmbunătățirea lui, face mai multe propuneri, între care și împărțirea protopopiatului în mai multe inspectorate școlare, care la rândul lor să fie împărțite în mai multe subinspectorate, motivând că, **“cu cât este mai puțin controlul din partea mai marilor față de subalternii săi, cu atât și activitatea subalternilor, mai mult sau mai puțin se neglijează [...] cu cât un învățător este mai arareori controlat cu atât și el sigur își neglijează datorința sa [...]”** În continuare pune **“regresul din procesul de învățământ”** pe lipsa manualelor școlare, propunând tipărirea lor într-un număr cât mai mare de exemplare, **“câte se recer pentru toate școlile și pentru toți școlarii din toată Dieceza.”** Cere întocmirea unor regulamente în care să se cuprindă **“datorința fieștecărui învățător pe tot pasul, în școală și în afară de școală”**, precu, și a unui regulament pentru școlarii de la 6 la 15 ani în care să se cuprindă **“datorințele lor în școală, afară de școală, în timp de prelegere și în timp de recreație.”**⁵²⁸

În anul 1885, Sinodul eparhial din Arad a decretat înființarea mai multor inspectorate școlare, între care s-a numărat și cel al cercului Iosășel, preotul Lupșa fiind numit inspector al cercului, funcție pe care a

⁵²⁷ Gh. Lupșa, op.cit., f. 4.

⁵²⁸ A.N.D.J.Ar. ad, Fond Protopopiatul ortodox român Ineu, dosar 10, f. 258-259.

îndeplinit-o ani la rând. În această calitate, în 1887 se arăta nemulțumit de atitudinea negativă a autorităților politice comunale față de slaba frecvență școlară.⁵²⁹

Pe tărâm *cultural*, din inițiativa sa, în anul 1879 a fost înființat un „*cor de cântări de 42 inși*”, încredințat învățătorului Ignăție Bugariu, o societate de lectură a tinerilor cu scopul de a lărgi orizontul lor cultural înrădăcinându-se în mijlocul lor dragostea de carte și setea de cultură.⁵³⁰

Pe filele cărților de cult folosite în bisericile din Dieci, a făcut multe însemnări manuscrise cu caracter bisericesc, istoric, despre donatori, prețul cărții, despre starea vremii, invazii de insecte, etc. În anul 1907, la cererea secției culturale a Consistoriului eparhial arădean, întocmește **Cronica bisericii parohiale** și este prima monografie a parohiei Dieci. Încercare modestă, lipsită de o informație documentară sau istoriografică, este fundamentată în cea mai mare parte, pe tradiția locală și pe unele evenimente trăite de autor. Cuprinde momente mai importante din viața socială, economică, pastorală, culturală și bisericească a diecenilor din secolele XVIII-XIX. Trăind în mijlocul parohienilor săi, împătășind cu ei bucuriile și necazurile, prezentându-ne autentice fresce din viața satului și a locuitorilor. Lucrarea rămâne interesantă pentru că prezintă date despre biserica veche, despre cea actuală, despre locuitori și ocupațiile lor, despre cărțile de cult aflate la acea dată în biserica parohială și redă toate însemnările manuscrise făcute pe filele lor.

Un alt aspect al activității sale culturale îl constituie publicistica. Amintim în acest sens numai studiul, **Întrebare la Înălțarea lui Cristos**, - și **responsul pariențescu**, publicat în revista „*Speranța*” din Arad.⁵³¹

În domeniul *gospodăresc*, s-a străduit să sporească averea bisericii. În acest scop a cumpărat pământ nou și a apărat pe cel vechi contra diferitelor porunci ale stăpânirii. În 1882 și 1888 a cumpărat două lanțe de pământ, iar în 1883 a cumpărat pământul de la *Hudă*, ca în 1896 să cumpere „*Dîmbul de la domnie*” cu casă cu tot.⁵³²

⁵²⁹ A.E.O.R.Arad, G.Lupșa, op.cit., f. 37; Popeangă, Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918, p. 149.

⁵³⁰ A.N.D.J.Arad, Fond Protopopiat ortodox român Ineu, dosar 17, f. 349.

⁵³¹ Anul I, nr. 8 din 14/27 mai 1869, pp. 62-64.

⁵³² Gh. Lupșa, op.cit., f. 5.

În anul 1879, din inițiativa sa a fost reparată clădirea veche a școlii și a fost înființat un fond necesar edificării unui nou local de școală. Clădirea este terminată în anul 1890.

În urma unei circulare din 1883 a episcopului Ioan Mețianu, în duminica a IX-a după Rusalii, la 7 august 1883, a făcut prima încercare pentru colectarea banilor necesari edificării unui seminar teologic. A colectat 33 fl. și 30 cr. și 262 1/2 litri grâu. În 1880 a înființat un fond de bucate pentru trebuințele celor nevoiași și întreținerea școlii confesionale. Pentru organizarea acestor fonduri, preotul Lupșa cerea inițiativă, înțelegere și **“curățenie de mâini”**, adică cinste și corectitudine în mănuierea fondurilor.⁵³³

Între 1908-1912 s-au făcut reparații interioare și exterioare la biserică, iar în anul 1912 a fost cumpărat ceasul din turnul bisericii. În primii ani ai secolului nostru, preotul Lupșa figurează pe listele de daruri în vederea construirii unui internat diecezan.⁵³⁴

Bogata sa activitate a fost curmată într-o zi de vineri, la 14/27 februarie 1920, după o perioadă de 42 de ani de activitate clericală în satul natal și 75 de viață. **“Rămășițele pământești au fost așezate spre odihnă veșnică duminică în 16/29 februarie a.c. pe lângă asistența preoțimii din comunele învecinate în frunte cu protopopul Florian Roxin, a rudeniilor și credincioșilor săi. Îl deplâng nora sa văduva Aurora Lupșa și nepoții Coriolan și Veturia din Arad. Odihnească-se în pace.”**⁵³⁵ Așa informa pe cititorii săi foaia **“Biserica și Școala”**, oficiosul eparhial arădean.

Inimosul preot George Lupșa, a făcut tot ce poate face un vrednic și conștient preot de misiunea încredințată. Dovadă pentru faptele lui bune, bîtrânii satului, cu ani în urmă, își aduceau aminte cu drag de el și ziceau: **“Dumnezeu să-l ierte pe popa Lupșa.”**

⁵³³ Ibidem, f. 4; A.E.O.R. Arad, G. Lupșa, op.cit., f. 41-42; Popeangă, op.cit., p. 17.

⁵³⁴ Botiș, op.cit., p. 366.

⁵³⁵ “Biserica și Școala”, nr. 8 din 23 februarie/7 martie 1920, p. 4.

II. PICTORUL ALEXANDRU POPP (1868-1949)

Cea mai mare personalitate a satului Dieci este fără îndoială profesorul, graficianul și pictorul Alexandru Popp. Amănunte ale conturului personalității și bogatei sale activități sunt cuprinse într-o serie de articole și studii datorate istoricilor de artă Coriolan Petranu⁵³⁶ Negoită Lăptoiu⁵³⁷ și Velica Boari,⁵³⁸ lucrări ce ne-au stat la sipoziție pentru întocmirea medalionului acestui fiu al satului Dieci.

Era fiul cel mai vârstnic al notarului Nicolae Popp din Dieci, unde s-a născut la 27 mai 1868. Mama sa descindea dintr-o familie ce păstra grad de rudenie cu cunoscuta pleiadă a pictorilor bănățeni - Popovici. La Arad urmează școala primară și patru clase gimnaziale la școala civilă din localitate, întrerupându-și studiile pentru a deveni ucenic într-un magazin de lenjerie. Concomitent cu obligațiile serviciului frecventează și școala de modelaj și colecția de mulaje din cadrul Școlii reale superioare din Arad.

În anul 1888 se afla la Budapesta ca elev extraordinar al Școlii model de desen, singura instituție de învățământ artistic din capitala ungară. Cunoștințele căpătate la Budapesta sub influența profesorilor Szekely și Lotz, au fost completate cu o instructivă documentare la Munchen și Paris. Întors la Budapesta, devine profesor la Școala de arte industriale și unul din ajutoarele lui Lotz Karoly la decorarea cu picturi murale a Parlamentului, a Palatului Justiției, basilicii și catedralei "Mathia" din capitala ungară. Realizările sale din domeniul artei monumentale mai cuprind desăvârșirea în 1898 a picturii murale de la Panonhalma, iar mai târziu pictarea teatrului din Praga și a catedralei din Eger.

⁵³⁶ **L'art roumain de Transylvanie**, în "La Transylvanie", București, 1938, pp. 519-520.

⁵³⁷ **Alexandru Popp sau calmul lucidității**, în vol. "Incursiuni în plastica transilvană", Cluj-Napoca, 1981, pp. 166-184; **Alexandru Popp - reputatul profesor și om de aleasă cultură**, în "Expoziție retrospectivă Alexandru Popp" (Catalog de expoziție), Cluj-Napoca, 1983, pp. 7-9.

⁵³⁸ **Pictorul și graficianul Alexandru Popp - exponentul spital al unei epoci**, în "Expoziție retrospectivă Alexandru Popp" (Catalog de expoziție), Cluj-Napoca, 1983, pp. 3-6.

În anul 1903 se căsătorește cu Maria Irina Schauer, fiică de muncitor, de o rară frumusețe, mai tânără cu 19 ani, care-i devine modelul preferat.

După 1918 se simte tot mai incomod în mediul capitalei ungare, iar în 1921, la solicitarea Secretariatului general al Ministerului Instrucțiunii - cu sediul la Cluj - acceptă stabilirea în capitala Ardealului în vederea înființării unei Școli de arte frumoase. În 1922 înființează și conduce timp de doi ani o Școală de pictură la Cluj. Ca director a avut înțelepciunea și curajul să-și recruteze colaboratorii din rândurile celor mai tineri artiști, a căror medie de vârstă era de aproximativ 26 de ani, corpul profesoral fiind alcătuit din Catul Bogdan, Eugen Pascu, Anastase Demian, Aurel Ciupe și Romul Ladea. Eficiența lui Alexandru Popp în fruntea primei Academii de arte frumoase din Transilvania a putut fi curând constatată. Datorită ei a sporit sensibilitatea față de artele plastice a întregii provincii, impregnându-i încă o formă de înțelegere a legăturii cu pământul.

Ca pedagog, avea capacitatea de analiză și transmitere a componentelor propriei practici. În cei aproape douăzeci de ani de activitate didactică, el a îndrumat formarea mai multor generații de artiști, mulți ia-u rămas îndatorați pentru calitatea unui meșteșug trainic deprins cu ajutorul lui și pentru respectul cu care i-a sfătuit să-și exercite profesia.

Ca pictor, era refractar producției pripite, improvizate, ca și creației dirijate prin calcul, a cântărit valoarea formală a picturii atât în comparație cu trecutul, cât și cu rezultatele înfăptuirilor contemporane lui.

În 1928-1929 execută pictura murală a bisericii ortodoxe din Deva. Lucrări de asemenea factură finalizează mai târziu la biserica din Hălmagiu, iconostasul de la biserica din Viștea de Sus și icoana Preacuratei de la biserica greco-catolică din Cluj.

Nostalgia meleagurilor natale este prezentă în creația pictorului Alexandru Popp prin următoarele realizări plastice: **Gard la Dieci** (1892), **Grădină din Dieci** (1896), **Dieci - casa părintească** (1900), **Spre casă** (1920), **Ulița satului** (1922), majoritatea păstrate în colecția fiului său Nicolae Popp din Cluj-Napoca.

În 1933 se mută la Timișoara, împreună cu Școala de arte frumoase la a cărei ctitorie contribuisese în mod esențial, păstrând calitatea de director până în toamna anului 1935. Între 1947-1949 locuiește la Lugoj. În 10 martie 1949 se stinge din viață pe masa de operație a spitalului din Timișoara.

III. PREOT DR. GHEORGHE LUPȘA (1910-1989)

Regretatul preot dr. Gheorghe Lupșa s-a născut la 11/24 septembrie 1910 în casa țăranilor Novac și Ecaterina Lupșa (născută Galea) din Dieci. Tatăl său se trăgea din numeroasa familie a Lupșeștilor, bunicul său, Ioan Lupșa (1829-1885) era fratele preotului George Lupșa. Dovedind o puternică înclinație spre învățătură, după absolvirea școlii primare din satul natal (1917-1923), învățătorul Teodor Laza îndeamnă familia să-l înscrie la Liceul "*Avram Iancu*" din Brad. După șapte ani de studii, la 20 iulie 1930, trece cu succes examenul de maturitate, părăsind băncile renumitului liceu ca șef de promoție, fiind considerat ca unul dintre cei mai buni elevi de până atunci ai școlii, absolvind cu media 10.

Dorind să se dedice misiunii preoțești, urmează studiile la Academia Teologică din Oradea (1930-1934), unde s-a remarcat atât prin învățătură cât și prin conduită. Aici a avut privilegiul de a avea o serie de iluștrii profesori, Andrei Mager, pe atunci rectorul Academiei și viitor episcop al Aradului, arhimandritul Vasile Lăzărescu, viitor mitropolit al Banatului, protosinghelul dr. Laurențiu Busuioc, dr. Ștefan Munteanu, dr. Ștefan Lupșa, cu care v-a lega o strânsă prietenie, dr. Petru Procopovici, mai târziu profesor la Facultatea de Teologie din Cernăuți, dr. Eugeniu Speranța, devenit mai târziu profesor de Filozofia dreptului și sociologie la Facultatea de drept a Universității din Cluj.

Deși numai în anul al II-lea de studii, intră în administrația eparhială, ca secretar al episcopului Roman Ciorogariu, post în care funcționează până la primirea darului preoției. Episcopul Roman Ciorogariu căuta tineri pe care să-i formeze pentru diferite funcții administrative sau să-i trimită la studii în străinătate. La Gheorghe Lupșa a mai fost și altceva. Situația familială nu puermitea întreținerea lui la studii. După vacanța de vară a anului 1932, din motive financiare nu poate să se reîntoarcă la Oradea. Rectorul școlii, Andrei Crșeanul (între timp fusese ridicat la treapta de arhiereu vicar), trimite o scrisoare preotului Ioan Iancu din Dieci, prin care îl roagă

să-i dea bani de drum tânărului teolog, pentru a ajunge la Oradea, amgajându-se să-i restituie banii.⁵³⁹

Tot în perioada când se afla la Oradea, alături de teologii Vasile Frențiu și Ioan Ciocan, au lucrat în arhivele din Oradea, făcând copii după documente pentru istoricul Ștefan Lupșa.

În toamna anului 1936 candidează pentru postul I din parohia Păuliș. La 21 februarie 1937 este ales de Adunarea parohială electorală cu 183 de voturi pentru din 335 de alegători. La 13 noiembrie 1937 se căsătorește cu Viorica Letiția Ivici din Păuliș, la 29 noiembrie hirotonit diacon iar la 29 decembrie preot de către episcopul Andrei Mager al Aradului. La 5 decembrie 1937 este instalat în parohie de protopopul Procopie Givulescu al Radnei.

În februarie 1938, prin bunăvoința prof. dr. Emil Hațeganu, se înscrie în anul I la Facultatea de drept a Universității din Cluj, unde, în 17 octombrie 1941 trece cu succes examenul de licență. În anul universitar 1941-1942 se înscrie la cursurile de doctorat în cadrul aceleiași facultăți. Fiind mobilizat pe front (20 iunie 1942) este nevoit să întrerupă cursurile de doctorat. Revenit de pe front (28 mai 1943) își pregătește și susține examenele de doctorat iar în 30 ianuarie 1946, în fața unei comisii din care făceau parte profesorii, dr. Salvator Brădeanu, președinte și coordonator al tezei, D.B. Ionescu, Erast Tarangul, Cristofor Coroamă și Nicolae Leon, susține teza de doctorat intitulată, **Problema colonizării în România**. Conferirea înaltului titlu academic nu a fost scăpat din

⁵³⁹ Academia Teologică ort. română Oradea Mare
2824/1932

Sfințite Părinte,

Vă rugăm să puneți în vedere studentului teolog Gheorghe Lupșa, domiciliat în acea comună ca până la 15 l.c. să se prezinte la cursuri la Academia noastră fiindcă altcum își pierde anul școlar.

Întrucât nu ar dispune de bani de drum, rog pe Sf. Voastră să-i facă posibil împrumutarea lor, și eu îi voi restitui numai de câț.

În internat și la Academie studentul Gh. Lupșa nu va avea de plătit nici o taxă, fiindu-i asigurată gratuitatea. În urmare nu mai are nici un motiv de întârziere.

Oradea 10 octombrie 1932

Andrei Crișanul
Dir. Acad. teol.

(A.P.O.R. Dieci, Pachet II, dosar 3 (1932), f. 79)

vedere de către revista *“Biserica și Școala”*, oficiosul Episcopiei Aradului.⁵⁴⁰

Dorind să-și desăvârșească și pregătirea teologică, în 5 octombrie 1946, la **Academia Teologică “Andreiană”** din Sibiu, susține teza de licență în teologie intitulată, **Unirea românilor cu Biserica Romei (1700)**, la catedra de Istoria Bisericii Române, istoria artei creștine și paleografie, condusă de pr.prof.dr. Ștefan Lupșa, fostul său profesor de la Oradea.

Încă din perioada studiilor teologice desfășurate în orașul de pe Crișul-Negru, între profesorul Lupșa și studentul Lupșa, se leagă cu sinceră prietenie ce va dăinui până la moartea profesorului Ștefan Lupșa (1964). Studentul Gheorghe Lupșa, încă din acea perioadă a fost atras de cercetarea istorică, îndrumat fiind de profesorul Ștefan Lupșa. Așa după cum am amintit deja, la îndemnul acestuia, alături de Ioan Ciocan și Vasile Frentiu, face cercetări în arhivele Episcopiei latine. Materialul adunat de cei trei, a servit profesorului pentru întocmirea unei voluminoase istorii a eparhiei arădene.

Licențiat în teologie și doctor în drept, Gheorghe Lupșa se simțea îndreptățit să candideze la un post de preot în mediul urban. În 1953, se transferă în postul de paroh al parohiei Timișoara V - Mehala. Ca preot la altar slujea cu cucernicie, fiind înzestrat de Dumnezeu cu o voce plăcută și o sensibilitate muzicală deosebită. În afară, era pildă de seriozitate, avea conștiința că este chemat **“să aducă roadă și roadă să rămână”** (Ioan XV, 16). Propovăduirea nu o făcea numai din amvon ci și cu pilda ziditoare a vieții sale.

Activitatea preotului dr. Gheorghe Lupșa s-a desfășurat atât pe teren bisericesc, cât și pe cel cultural. Activitatea publicistică stă mărturie.⁵⁴¹ În anul 1975 se pensionează.

⁵⁴⁰ “C. Părinte Gheorghe Lupșa din Păuliș a obținut titlul de Doctor în științe politico-economice al Universității din Cluj. Îl felicităm călduros pentru acest succes.” cf. *“Biserica și Școala”*, an. LXX, nr. 8 din 17 februarie 1946, p. 55.

⁵⁴¹ Dintre studiile publicate amintim: *Pro domo*, în *“Biserica și Școala”*, an. LXXI, nr. 27 din 29 iunie 1947, pp. 198-199; *Sectarii se demască. Să luăm aminte* în *“Biserica și Școala”*, an. LXIII, nr. 30 din 23 iulie 1939, pp. 250-251; *Pacea lui Hristos fundament al vieții popoarelor*, în *“Biserica și Școala”* an. LXVI, nr. 33 din 16 august 1942, pp. 270-272.

După o scurtă și grea suferință, în ziua de 26 decembrie 1989 trece la cele veșnice, fiind înmormântat în 28 decembrie în cimitirul din Calea Lipovei din Timișoara.

Pentru cei ce l-am cunoscut, rămâne o figură distinsă a preoții ortodoxe și un intelectual de o înaltă ținută ridicat din mijlocul diecenilor. Este primul diecean ce a obținut înaltul titlu academic de **doctor în științe**.

IV. ÎNVĂȚĂTORUL MARCU LUPȘA (1911-1984)

S-a născut la 16 decembrie 1911, din părinții Marcu și Elisabeta Lupșa, țărani de stare mijlocie din Dieci. Între 1918 și 1924 urmează cursurile școlii primare din Dieci unde l-a avut ca învățător pe Teodor Laza. După absolvirea școlii din satul natal, din toamna anului 1924 urmează cursurile la **Școala Normală de învățători "Domnul Tudor"** din Turnu Severin. Le-a absolvit în iunie 1930, fiind clasificat al șaptelea din 36 de absolvenți.

În toamna anului 1930 este numit învățător la școala din Măgulicea unde funcționează până la 31 august 1931. De la 1 septembrie 1931, rămâne fără post fiind nevoit să se angajeze funcționar la primărie. La 15 februarie 1932 este numit învățător suplinitor la școala din Glogovăț unde funcționează până la 31 august 1932. În 3 noiembrie 1932 este încorporat pentru a-și satisface stagiul militar la **Școala militară de Cavalerie** din Târgoviște, **Regimentul I Roșiori**. În martie 1933 este mutat la **Regimentul 68 Infanterie** din Cahul, de unde, în 3 noiembrie 1933 este lăsat la vatră.

De la 1 ianuarie 1934 și până la sfârșitul anului școlar, funcționează ca învățător suplinitor în postul al III-lea, nou înființat, de la școala din satul natal, unde conduce clasele I-a și a IV-a. În baza Deciziei nr. 139 317/1934 a **Ministerului Instrucțiunii Publice**, începând cu 15 septembrie 1934, este numit la școala din Ignești. Acum și trece și examenul de definitivat, susținut la **Școala Normală** din Timișoara în sesiunea din mai 1938, în urma căruia obține dreptul de a concura pentru un post de învățător în mediul urban. La școala din Ignești funcționează până în 31 august 1939, când, în baza Deciziei nr. 106 570/1939 a **Ministerului Educației Naționale**, cu data de 1 septembrie 1939 este numit învățător titular la școala din Dieci.

În toamna anului 1940 a fost mobilizat la *Regimentul 93 Infanterie* din Arad. De la 8 septembrie 1941 și până la 30 decembrie 1941 și între 6 februarie 1942 și 28 martie 1943, a fost mobilizat din nou, participând la luptele desfășurate de la Odessa și până la Stalingrad. Din 24 august 1944 și până la 10 februarie 1945, a făcut parte din cadrul *Batalionului fix Criș*, cu care a luat parte la luptele de la Sebiș-Prunișor. În perioada 1 septembrie 1943 și până la mobilizarea din august 1944, conduce biroul I.O.V.R. Dieci, întocmind peste 62 de dosare de pensii și 62 de fișe pentru *Institutul central de statistică*. Tot în perioada dintre mobilizări, când și-a reluat activitatea la catedră, instituie colecte pentru "*Darul ostașului*" și pentru "*Palatul invalizilor*" de război. Răsfoind unele procese-verbale de inspecție din această perioadă, revizorii școlari îl considerau ca fiind "**un element bun**", datorită activității depuse la catedră, elevii stăpânind bine materiile din programa de învățământ.

În cadrul acțiunilor culturale locale, învățătorul Marcu Lupșa a organizat conferințe cu teme din diferite domenii, patriotice, religioase, agricole și igienă. În colaborare cu celelalte cadre didactice a organizat serbări și șezători ținând mereu legătura cu satul. Fiu al satului, cu dragoste fiască față de cei din mijlocul cărora s-a ridicat, a fost folositor prin pregătirea sa tuturor consătenilor, cărora le-a câștigat încrederea și respectul. Din anul 1950 și până în 1968, a îndeplinit și funcția de director al Școlii generale din Dieci.

În anul 1971, după o activitate de 41 de în învățământ, din care 37 în satul natal, trece la binemeritata pensie. Figura învățătorului-director Marcu Lupșa, a dominat întreaga perioadă a deceniilor patru și opt din viața publică a comunei Dieci. A adormit în Domnul la 20 iulie 1984, fiind regretat de toți cei care l-am cunoscut. Fire blândă și modestă, figura învățătorului-director Marcu Lupșa a rămas în mentalitatea colectivă a diecenilor ca un model de comportament moral și un dascăl desăvârșit.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

A. Izvoare inedite

a. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad

- 1.-*Sămădașul bisericei din Dieci pe 1821 și 1822.*
- 2.-*Sămădașul bisericei din Crocna de Sus pe anii 1821 și 1822.*
- 3.-*Sămădașul bisericei din Crocna de Jos pe anii 1821 și 1822.*
- 4.-*Sămădașul bisericei din Revetiș pe anii 1821 și 1822.*
- 5.-*Conspectulu cercuru alegatoare pentru sinodului protopresbiteratu în
Protopresbiteratulu Boroș Ineului anulu 1869.*
- 6.-*Grupa a II-a, dosar 35/1914.*
- 7.-*Grupa a III-a, dosar 5/1862; 42/1872; 165/1872; 29/1873; 42/1873; 75/1873; 118/1873; 45/1880; 68/1885; 2/1886; 237/1904; 385/1930.*
- 8.-*Grupa a IV-a, dosar 178/1900.*

b. Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad

1. *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaționum, nr. 52.*
2. *Colecția matrice sigilare.*
3. *Fond Protopopiat ortodox român Ineu, dosare 3, 4, 5, 10, 11, 15, 16, 17.*
4. *Fond Protopopiat ortodox român Lipova, dosare 5, 6.*
5. *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Acte școlare, grupa a IV-a, dosar 4/1869*

c. Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Dieci

1. *Pachet I, dosare 1 (1920-1928); 3 (1924), 6 (1927), 7 (1928).*
2. *Pachet II, dosare 1 (1930), 2 (1931).*
3. *Pachet IV, dosar 2 (1940).*
4. *Dosar acte stare civilă.*
5. *Dosar acte de proprietate.*
6. *Protocolul răposăților 1882-1892.*
7. *Protocolul răposăților 1925-1981.*
8. *Conscrierea populației din Dieci an 1925.*
9. *Registru Procese-verbale ale Consiliului și Adunării parohiale (1939-1950).*
10. *Registru Procese-verbale Consiliul parohial (1957-1962).*
11. *Registru Procese-verbale Adunarea parohială (1957-1962).*
12. *Registru Procese-verbale Consiliul parohial (1962-1972).*

d. Arhiva Primăriei comunei Dieci

Matricole parohiale (botezați, cununați, răposăți) ale parohiilor Dieci, Revetiș, Roșia și Crocna (1853-1950).

B. Izvoare editate

1. Caciora Andrei Roșuț Nicolae, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente I*, Arad, 1978.
2. Dragomir Silviu, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII*, "Foaia Diecezană", Caransebeș, an. XIV, 1 martie 1909, nr. 9.

3. Idem, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. III, Cluj, 1946.
4. Găvănescu Eduard I, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940.
5. Nagy Ludovico, *Notitiae politico-geographico statisticae incltyti regni partiumque eidem adnexorum*, Tomus primus, Budae, 1828.
6. Păcățian Teodor V., *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1904.
7. Popeangă Vasile, Mureșianu Ion B., *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918)*, Arad, 1991.
8. Retegan Simion, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860-1867)*, Cluj Napoca, 1983.
9. Suci I. D., Constantinescu Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I-II, Timișoara, 1980.
10. Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937.
11. *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative*, vol. II, București, 1983.
12. *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului*, Arad, 1986 (Prefață de P.S. Episcop dr. Timotei Seviciu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă).
13. *Schematismus cleri Diocesis Csanadiensis pro anno Domini MCMXIII*, Temeșvarimi, 1913.
14. *Statutul organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania cu un Supliment*, Sibiu, 1881.
15. *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri romano et greco-catholici saecularis et regularis incluti regni Hungariae partiumque eidem adnexorum nec non magni principatus Transilvaniae sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenențialis Hungarici per Aloysium Reesch de Lewald pro Anno 1842/3*, Bude.

II. Sinteze, studii, articole

1. Albu Nicolae, **Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800**, Blaj, 1944.
2. Barbu Mircea, Ivanof Eduard, **Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea**, în vol. "Studii privind istoria Aradului", București, 1980.
3. Bălcescu Nicolae, **Românii supt Mihai Voevod Viteazul**, vol. III, București, 1986 (Volum îngrijit de Daniela Poenaru).
4. Binder Paul, Marcu Vodă, **asociatul la domnie al lui Mihai Viteazul, pretendent domnesc în Moldova și moștile sale din Transilvania**, în "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol Iași", XXIV, 1, (1987).
5. Boari Velica, **Pictorul și graficianul Alexandru Popp - exponent spiritual al unei epoci**, în "Expoziție retrospectivă Alexandru Popp", Cluj-Napoca, 1983, pp. 3-6.
6. Bodea Cornelia, **Cetatea Desnei de la primele dibuiri până la căderea în ruină**, Arad, 1937.
7. Idem, **Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare național-religioasă a românilor din Banat și Crișana**, Arad, 1943.
8. Bogdan Doru, **Reforma agrară din 1921 în județul Arad reflectată în fondul "Serviciul Agricol" al filialei Arhivelor Statului Arad**, în "Ziridava", Arad, XI, 1976.
9. Botiș Teodor, **Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad**, Arad, 1922.
10. Bunea Augustin, **Episcopii Dionisie Novacovici și Petru Pavel Aron**, Blaj, 1902.
11. Caciora Andrei, Timbus Mircea, **Mișcări sociale și naționale ale românilor din Câmpia Aradului (1849-1853)**, în "Ziridava", IX, 1978.
12. Caciora Andrei, Timbus Mircea, Gluck Eugen, Roz Alexandru, **Dezvoltarea social-economică**, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei", Arad, 1978.
13. Cherșteiu Victor, **Adunarea Națională de la Blaj**, București, 1966.

14. Chirilă Eugen, Chidioșan Nicolae, **Tezaurul de monede dace de la Almaș**, în "Acta Musei Napocensis", Cluj, II, 1956.
15. Chirilă Eugen, Chidioșan Nicolae, Ordentlich I, Kiss Nicolae, **Tezaurul de monede dace de la Șilindia**, Oradea, 1972.
16. Chirilă Eugen, Barbu Mircea, Hurezan Pascu G., **Tezaurul dacic de la Feniș**, în "Ziridava", XV-XVI, 1987.
17. Ciuhandu Gheorghe, **Câteva momente din trecutul Episcopiei Aradului**, Arad, 1929.
18. Idem, **Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)**, Arad, 1935.
19. Idem, **Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare**, Arad, 1940.
20. Colta Elena Rodica, **Vechi tipărituri românești în județul Arad**, în "Ziridava", XII, 1980.
21. Idem, **Circulația tipăriturilor vechi românești în secolul al XVIII-lea în comitatele Arad și Zarand**, în "Ziridava", X, 1978.
22. Crișan Ion Horațiu, **Ziridava**, Arad, 1978.
23. Drăgan Nicolae, **Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei**, București, 1933.
24. Dudaș Florian, **Repertoriul arheologic al Țării Zarandului în lumina ultimelor descoperiri**, în "Revista muzeelor", București, VII, 4, 1970.
25. Idem, **Descoperiri antice în Țara Zarandului**, în "Acta Musei Napocensis", XII, 1975.
26. Idem, **Zarandul, chipuri și fapte din trecut**, București, 1981.
27. Idem, **Răscoala lui Horea în tradiția poporului**, București, 1984.
28. Idem, **Manuscrisele românești din bisericile Bihorului**, vol., Oradea 1985, vol. II, Oradea, 1986.
29. Idem, **Vechi cărți românești cășătoare**, București, 1987.
30. Dumitrașcu Sever, Ordentlich, **Săpăturile arheologice de la Berindia**, în "Crisia", III, 1973.
31. Eskenasy Victor, Hălmagiul, **un sat medieval din Țara Crișului Alb (sec. XIV-XV). Considerații istorice**, în "Ziridava", V, 1975.

32. Gregoriu, **Vizitarea canonică a Preasfinției Sale Domnului Episcopu dlecesanu în părțile Buteniloru și ale Hălmagiului**, în "Biserica și Școala", an. II, nr. 26 din 25 iunie/7 iulie 1878.

33. Gerard de Cenad, **Armonia lumii**, București, 1984 (Studiu introductiv, selecție, traducere și comentarii de Radu Constantinescu, Cuvânt înainte de Răzvan Theodorescu).

34. Ghibu Onisifor, **Din istoria literaturii didactice românești**, București, 1975.

35. Gluck Eugen, **Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849-1853**, în "Studii și articole de istorie", București, IV, 1962.

36. Idem, **Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatulului lui Ahtum**, în "Ziridava", VI, 1976.

37. Idem, **Contribuții la istoria străveche a Eparhiei Aradului**, în "Mitropolia Banatului", Timișoara, an. XXVIII, (1978), nr. 4-6.

38. Idem, **Situația politică și lupta de eliberare națională până în 1867**, în vol. "Aradul, permanentă în istoria patriei".

39. Idem, **Aspecte ale războaielor țărănești din 1784 în părțile Aradului oglindite în unele gazete europene**, în "Ziridava", XV-XVI, 1987.

40. Iambor Petru, **Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului**, în "Acta Musei Napocensis", XVII, 1980.

41. Iordan Iorgu, **Nume de locuri românești în R.P.R.**, București, 1952.

42. Idem, **Toponimia românească**, București, 1964.

43. Iorga Nicolae, **Istoria Bisericii Române și a vieții religioase a românilor**, vol. I, ed. II, București, 1928.

44. Iosipescu Sergiu, **Schiță a constituirii statelor medievale românești**, în "Revista de istorie, București, tom 36, martie 1983.

45. Kovach Geza, **Situația țăranimii din comitatul Arad și lupta ei împotriva exploatării în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, în "Studii și articole de istorie", București, XVI, 1970.

46. Idem, **Ahol Dozsa es Horea hadaii jartak**, București, 1976.

47. Idem, **Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771-1772**, în "Ziridava", VIII, 1977.

48. Idem **Consolidarea societății feudale în secolele XIV-XVI**, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei".

49. Idem, **Lupta antiotomană**, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei".

50. idem, **Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului**, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei".

51. Idem, **Conscripția satelor arădene din 1828**, în "Ziridava", XV-XVI, 1987.

52. Lanevski Gheorghe, **Repertoriul cetăților medievale din județul Arad (I)**, în "Ziridava", VIII, 1977.

53. Idem, **Mihai Viteazul și Aradul**, în "Ziridava", XI, 1979.

54. Lăptoiu Negoită, **Incursiuni în plastica transilvană**, Cluj-Napoca, 1981

56. Idem, **Alexandru Popp - reputat profesor și om de aleasă cultură**, în "Expoziție retrospectivă Alexandru Popp", Cluj-Napoca, 1983, pp.7-9.

57. Leucuța Cornel, **La mormântul unui dascăl**, în "Biserica și Școala", an. XLII, nr. 24 din 10/23 iunie 1918.

58. Lupaș Ioan, **Iosif II și școalele românești din comitatul Aradului**, în "Biserica și Școala", an. XLI, nr. 1 din 1/14 ianuarie 1917.

59. Idem, **Iosif II și școlile românești din județul Aradului**, în "Studii, conferințe și comunicări istorice", I, București, 1928.

60. Idem, **Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784**, Cluj, 1934.

61. Lupșa Ștefan, **Istoria bisericească a românilor bihoreni**, vol. I, Oradea, 1935.

62. Magoș Traian, **Încercări de revenire la ortodoxie în părțile Aradului**, în "Mitropolia Banatului", an. XVIII (1968), nr. 10-12.

63. Manea George, **Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din județul Arad**, în "Ziridava", VIII, 1977.

64. Mangra Vasile, **Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)**, Arad, 1906.

65. Marki Sandor, **Arad varmegye es Arad szabad kiralyi varos tortenete**, vol. I, Arad, 1892.

66. Mălinaș Marin, **Circulația tipăriturilor de la Alba Iulia în satele din Bihor**, în "Îndrumătorul pastoral", Alba Iulia, I, 1977.
67. Mândruț Octavian, Grâmescu Elena, Ardelean Aurel, **Rolul condițiilor fizico-geografice în evoluția populației și așezărilor umane din județul Arad**, în "Ziridava", X, 1978.
68. Medeleanu Horia, **Valori de artă veche românească**, Arad, 1986.
69. Meteș Ștefan, **Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horea**, în "Revista Teologică", Sibiu, an. XXIII, 1933, nr. 9-10.
70. Idem, **Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria**, vol. I, ed. II., Sibiu, 1935.
71. Mitrea Bucur, **Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în R.S.R. în "Studii și cercetări de istorie veche"**, București, tom XIX, 1, 1968.
72. Moldovan Silvestru, Tagu Nicolae, **Dicționarul numirilor ale localităților cu poporațiune română din Ungaria**, București, 1915.
73. Pascu Ștefan, **Voievodatul Transilvaniei**, vol. I, Cluj, 1971, vol. III, Cluj Napoca, 1986, vol. IV, Cluj Napoca, 1988.
74. Pârva I., **Drumuri în Țara Zarandului**, București, 1983.
75. Pârvan Vasile, **Getica**, București, 1926.
76. Petranu Coriolan, **L'art roumain de Transylvanie în "La Transylvanie"**, București, 1938.
77. Precupaș Gheorghe, **Clopotele din Dieci**, în "Biserica și Școala", an. XLI, nr. 26 din 8 iunie/25 iunie 1917.
78. Prodan David, **Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea**, vol. I, București, 1967.
79. Idem, **Răscoala lui Horea**, vol. I, București, 1979.
80. Idem, **Supplex Libellus Valachorum**, București, 1984.
81. Popeangă Vasile, **Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821**, Arad, 1974.
82. Idem, **Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867**, Arad, 1979.
83. Idem, **Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918**, Arad, 1976.
84. Idem, **Rețeaua școlară a districtului Oradea în anul 1825-1826**, în "Ziridava", XIII, 1981.

85. Idem, **Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835**, în "Ziridava", XV-XVI, 1987.
86. Popeangă V., Găvănescu Ed. I., Țârcovnicu V., **Preparandia din Arad**, București, 1964.
87. Popescu D., **Objets de parure geto-daces en argent**, în "Dacia", București, VII-VIII, 1937-1940.
88. Roșu Lucian, **Cercetări asupra paleoliticului de la Iosășel**, în "Revista muzeelor", București, VI, 3, 1963.
89. Roșu Titus L., **Monede greco romane pe teritoriul regiunii noastre. Tezaurul de la Dieci**, în "Crișana" (Oradea), din 25 ianuarie 1958.
90. Roz Alexandru, Gluck Eugen, **Revoluția românească din 1848-1849**, în vol. "Aradul, permanență în istoria patriei".
91. Roz Alexandru, **Studii privind istoria județului Arad în perioada 1900-1944**, Arad, 1980.
92. Suci Coriolan, **Dicționar istoric al localităților din Transilvania**, vol. I-II, București, 1967-1968.
93. Suci Vasile, **Educația familială în raport cu școala populară**, în "Protocolul Adunării Generale a IV-a", Arad, 1894.
94. Toderășcu Ion, **Unitatea românească medievală**, București, 1988.
95. Vesa Pavel, **Biserici de lemn de odinioară**, Arad, 1997.
96. Idem, **Din trecutul parohiei Dieci (Jud. Arad)**, în "Altarul Banatului", Timișoara, an. VIII (XLVII), Serie nouă, nr. 1-3, 1997.
97. Winkler J., **Contribuții numismatice la istoria Daciei**, în "Studii și cercetări științifice", Cluj, VI, 1955, nr. 1-2.
98. **Dicționarul explicativ al limbii române**, București, 1975.
99. **Dicționar al științelor speciale ale istoriei**, București, 1982.
100. **Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România**, București, 1932.
101. Minerva. **Enciclopedie română**, Cluj, 1929.
102. **Sfințirea bisericii din Rădești. Vizitarea parohiilor din Dieci, Crocna, Almaș, Bonțești și Cil**, în "Biserica și Școala", an. LI, nr. 43 din 23 octombrie 1927.

103. **O veste bună**, în “*Biserica și Școala*”, an XL, nr. 16 din 17/30 aprilie 1916.

III. LUCRĂRI ÎN MANUSCRIS

1. Bogdan Ioan, **Cronica Parohiei Dieci**, Dieci, 1928 (se păstrează în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Dieci).

2. Kovach Geza, **Repertoriul istoric al localităților din județul Arad**, vol. I-II, Arad, 1990 (păstrat în Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad).

3. Lupșa George, **Cronica bisericei parohiale Dieci**, Dieci, 1907 (se păstrează în Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad).

4. Idem, **Scrisoare memorabilă către ciitorimea crescândă în Dieci de la anul edificării școalei 1890** (originalul se află la Muzeul Județean din Arad, iar o copie în posesia noastră).

5. Lupșa Gheorghe, **Însemnări manuscrise de la preotul George Lupșa (1845-1920) din Dieci** (mss se află în posesia noastră).

6. Lupșa Ștefan, **Istoria Eparhiei Aradului**, vol. I-II, Arad, 1958 (mss. dactilo păstrat în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului).

IV. REVISTE

1. “*Biserica și Școala*”, an. XL, Arad, nr. 16 din 17/30 aprilie 1916.

2. “*Biserica și Școala*”, an. XLIV, nr. 8 din 23 februarie/7 martie 1920.

3. “*Biserica și Școala*”, an. XLVI, nr. 5 din 30 ianuarie /12 februarie 1922.

4. “*Speranța*”, an. I, Arad, nr. 8 din 14/27 mai 1869

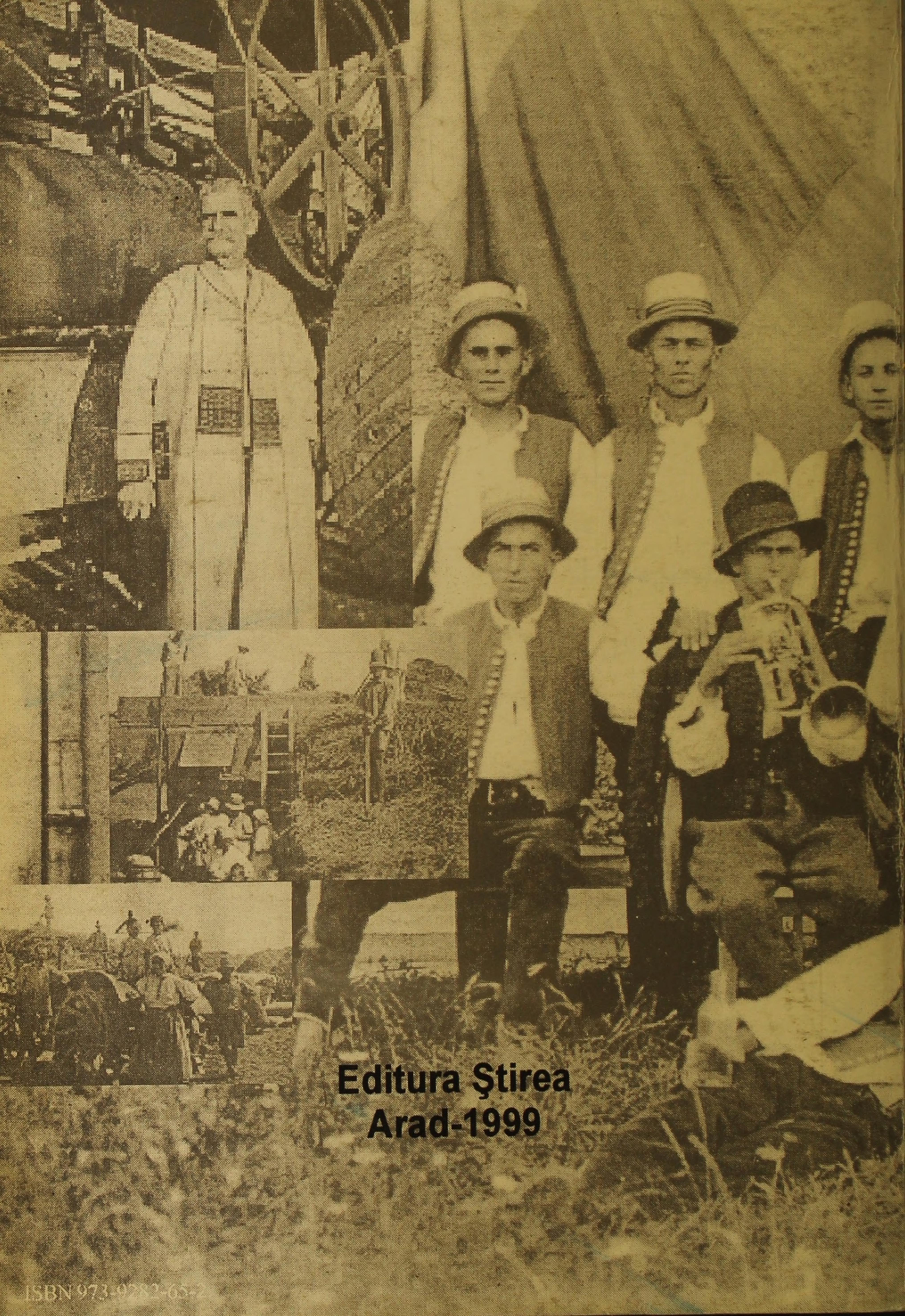
CUPRINS

PREFAȚĂ	5
INTRODUCERE: CADRUL NATURAL ȘI AȘEZAREA GEOGRAFICĂ	9
CAPITOLUL I: NUMELE SATULUI	12
CAPITOLUL II: ISTORIA LOCALITĂȚII. CÂTEVA REPERE ..	15
I. Mărturii arheologice și documentare până în secolul al XIV-lea ..	15
II. Evoluția istorică și politică în secolele XIV-XVII	19
III. Mișcări sociale în secolul al XVIII-lea	23
IV. Mișcări sociale în secolul al XIX-lea	30
V. Introducerea limbii române în administrație (1861). Sigiliul comunei Dieci	32
VI. Împăratul Francisc Iosif I în Dieci (1893)	34
VII. Consiliul Național Român din Dieci	35
VIII. Intrarea armatei române în Dieci (1919)	38
IX. Eroii din cele două războaie mondiale	39
X. Perioada de după al doilea război mondial	46
CAPITOLUL III: AȘEZĂRILE ȘI POPULAȚIA	48
I. Așezările	48
II. Populația	52

CAPITOLUL IV: SITUAȚIA ECONOMICĂ A LOCUIITORILOR (SEC. XVIII- XX)	72
I. Starea economică în secolul al XVIII-lea	72
II. Starea economică în secolele XIX-XX	84
CAPITOLUL V: VIAȚA BISERICESCĂ ÎN DIECI ȘI ÎMPREJURIMI	93
I. Biserici dispărute și preiți slujitori (sec.XVII-XIX)	93
II. Biserica parohială actuală din Dieci	108
III. Clopotele bisericii	122
IV. Antimise	126
V. Cărțile de cult și însemnările manuscrise	128
VI. Copistul de manuscrise Ioan Popovici Muncăcianul și activitatea sa în Dieci (1760-175)	149
VII. Icoane prăznicar din secolul al XIX-lea	150
VIII. Propaganda uniată pe valea Crișului Alb (sec. XVIII-XIX)..	151
IX. Vizite canopnice	159
X. Casa parohială	161
XI. Pământul bisericii și abuzurile puterii	163
CAPITOLUL VI: ISTORIA ȘCOLII	166
I. Istoria școlii din Dieci	166
II. Școala din Crocna de la înființare până la 1918	187
III. Școala din Revetiș și Roșia de la înființare până la 1918	190
IV. Școala din Roșia între 1811-1918	192
CAPITOLUL VII: OAMENI CARE AU FOST	195
I. Preotul George Lupșa (1845-1920)	195
II. Pictorul Alexandru Popp (1868-1949)	201
III. Preotul dr. Gheorghe Lupșa (1910-1989)	203
IV. Învățătorul Marcu Lupșa (1911- 1984)	206
BIBLIOGRAFIE	208
CUPRINS	218

Sponsor:

Fundația M.A.R.I.S.I.A.S. Arad

**Editura Știrea
Arad-1999**